

12º

**Concurso TFG.eduso
de traballos de fin de grao
de Educación Social**

Título:

12º Concurso TFG.eduso de traballos de fin de grao arredor da Educación Social.

Edita:

Colexio de Educadoras e Educadores Sociais de Galicia.

Imprime: Parsan Gráfica S.L.

ISBN: 978-84-09-88082-9

DL: C 1255-2026

Os traballos recollidos nesta publicación foron premiados no 12º Concurso TFG.eduso, convocado polo Colexio de Educadoras e Educadores Sociais de Galicia (CEESG), no que puideron participar as persoas autoras dos traballos de fin de grao de Educación Social correspondentes ao curso 2024-2025.

Integrantes do xurado do 12º Concurso TFG.eduso:

Jesús Deibe Fernández Simo

(Universidade de Vigo – Campus de Ourense)

Raúl González Fernández

(UNED. Universidade Nacional de Educación a Distancia)

Luisa Losada Puente

(Universidade da Coruña)

Alfonso Tembrás López

(Colexio de Educadoras e Educadores Sociais de Galicia)

Laura María Varela Crespo

(Universidade de Santiago de Compostela)

7

Estereotipos de xénero na era dixital: influencia e reprodución nas redes.

Autoría: Laura Malvar Blanco

(titoría de Patricia Alonso Ruido, Universidade de Santiago de Compostela)

Premiada na modalidade EDUCACIÓN SOCIAL ESCONDIDA.

67

O ocio da xuventude con identidades de xénero non normativas. Un estudo socioeducativo das súas barreiras

Autoría: Leo Parra Rodríguez

(titoría de M. Belén Caballo Villar, Universidade de Santiago de Compostela)

Mención do xurado.

Limiar

Profesionais da Educación Social formadas nas nosas universidades galegas e públicas poñen un ano máis de relevancia -a través deste 12º concurso TFG impulsado dende o colexio profesional- que a profesión está viva e que evoluciona acompañando a realidade social desde o saber científico.

Estereotipos de xénero na era dixital: influencia e reprodución nas redes sociais, traballo de Laura Malvar Blanco titorizado por Patricia Alonso Ruido.

O ocio da xuventude con identidades de xénero non normativas. Un estudo socioeducativo das súas barreiras, traballo de Leo Parra Rodríguez, titorizado por María Belén Caballo Villar.

Dous traballos que falan de realidades actuais que debemos ter presentes como profesionais da Educación Social, como profesionais de acompañamento das diversidades e promotoras da sensibilización, proactividade e difusión das distintas realidades presentes na sociedade.

A exposición que realiza Laura Malvar Blanco achéganos a unha necesaria reflexión profesional sobre como se reproducen os estereotipos de xénero nas actuais redes sociais, situación que debemos ter presente nas nosas accións profesionais se procuramos a ansiada transformación social.

Favorecer unha sociedade equitativa e inclusiva é unha tarefa que precisa da intensidade e difusión que hoxe conseguen tiktokers

e influencers a través das súas contas. Como profesionais da Educación Social podemos e debemos coñecer, recoñecer e saber utilizar esas redes en prol desa transición posible a unha sociedade máis equitativa e inclusiva, por que non?

A reivindicación do ocio como protagonista do facer transformador debe ser unha das accións prioritarias das profesionais da Educación Social no desenvolvemento comunitario atendendo a diversidade das persoas e das comunidades, poñendo as persoas no centro da acción socioeducativa.

Tal e como recolle Parra na súa exposición «o obxectivo é xerar espazos e procesos transformadores inclusivos, nos que non teña que estar recollida por exemplo a palabra “transespecífico” para garantir a non violencia cara persoas deste colectivo».

Fermosura de traballos que dende hoxe mesmo acompañarán a nosa reflexión crítica e transformadora, necesaria no facer profesional.

A Educación Social debe ser profesión de referencia na dimensión crítica de construción de saberes que promovan a inclusión e favorezan a explosión da diversidade na sociedade.

Grazas polos traballos, grazas polos saberes, grazas polo compromiso.

Presidencia CEESG
Sonia M. González Rodríguez
Educadora Social
Col. Núm. 3402

Estereotipos de xénero na era dixital: influencia e reprodución nas redes sociais.

Laura Malvar Blanco

Traballo gañador do 12º Concurso TFG.eduso na modalidade

EDUCACIÓN SOCIAL ESCONDIDA

Traballo de Fin de Grao de Educación Social.

Curso académico 2024/2025

Universidade de Santiago de Compostela

Titora do traballo:
Patricia Alonso Ruido

A todas as mulleres que sofren ou sufriron calquera tipo de violencia, aquelas cuxas vivencias foron ignoradas ou xulgadas desde a lente do prexuício; as que foron etiquetadas de histéricas nunha clase de secundaría por defender os dereitos humanos, froito dunha sociedade atravesada pola cegueira de xénero que aprendeu a silenciar o dor de tantas e fortaleceu a aquelas mulleres que nalgún momento se atreveron a alzar a voz contra as inxustizas.

A miña nai, Rocío, e a miña avoa Sinda por ser as dúas mulleres referentes na miña vida, as que me acompañaron neste camiño, celebraron os logros como propios, soportaron con paciencia as consecuencias do estrés e confiaron en min máis que eu mesma.

Ás miñas amigas, en especial, ás que me acompañaron ao longo de estes catro anos, porque lonxe de ser parte dun proceso académico, convertéronse nunha familia improvisada.

E por último, a miña titora, Patricia, por acompañarme e guiarme neste proceso, sen ti tería sido moito máis difícil.

Resumo

A era dixital, especialmente o espectro das redes sociais, convertéronse nun novo escenario de socialización máis que reproduce modelos culturais historicamente aceptados. Este traballo céntrase en analizar a perpetuación dos estereotipos de xénero a través dos/as creadores/as de contido (influencers) con máis impacto no plano nacional, desde un enfoque pedagóxico feminista. A fin de dar resposta a este obxectivo, examínanse os perfís dos/as 10 influencers españois con maior audiencia, avaliando tanto as súas publicacións como os post realizados con maior impacto, no marco temporal do último ano. Os resultados apuntan que se continúan reproducindo os roles e rasgos tradicionais a través dos/as referentes dixitais, así como as expectativas binarias referidas ao ideal de masculinidade e feminidade. Igualmente, detéctase que as personalidade máis influentes no prisma nacional reforzan os ideais estereotípicos acerca da aparencia física, intereses, ocupacións e comportamentos asociados a cada xénero. Unha tendencia reforzada polas manifestacións realizadas pola audiencia que tamén se amparan neste marco estereotipado. En definitiva, resulta de vital importancia o desenvolvemento de accións socioeducativas ancoradas na pedagogía feminista para fomentar representacións máis inclusivas e igualitarias no entorno dixital, incorporando a figura da Educación Social nesta labor.

Palabras chave: estereotipos de xénero, redes sociais, influencers, feminismo e educación

GUIÓN

1. INTRODUCCIÓN

2. MARCO TEÓRICO

2.1. Do sexo ao xénero, sen equívocos nos conceptos

2.1.1 Aproximación conceptual aos estereotipos de xénero

2.1.2 Bidimensionalidade dos estereotipos de xénero: dos rasgos aos roles

2.2. Plataformas dixitais como espazos de perpetuación e reprodución de estereotipos de xénero

3. OBXECTIVO

4. METODOLOXÍA

4.1 Mostra

4.2 Instrumento

4.3 Procedemento

4.4 Análise de información

5. RESULTADOS

5.1 Dimensión descritiva

5.1.1 Os estereotipos descritivos en datos: unha revisión porcentual descritiva

5.1.2 Rasgos de xénero: resultados desde a rúbrica ad hoc

5.2 Dimensión prescriptiva

5.2.1 Os estereotipos de xénero en datos: unha revisión porcentual prescriptiva

5.2.2 Roles de xénero: resultados desde a rúbrica ad hoc

5.3 Manifestacións da audiencia

6. DISCUSIÓN

7. CONCLUSIÓNS E IMPLICACIÓNS DESDE E PARA A EDUCACIÓN SOCIAL

8. REFERENCIAS

ANEXOS

1. Introducción

A construción de xénero e os estereotipos anexados a el marcaron historicamente a forma de comportarse, vestir, socializar e actuar especialmente na esfera familiar, escolar e social. Na actualidade, a era dixital conforma un novo espazo de socialización, feito que se consolida coas 90,2 millóns de persoas usuarias que utilizan algunhas das plataformas dixitais; ademais de ser un novo escenario de negociación de normas e patróns sociais, no que os estereotipos de xénero cobran especial protagonismo dentro das redes sociais (Trujillo et al., 2024). Estas plataformas non mostran unicamente estes patróns de xénero senón que a través da industria influencer tratan de perennizalos. Este traballo ten como obxectivo analizar a perpetuación dos estereotipos de xénero a través dos/as creadores/as de contido (influencers) con máis impacto no plano nacional desde un enfoque pedagóxico feminista a fin de explicar como inflúen na sociedade e como se consolidan como un obstáculo de cara a conseguir unha igualdade de xénero real.

Este traballo artículase en dous bloques teóricos principais. Por un lado, preséntase o primeiro bloque, abordando a diferenza entre sexo e xénero, os estereotipos de xénero, a socialización diferencial e a bidimensionalidade dos estereotipos en base a un plano descritivo que aglutina aos rasgos e prescriptivo que aborda os roles. Por outro lado, no segundo bloque teórico, expónse a perpetuación dos estereotipos de xénero nas plataformas dixitais abordando datos de uso das plataformas e en especial de Instagram, a nova industria influencer e como esta afecta ás persoas usuarias en relación á perennización dos estereotipos de xénero.

Para poder analizar a perpetuación dos estereotipos de xénero nas redes sociais, este traballo adopta un enfoque metodolóxico descritivo de carácter eminentemente exploratorio. Deste modo, analizáronse os

perfiles dos/as 10 creadores/as de contido máis importantes no plano nacional no último ano, abordando as publicacións e comentarios expostos no seu feed a fin de examinar como cumpren cos rasgos e roles tradicionais outorgados a cada xénero.

A continuación, expóñense os principais resultados obtidos con este traballo en base aos estereotipos descritivos, prescritivos; así como as manifestacións da audiencia e a repercusión que teñen para outras persoas usuarias. Ademais preséntase unha discusión destes resultados e exhíbense as limitacións deste traballo. Posteriormente, plásmanse as conclusións do escrito, que ademais de amosar unha síntese do documento, axuda a reflexionar acerca da contribución que pode ter abordar esta temática desde a Educación Social.

Por último, expóñense o listado de referencias utilizadas para a elaboración deste traballo así como os anexos pertinentes que axudan a súa íntegra comprensión.

2. Marco teórico

2.1 Do sexo ao xénero, sen equívocos nos conceptos

O xénero non pode ser entendido sen falar previamente de sexo. Tal e como afirma Gil Rodríguez (2002), ambos termos son utilizados de forma excluínte, porén son dous substantivos interdependentes. A este respecto, o sexo é a diferenciación existente entre o masculino e o feminino desde un prisma puramente biolóxico, mentres que o xénero é o conxunto de crenzas, prácticas, actitudes e expectativas sociais en función da diferenciación biolóxica existente entre homes e mulleres (Fraisse et al., 2003). Unha diferenciación que non é produto deste século, pois as referentes da teorización feminista teñen demostrado desde fai décadas a importancia de diferenciar entre o sexo e o xénero na loita polos dereitos igualitarios (Cobo, 2020). Especialmente antes as evidencias de que o xénero é unhas das primeiras formas na que as persoas se identifican a si mesmas e aos demais, posto que xa aos 17 meses, os bebés comezan a expresar etiquetas de xénero; non obstante os estereotipos e influencias baseadas no xénero non se manifestan ata os 3 anos, idade na que unha persoa afirma súa identidade e empeza a autoafirmarse como home, muller, así como outras posibilidades máis alá deste binomio (Santonniccolo et al., 2023).

Desde esta perspectiva, Cobo (2005) explica que a importancia de separar ambos termos nace da necesidade de que as persoas se comporten ou non segundo seu sexo biolóxico, polo que desde a infancia se atribúen diferencias comportamentais e emocionais distintas para homes e mulleres de forma innata, influíndo de forma directa na forma na que nos comportamos, vestimos, sentimos e socializamos.

Tras esta breve delimitación dos conceptos, é posible admitir que o sexo é un construto cultural ligado ao espectro biolóxico e anatómico para diferenciar a homes e mulleres; non obstante, o xénero é un construto social que nace das expectativas creadas para cada persoa tomando como referencia o sexo e incitadas desde os principais axentes de socialización (Gil, 2002).

Se realizamos unha análise do termo socialización, é posible observar como desde infantes edúcase dentro dun modelo de familia heteropatriarcal que ensina diferentes valores e crenzas para homes e mulleres, polo que cada persoa atendendo ao seu xénero terá un rol a desenvolver en comunidade (Lamas, 2000). As mulleres son educadas para ser nais e esposas; pola contra, os homes para ser a figura referente nas familias, isto é o que se articula como parte da socialización diferencial (Bituga, 2021). Esta socialización segue presente en diferentes ámbitos da vida cotiá atribuíndo aos homes o rol de do poder, competitividade e independencia, mentres que as mulleres as circunscribe ao plano doméstico, ao coidado e á beleza (Alonso-Ruido et al., 2022a). Un proceso de socialización perverso que en pleno século XXI continúa colocando a homes e mulleres en posicións e roles desiguais, unicamente pode provocar na sociedade a obstaculización de conseguir unha igualdade real para ambos xéneros (Alonso-Ruido et al., 2022).

Cómpre destacar que esta socialización diferencial é perpetuada por parte dos distintos axentes de socialización, destacando a familia, escola e os medios de comunicación que describen dentro dun marco heteronormativo como deben obrar e manterse homes e mulleres (Carrera et al., 2015).

Segundo Martínez (2017), nos primeiros anos da infancia, nenos e nenas intentan convivir de forma similar dentro e fóra da aula; porén, aos seis anos vólvese notoria a asignación de rasgos e roles, o que fai que os/as infantes sexan conscientes das expectativas que se crean arredor de cada xénero e comezan a negociar os pensamentos individuais e as normas sociais para comportarse acorde ao que se espera de eles/as.

Respecto aos medios de comunicación, e abordando as redes sociais como eixe fundamental deste traballo, cómpre resaltar que esta nova era dixital está marcada pola rapidez e a instantaneidade coa que se pode acceder a contidos expostos na rede, practicamente de forma infinita (Alonso-Ruido et al., 2022b). No espectro das redes sociais é preciso admitir que estas intentan promulgar patróns de

comportamento, o que provoca a comparación entre as persoas espectadoras e perpetúan un ideal estandarizado do que significa ser home e muller (Orrego e Domínguez, 2022). Deste xeito parece que os influencers, perennizan os estereotipos de xénero tradicionais a través de imaxes, discursos e conductas que inciden de forma directa na súa audiencia (Martín-Cárdaba, et al., 2024).

Por outro lado Gewerc e Dussel (2014) expoñen que as redes sociais teñen a función de influír nas persoas consumidoras de contido e deste modo incide de forma directa no pensamento da sociedade. No que concorre á aplicación Instagram, as diferentes publicacións están fortemente estereotipadas polo que se converten en espazos violentos e sexistas onde as persoas non se limitan unicamente a interactuar con estes contidos senón que negocian as normas de convivencia e fomentan a pertenza social a través do cumprimento destes estándares.

Tras esta aproximación conceptual entre o sexo e o xénero, e esclarecer que este último é froito dunha construción social que impón a forma de actuar, é inherente pensar que estas expectativas están fortemente vinculadas a estereotipos de xénero que marcan a identidade de cada persoa, limitando a liberdade e afastando á sociedade de conseguir unha igualdade de xénero real (Alonso-Ruido, 2023).

2.1.1 Aproximación conceptual aos estereotipos de xénero

A prol de entender como se constitúe a identidade de xénero, Simone de Beauvoir (1949, p.109) explicaba: “no se nace mujer, se llega a serlo”. Son, certamente, estas palabras, as que reflicten a importancia ineludible dos estereotipos de xénero no proceso de construción do que, identitariamente, somos. Así, esta afirmación expón de forma clara como a partir dos estereotipos de xénero os/as infantes son conscientes dos roles e rasgos que lle son propios en función da súa marca biolóxica (Alonso-Ruido et al., 2022). Desta forma, son adquiridos durante a nenez, no período adolescente toman máis repercusión e finalmente adquiren seu auxe ao inicio da vida sexual (García, et al., 2013)

Cómpre destacar que os estereotipos de xénero non poden ser entendidos de forma única, senón que segundo as diferentes aportacións teóricas que consultemos podemos encontrar un gran abanico de definicións. Algunhas das primeiras aportacións neste concepto é a de Rosenkramtz, et al., (1968) que definen os estereotipos de xénero como as crenzas establecidas sobre as propiedades de homes e mulleres na sociedade. Por outra banda, Moya (1998) conceptualiza os estereotipos de xénero como o conxunto de conviccións compartidas social e culturalmente dos atributos físicos e propiedades que aglutinan homes e mulleres, así como as relacións intrapersoais que deben manter.

Cunha perspectiva máis contemporánea, Monique e Grower (2020), descríbenos como a miscelánea de rasgos, roles, ocupacións e atributos estandarizados para cada xénero a fin de cumprir as expectativas que se espera de cada un deles. Así mesmo, Tarullo e Frezzotti (2020) explican que son a agrupación de crenzas compartidas por persoas dunha mesma comunidade acerca dos atributos e singularidades de cada xénero, o que trae como consecuencia un obstáculo de cara a conseguir una plena liberdade e igualdade ao poñer como punto de mira á muller para ser vítima de violencia pola valoración da beleza, delgadeza e valores de feminidade. Neste mesma dirección, Pellanda e Bueno (2022) relatan que os estereotipos de xénero son o conxunto de crenzas acerca das cualidades persoais propias de homes e mulleres.

En definitiva, desde un posicionamento abarcador, podemos definilos como o conxunto de crenzas inmersas na sociedade sobre cualidades, roles e rasgos atribuídos a homes e mulleres que impoñen expectativas sobre cada xénero limitando a igualdade entre persoas; ademais de reforzar un ideal de feminidade que sustenta a violencia e a exclusión cara a muller (Alonso-Ruido et al., 2023).

Deste modo, os estereotipos presentan unha dobre dimensionalidade posto que, por un lado, impoñen as cualidades que debemos seguir respecto a cada xénero e por outro lado, marcan os roles outorgados a homes e mulleres.

2.1.2 Bidimensionalidade dos estereotipos de xénero: dos rasgos aos roles

Os estereotipos de xénero presentan unha dobre dimensionalidade, e diferéncianse en descritivos e prescritivos. Por un lado, os estereotipos de xénero descritivos delimitan como deben ser os homes e as mulleres, é dicir, os rasgos de cada xénero que aglutinan as características intelectuais e persoais, isto define como deben ser unhas persoas fronte a outras, como entidades excluíntes e antagónicas (López-Sáez e Lisbona, 2009). Para comprender de forma plena o que representan, recorreremos ás aportacións de Butler (1999) quen a través da súa teoría da subversión da identidade, afirma que os rasgos de xénero son disonantes e se compaxinan con outras características da vida cotiá como a sensibilidade e/ou comportamento. Deste xeito, a importancia dos estereotipos logra que as persoas obren afín ás normas preestablecidas.

En definitiva, podemos ratificar que os estereotipos descritivos son características dinámicas e cambiantes que veñen determinadas pola clase social, idade ou cultura da sociedade, sen obviar que se vinculan con outros atributos da vida cotiá a fin de estandarizar a homes e mulleres desembocando nunha férrea presión social para engastar ás persoas nas expectativas sociais (Alonso-Ruido et al. , 2024).

Por outro lado, os estereotipos de xénero prescritivos, toman como base aos descritivos e establecen os roles que deben seguir os homes e as mulleres, respectivamente e que inciden de forma directa na nosa personalidade e identidade (Torres-Escalante, et al. 2023). Esta idea tamén está consensuada por Castillo e Montes (2014) que ratifican que ambas dimensións exercen unha presión social notoria a fin de cumprir coas expectativas establecidas para cada xénero asignado. En resumo, podemos definir os roles de xénero como as condutas esperadas para homes e mulleres, estas teñen seu orixe na nenez xa que súa transmisión provén da familia e continúa no resto de axentes de socialización (Alonso-Ruido et al., 2022).

Cómpre destacar que froito da evolución contemporánea e tendo presente os diferentes cambios sociais dos últimos anos,

especialmente tras a inserción da muller no ámbito laboral e polo tanto, no espectro público, pódese afirmar que os estereotipos sufriron diversas modificacións ao longo do tempo, como explican Rodríguez, et al. (2019):

“Los cambios sociales de las últimas décadas han motivado que las mujeres, una vez desarrollados ciertos niveles de rasgos instrumentales, se hayan incorporado al mundo público, “reteniendo” sus obligaciones en el ámbito privado. Lo que no ha sucedido a la inversa con los hombres, ya que su presencia y atención en el ámbito privado es escasa” (p.622).

Esta idea está ratificada por Alonso-Ruido et al. (2023) que no seu estudo verifican que como consecuencia do devir do paso do tempo, os estereotipos de xénero prescritivos, asociados aos roles, sufriron nos últimos anos unha notable evolución en comparación cos estereotipos descritivos. Neste senso, na actualidade o espectro de redes sociais conforma unha das principais vías de difusión de estes roles polo seu auxe nos últimos anos aínda que as novas xeracións son máis conscientes de que deben deconstruír estes patróns para poder conseguir unha igualdade real e polo tanto tratar de combater as diferentes conductas e actitudes que se impoñen ás mulleres e varóns (Saldívar et al., 2015).

Para rematar co enfoque teórico dos estereotipos de xénero, Mosteiro e Porto (2017) no seu análise acerca desta temática manifestan que os cambios producidos a nivel descritivo e prescritivo xorden da aprendizaxe da sociedade en base a cambiar a visión dos roles e rasgos asociados a cada xénero, así como a dinámica propia da evolución cultural. Por outra banda, Rodríguez e Álvarez (2016) afirman que os rasgos de xénero están determinados por diferentes factores como a cultura, a clase social, o contexto ou a idade; é dicir, os rasgos son dinámicos, polo que non se poden explicar de forma inequívoca, ademais de interferir na autoestima da mocidade ao pautar un espectro ideal de comportamento e actitude prototípico para cada sexo, feito que se intensifica nas redes sociais como se expón con anterioridade.

2.2 Plataformas dixitais como espazos de perpetuación e reprodución de estereotipos de xénero

As redes sociais conforman un novo capital social e unha nova oportunidade de socialización nos tempos contemporáneos (Alguacil e Valdivia-Vizarreta, 2025). Actualmente o número de persoas usuarias en redes sociais ronda aos 90,2 millóns de persoas, o que equivale a un 70% da poboación global, aproximadamente (Trujillo et al., 2024), neste contexto dixital, faise visible a negociación e volatilidade das normas de convivencia, o que contribúe á vilipendiación das mulleres, xerando unha vulnerabilidade que se pode estender a outros ámbitos da vida cotiá (Trujillo et al., 2024). Tal e como explican Regueira et al. (2024), as/os adolescentes crean súa primeira rede social aos doce anos, principalmente tras a obtención dun dispositivo móbil, o que facilita e acomoda a introdución na era dixital.

Concretamente, no eido deste traballo e afondando en Instagram como unha mostra paradigmática da perpetuación e representación de estereotipos de xénero; segundo Regueira et al. (2024), esta aplicación é a escollida para iniciarse nas redes sociais por meirande parte da sociedade, de feito, o 80,4% das persoas entre 16 e 64 anos afirman utilizar esta aplicación. O éxito ven dado pola propia historia que conforma Instagram ao ter unhas características e linguaxe propio; no caso de España, o auxo desta rede ten a súa orixe en dous acontecementos dixitais previos, o primeiro referido á evolución de Tuenti a Facebook e o segundo do paso desta última a Instagram (Marcelino, 2015); xa que os controles e filtros de Instagram son características únicas desta plataforma (Fraga et al., 2024). A diferenza por xénero tamén está presente neste plano, xa que a medida que avanza a idade de uso, os homes cisxénero diminúen seu consumo, pola contra, aumenta a tendencia nas mulleres cisxénero, transxénero e persoas non binarias (Manago et al., 2023). Ademais, afondar en que a primeira interacción das persoas de xénero feminino nas redes sociais encádranse en espazos onde o binomio home e muller está presente, mentres que eles o fan en escenarios onde elas non teñen acceso (Regueira et al., 2024).

Este contraste de uso ratifícase co estudo de González e Vila (2024) onde explican que estar presente nas redes sociais vai ligado á comparación que prolifera nestas plataformas, sendo especialmente sensibles e moldeando a propia identidade para cumprir cos patróns e estándares que se visualizan nas diferentes aplicacións. Isto delimita un ideal de masculinidade e feminidade sustentados nos patróns tradicionais heteronormativos, outorgando ás persoas de xénero masculino nun rol de dominancia e independencia e subrogando ao xénero feminino a un escenario secundario, protagonizando un rol de familiaridade, romanticismo e submisión (González e Vila, 2024). Deste modo colócase á muller nun patrón aceptado socialmente e que se adecúa non só ao mito da muller ideal senón que cumpre co estándar de beleza estereotipado (Regueira et al., 2024).

As redes sociais, segundo Regueira et al. (2024), transforman a identidade e personalidade en produtos manipulables; deste modo, os individuos actúan de acordo coas expectativas sociais estandarizadas xerando un conflito entre o que somos e o que queremos que se vexa de nós. En canto ao contido, obsérvanse dúas tendencias claras, por un lado, os homes publican fotografías do seu físico, sen facer fincapé no rostro; mentres que as mulleres expresan unha presión moito máis notoria sobre o que deben mostrar, fortemente anexada ao estándar heteronormativo da beleza e delgadeza. Esta dinámica propicia unha violencia simbólica ao tratar o corpo da muller como un obxecto que vender, un produto que mercantilizar e a construción do propio “eu” como un lucro do mercado (Fraga et al., 2024).

En base a Instagram, esta rede exerce unha gran influencia nas persoas usuarias, non só pola natureza da plataforma senón polas persoas creadoras de contido inmersas nelas, que podemos denominar industria influencer (Rodríguez et al., 2024). Estas personalidades teñen unha gran responsabilidade no senso das redes sociais posto que non só provocan unha gran repercusión na rede senón que propicia que moitas persoas repliquen o que fan a prol de conseguir este mesmo éxito. Cómpre destacar que o éxito dos/as creadores/es é puramente dixital, xa que súa celebridade non se aplicaría a outros ámbitos profesionais (Fraga et al., 2024).

Non obstante, non se pode negar o seu éxito; moitas persoas cuestiónanse a fama destas personalidades e replantéxanse a súa notoriedade; esta consecución é froito da interacción que permite as redes sociais con outras persoas posto que brindan a oportunidade de xerar un público inmediato e continuo que non se limita unicamente a un grupo achegado; xa que fan ver unha relación personal e próxima, o que sensibiliza ás persoas e as mobilizan para crear nexos similares ás de unha relación interpersoal (Rodríguez et al., 2024). Deste modo pódese afirmar que as redes sociais e plataformas dixitais infiren na construción e perpetuación dos estereotipos de xénero, onde se pode establecer un sólido nexo en base á bidimensionalidade destes estereotipos na era dixital (Pellanda e Bueno, 2022). Por un lado, no respectivo aos rasgos de xénero, pódese confirmar que os homes presentan aptitudes máis conservadoras que as mulleres, ademais establecen unha relación entre iguais nas redes sociais o que provoca unha afianza masculina en base aos estereotipos de xénero que exercen un poder e perpetuación dos mesmos a modo de pacto dunha heteronorma hexemónica que exclúe ás mulleres destes espazos de interacción (Regueira et al., 2024). Este fito consolídase no estudo de Rodríguez et al. (2024) no que se explica que os homes cis seguen principalmente a outros homes cis, ademais de mulleres relacionadas coa industria pornográfica entre as máis seguidas polo xénero masculino; non obstante, as mulleres cis seguen principalmente a outras mulleres así como de outros xénero que crean contido de moda, beleza ou maquillaxe.

Finalmente, centrando os rasgos no plano feminino, é visible como nas plataformas dixitais, en múltiples ocasións aparece a figura da muller infantilizada, con rasgos puerís a modo de transmisión da fragilidade e sensibilidade estereotipada para o xénero feminino ademais de mostrar a sexualización da infancia de forma paralela, o que demostra como se expón a muller como unha persoa sen capacidade crítica e sen opinión propia dentro das redes sociais (García et al., 2024).

En canto aos roles de xénero, na vida cotiá é visible como as mulleres quedan relegadas a un papel pasivo e de submisión, caracterizado por

establecer un patrón de boa filla, nai e esposa ao coidado do fogar; nas redes sociais este esquema tamén é visible e se acentúa en relación ao contexto comunitario onde as persoas de xénero feminino carecen de poder e toma de decisión. Ademais, no plano dixital expónse ao colectivo feminino como persoas non fiables xa que seu xuízo é pouco valorado (Saz, 2024), polo que non é convinte que opine ao carecer de credibilidade froito do rol de submisión ao que están adscritas (Regueira et al., 2024). Por outra parte, a función que se espera que cumpran nas redes é a de satisfacer ao xénero masculino, como se explica con anterioridade, esta idea está fortemente vinculada ás das empresas pornográficas xa que o corpo feminino está constantemente sexualizado e cousificado a fin de cumprir cos estándares establecidos afines á beleza e delgadeza Rodríguez et al. (2024). Por último, hai que destacar que estes roles e xénero están cada vez máis obsoletos e así o demostran as plataformas dixitais, onde cada vez hai máis notoriedade da muller na esfera pública e social, abandonando a idea de boa esposa e muller que se ten nun patrón tradicional (Havas Media Group, 2023).

3. Obxectivo

Partindo do marco epistemolóxico de referencia, o obxectivo deste traballo é analizar a perpetuación dos estereotipos de xénero a través dos/as creadores/as de contido (*influencers*) con máis impacto no plano nacional desde un enfoque pedagóxico feminista.

4. Metodoloxía

4.1 Mostra

As/os participantes que concorren nesta investigación son os/as 10 influencers máis seguidos/as pola mocidade española na rede social Instagram, 4 identifícanse co xénero masculino e 6 co xénero feminino. A fin de identificar estes perfiles, tomouse como referencia o estudo realizado por Ávila (2024) acerca dos novos/as referentes da xuventude recompilando aquelas personalidades máis seguidas no 2024. Igualmente, revisáronse pormenorizadamente os

perfiles dos/as diferentes influencers a fin de constatar que os/as referentes propostos/as son os que dispoñen de máis seguidores/as. A fin de dar resposta ao obxectivo desta investigación foron seleccionadas e analizadas as publicacións referidas ao período de tempo comprendido entre o 1 de xaneiro de 2025 ata o 20 de marzo deste mesmo ano. Igualmente, analízanse os post con máis impacto na audiencia, atendendo a comentarios, likes, etc. en cada perfil. Así, a mostra deste estudo a compoñen, en primeiro lugar, Ibai LLanos (@ibaillanos), identifícase co xénero masculino, na actualidade ten 29 anos e conta con 10,9 millóns de seguidores/a en Instagram e 20,9 millóns, en TikTok. Comezou seu percorrido profesional realizando vídeos en directo manipulando videoxogos. Na actualidade é un dos influencers máis recoñecidos a nivel nacional e internacional, sendo creador de grandes proxectos onde destaca “La Velada”. En relación a este creador de contido analizáronse nove publicacións na aplicación Instagram.

A continuación, David Cánovas (@thegrefg). O murciano ten na actualidade 28 anos e ao igual que Ibai, comezou nas plataformas dixitais cos videoxogos, onde segue tendo unha gran notoriedade, non obstante, actualmente está inmerso nun proxecto de gran magnitude, a Kings League (Blanco, 2020). Conta con 7,8 millóns de seguidores/as en Instagram e 9 millóns en TikTok. Neste caso, analizáronse 27 publicacións expostas na aplicación Instagram.

Introducindo á primeira muller da lista, Lola Moreno (@lolalolita), actualmente ten 22 anos e 4,3 millóns de seguidores/as en Instagram e 13,6 millóns en TikTok. Defínese como unha influencer de lifestyle posto que nas redes sociais plasma seu día a día, ademais de realizar contido de moda e estética. Para analizar a esta creadora de contido, avaliáronse 34 publicacións expostas en Instagram.

Para continuar, Aída Domenech (@dulceida). Esta influencer identifícase co xénero feminino, ten 35 anos e maniféstase como unha das máis lonxevas no mundo dixital. Comezou seu percorrido profesional realizando vídeos do seu día a día, pero co notorio auxe que sufriu, comezou a ser unha gran modelo de marcas, eventos e incluso

creando súa propia empresa. Na actualidade centra seu contido na maternidade e na reivindicación dos dereitos LGTB+. Agrupa un total de 3,5 millóns de seguidores/as en Instagram e preto dun millón en TikTok. Neste caso, analizáronse 33 post publicados na aplicación Instagram.

Retomando os perfís de xénero masculino, Jorge Carrillo (@jordiwild8), ten 40 anos, o que reflicte que é dos máis lonxeiros nas plataformas. Ao igual que Aída Domenech comezou realizando vídeos expoñendo seu día a día, vendo a gran acollida que tivo no seu público, trasladou este tipo de contido ao seu podcast personal, coñecido como “The Wild Project”, proxecto no que está totalmente inmerso na actualidade. Non obstante, en Instagram acumula 3,4 millóns de seguidores/as e 2,2 millóns, en TikTok. En relación a este creador de contido, analizáronse cinco publicacións da aplicacións Instagram.

Volvendo ao contido de estética e moda atópase Marta Díaz (@martaa_diaz). Iniciou súa traxectoria nas redes sociais a través do seu irmán, non obstante, a partir do seu propio éxito nas plataformas, decidiu forxar súa identidade como influencer expoñendo seu día a día nas redes. Ten 24 anos e almacena un total de 3,3 millóns de seguidores/as en Instagram e 5,8 millóns en TikTok. Neste caso, analizáronse un sumatorio de 16 publicacións da aplicacións Instagram.

Por outra parte encóntrase Daniel Alonso (@yosoyplex). Seu éxito ven dado pola súa meta persoal de percorrer todo mundo en menos dun ano acompañado de diferentes personalidades do panorama español; seu contido está baseado no turismo e nas viaxes, ten 23 anos e acumula un total de 2,9 millóns de seguidores/as en Instagram e 12 millóns en TikTok. En relación a este influencer, analizáronse tres post de Instagram.

De forma subsecuente, Rocío Bueno (@whoisrro). Ten 24 anos, seu contido, centrado especialmente na gastronomía e no seu día a día realizando, principalmente tarefas domésticas reuniu a unha gran cantidade de público da madrileña que aglomera un total de 2,9 millóns de seguidores/as en Instagram e 8,1 millóns de seguidores/as

en TikTok. Neste caso, analizáronse 12 publicacións expostas no feed de Instagram.

Rematando, encóntrase Mar Lucas (@marlucas). A catalá ten 22 anos, comezou nas redes sociais expoñendo o seu día a día, ademais de demostrar súas habilidades no mundo da danza. Na actualidade centra o contido na súa propia traxectoria profesional como cantautora, ademais das diversas colaboracións con diferentes marcas. Acumula 2,7 millóns de seguidores/as en Instagram e 7,8 millóns en TikTok. Para analizar a esta creadora de contido, avaliáronse 24 post publicados no seu perfil de Instagram.

Para finalizar, Marina Rivers, (@_riverss). A madrileña ten na actualidade 22 anos e seu contido ademais da moda, estética e lifestyle céntrase na loita dos dereitos humanos e conciencia social, motivo polo que é atacada constantemente nas redes sociais, porén, ten un sumatorio de 2,2 millóns de seguidores/as en Instagram e máis de 7 millóns, en TikTok. Realizouse unha análise das cinco publicacións expostas no seu perfil de Instagram.

4.2 Instrumento

No senso desta investigación que se enmarca dentro dun estudo exploratorio eminentemente descritivo; a obtención de información levouse a cabo empregando como instrumento dúas ferramentas principais. En primeiro lugar un esquema onde se ordenan e catalogan os ítems que se avalían, tomando como referencia a escala de Validación e aplicación de estereotipos de xénero creada por Saneleuterio e Soler (2021). Neste senso, a referida escala consta de cinco dimensións que abranguen un total de 8 ítems cada unha, clasificados en estereotipos descritivos e prescritivos [ver anexo 1]. A primeira rúbrica conta cun total de corenta ítems, concretamente aglutínanse oito en cada unha das cinco dimensións a tratar. As dimensións fan referencia a corporal, onde se recollen cuestións acerca dos aspectos físicos da persoa, como, por exemplo: asociación da beleza e o atractivo co vigor, forza e robustez; actitudinal, incidindo nas condutas das persoas, por caso: tendencia ao pasional e á inestabilidade emocional; social, incorrendo nas relacións intragrupoais dos/as participantes, tal que: ocupación

do espazo doméstico (tarefas do fogar, coidados...); afectivo sexual, afectando ás relacións intrapersoais, entre outros: concepción da outra persoa para o propio desfrute e/ou rol de iniciativa, e finalmente, a dimensión audiovisual, repercutindo nos elementos máis técnicos das publicacións, por exemplo: se asocian ambientes ou obxectos rosados ou de cores cálidas.

Por outra parte, en base á bidimensionalidade dos estereotipos e a fin de esclarecer os obxectivos deste traballo en base aos estereotipos descritivos e prescritivos presentes nas diferentes publicacións dos/as creadores/as de contido elaborouse unha rúbrica en base á teoría de referencia a fin de atender ás cuestións concretas definidas en base aos roles e rasgos (Moya, 1998). En primeira instancia, os estereotipos descritivos [ver anexo 2], separando o contido entre característica físicas e de personalidade cun total de 12 ítems incorporando algúns como: Nos diferentes post amósase dozura?. Nesta mesma liña tamén se deseñou un guión en base a estereotipos prescritivos, cun total de 6 ítems [Ver Anexo 3], tal que: aparecen traballos estereotipados?

Unha vez finalizada a Fase 1 e 2 deste estudo, aborouse a Fase 3, neste senso, analizáronse as interaccións propostas pola audiencia, no que se levou a cabo un análise cualitativo dos mesmos, comparando os comentarios dos perfiles destes/as creadores/as de contido. Deste modo, escolléronse as publicacións máis comentadas de cada perfil no rango temporal que abarca este traballo. Así o *post* con máis comentarios atópase no perfil de @ibaillanos cun total de 16.000 manifestacións; de seguido encóntrase @whoisroro con 6.000 comentarios; a continuación @jordiwild8 con 5.000 manifestacións no seu *post*. Continuando cos comentarios da audiencia, atópase @lolaololita con 3.000 manifestacións; así como @thegrefg e @yosoyplex, ambos con 2.000 comentarios no *feed* e @martaa_diaz con mil comentarios. Pola contra, as *influencers* con menos repercusión da lista son @marlucas con 500 comentarios no seu *post*; así como @_riverss_ e @dulceida que obteñen 400 manifestacións da audiencia. Deste modo, avaliarase a presenza de estereotipos descritivos así como a valoración de estereotipos prescritivos.

4.3 Procedemento

Para o desenvolvemento deste traballo, levouse a cabo un estudo descritivo de carácter eminentemente exploratorio. Este enfoque permite comprender a perpetuación dos estereotipos de xénero desde a perspectiva dos novos/as referentes da era dixital; deste xeito, a mostra seleccionada ven dada pola influencia que os/as creadores/as de contido exercen no contexto dixital contemporáneo perennizando os diferentes nesgos de xénero (Gewerc e Dussel, 2024).

O procedemento realizado neste traballo consistiu nunha primeira procura bibliográfica co fin de recompilar información teórica que fundamentan esta análise. A continuación, verificouse os/as participantes do estudo, tomando como referencia a investigación realizada por Ávila (2024) sobre as personalidade máis influíntes deste último ano. Esta selección baseouse en determinados criterios como o xénero, idade, tipo de contido e número de seguidores/as, obtendo un total de dez influencers a analizar. Esta mostra delimitouse para avalar a diversidade de contido compartida por estas figuras nas diferentes plataformas dixitais, especialmente no que concerne a publicacións e comentarios (León e Montero, 2003).

Unha vez delimitada a mostra, tomáronse como referencia dous instrumentos de análise e revisión que permiten avaliar estes estereotipos de xénero nas redes sociais. A primeira delas, encádrase na identificación xeral de nesgos de xénero presentes nas diferentes publicacións; porén, a segunda, permite unha análise detallado en base á dobre dimensionalidade dos estereotipos de xénero, tendo en consideración o espectro descritivo e o plano prescritivo dos mesmos (Saneleuterio e Soler, 2021). Por outro lado, elaborouse un instrumento “ad hoc” que permite identificar en que perfiles están expostos os rasgos de xénero. Deste modo, este estudo pode clasificarse en tres fases principais. En primeiro lugar, tomando como referencia a rúbrica realizada por Saneleuterio e Soler (2021) examináronse os estereotipos descritivos e prescritivos expostos nas diferentes publicacións do primeiro trimestre deste ano dos/as influencers seleccionados a fin de elaborar unha exposición detallada

dos negros perpetuados por estas personalidades en base á dobre dimensionalidade dos nos estereotipos de xénero.

A través dun instrumento de elaboración propia, analizouse detalladamente en que perfís se manifestaban os estereotipos de xénero. Esta análise baseouse na dobre dimensión dos estereotipos, descritiva e prescriptiva, para examinar que características e roles estandarizados perpetúan estes perfís.

Na terceira e última fase analizáronse as interaccións e manifestacións da audiencia nos diferentes post da mostra seleccionada, a través dos comentarios expostos nas publicacións máis comentadas a prol de avaliar o impacto deste estereotipos nas persoas seguidoras. Finalmente, estes datos foron organizados e analizados co fin de extraer os resultados pertinentes acerca da influencia de estes/as creadores/as de contido na perpetuación de estereotipos de xénero na era dixital; cómpre destacar que a fórmula empregada para o análise desta información é $n=x$; $t=y$. Sendo “x” as publicacións onde aparecen reflectidas as diferentes tendencias a avaliar e “y” o número total das manifestacións expostas polas persoas creadoras de contido o seu feed de Instagram, atendendo ao rango temporal deste traballo.

4.4 Análise de información

Para a análise de información obtida das diferentes publicacións, así como das interaccións xeradas nestes post recórruse validada por Saneleuterio e Soler (2021).; a rúbrica “ad hoc”, creada a partir da definición do propósito deste traballo e establecendo os criterios pertinentes de cara a analizar os estereotipos presentes nos perfís dos creadores/as de contido; e a categorización dos comentarios. Para a xestión desta información, as respostas extraídas da primeira e terceira ferramenta foron trasladadas ao programa Excel co fin de facilitar súa interpretación debido á gran cantidade de datos manipulados. Esta análise permite dar conta de forma concreta e clara aos resultados expostos a continuación (Bree e Gallagher, 2016).

Posteriormente, a fin de analizar os estereotipos descritivos e prescritivos presentes nas publicacións da mostra seleccionada, as respostas foron transcritas ao programa Word de forma literal, mentres que se avaliaban os diferentes contidos. De este modo, de forma transversal examináronse os criterios en función dos estereotipos descritivos e prescritivos presentes nos perfiles destas personalidades. Consecuentemente, o elemento de traballo desta investigación son as publicacións emitidas polos creadores e creadoras de contido, así coma os comentarios con máis impacto na audiencia valorados en función da repercusión recibida por outras persoas usuarias a través de likes ou respostas. Cómpre destacar que tamén se analizan se estes comentarios son propiciados por parte de homes ou mulleres para conseguir unha perspectiva máis ampla da tendencia existente en redes sociais en función do xénero e como as persoas manifestan acordo ou desacordo coas publicacións expostas no feed, especialmente nas creadoras de contido (Civdanes-Álvarez e Martínez, 2023).

5. Resultados

5.1 Dimensión descritiva

5.1.1 Os estereotipos descritivos en datos: unha revisión porcentual descritiva

Atendendo en primeiro lugar á dimensión “corporal”, a asociación da beleza e o atractivo coa forza e robustez preséntase no 22,2% de publicacións (n=2; t=9) de @ibaillanos, nesta mesma porcentaxe (n=6; t=27) tamén se reflicten nos post de @thegregf. Por outra banda, expóñense no 60% das manifestacións (n=3; t=5) de @jordiwild8 e no 33,3% (n= 1; t=3) do contido de @yosoyplex. Non obstante, a asociación da beleza e o atractivo coa delicadeza, fragilidade e/ou delgadeza maniféstase no 50% das publicacións de @lolaolita (n=17; t=34); no 30,3% dos post de @dulceida (n=10; t=33), @martaa_diaz tamén presenta este ítem no 62,5% (n=10; t=16); así como @marlucas, no 45,8% do seu feed (n= 11; t=24). Finalmente, @whoisrora amosa este nesgo no 58,3% do contido (n=7; t=12) e @ riverss_ no 80% das

publicacións (n=4; t=5); o que demostra a estandarización e o nexo existente entre a beleza feminina e a delgadeza.

En relación ao ítem despreocupación por cumprir os canons de beleza, este preséntase no 33,3% das publicacións (n=3; t=9) de @ibaillanos, no 40% dos post (n=2; t=5) de @jordiwild8, así coma no 100% do contido (n=3; t=3) de @yosoplex. Rompendo cos nesgos de xénero establecidos, @riverss_ amosa unha postura contraria a estes estándares de beleza no 80% do seu feed (n=4; t=5). Pola contra, a obsesión pola propia aparencia física está presente no 76,4% (n=26; t=34) do feed de @lolalolita, no 60,6% (n=20; t=33) das publicacións de @dulceida; no 45,8% (n=11; t=24) dos post de @marlucas e no 58,3% (n=7; t=12) do contido de @whoisroro. Igualmente, @martaa_diiaz amosa esta realidade no 100% (n=16; t=16) das súas publicacións. Non obstante, @thegrefg recorre a esta tendencia nas publicacións neste senso no 40,7% (n=11; t=27) do seu contido.

No relativo á preocupación por ir a moda ou usar vestuario funcional, @ibaillanos usa roupa deportiva ou similar no 22,2% dos seus post (n=2; t=9), @jordiwild8 no 80% das publicacións (n=4; t=5) amosa tamén vestuario deportivo. Pola súa parte, @yosoplex utiliza unha tendencia máis casual pero sen centrarse nas cuestións estéticas no 100% das publicacións (n=3; t=3). Non obstante, @whoisroro, no 50% do seu contido (n=6; t=12) prioriza a comodidade e funcionalidade na vestimenta, ademais de manter un estilismo máis tradicional. En contraposición, a despreocupación por ir á moda ou uso de calzado e roupa funcional maniféstase nos perfís de @lolalolita no 41,1% (n=14; t=34), utilizando, por exemplo, bañador con tacóns. Ademais tamén está presente no 21,2% (n=7; t=33) dos post de @dulceida; así coma no 31,6% (n=5; t=16) do feed de @martaa_diiaz; no 33,3% (n=8; t=34) do contido de @marlucas e no 60% (n=3; t=5) das publicacións de @riverss_. De novo, @thegrefg irrompe neste ítem, presentado, por exemplo, camisas para realizar actividades acuáticas, no 44,4% (n=12; t=27) do seu contido.

De forma subsecuente, na categoría “actitudinal”, a maioría destes/as creadores/as dixitais concordan co ítem transparencia,

sinceridade, simplicidade, aglutinando a @ibaillanos no 89,9% (n=8; t=9) das publicacións; @thegrefg no 74% (n=20; t=27) das mesmas e @yosoyplex, no 100% (n=3; t=3) do seu feed. É interesante ver como @lolalolita, @dulceida, @maartadiiaz, @marlucas, @whoisroro e @riverss_ tamén amosan esta tendencia no 100% das publicacións. Sorprende notablemente que a única personalidade que amosa escuridade, misterio, dobrez ou complexidade é @jordiwild8 no 60% (n=3; t=5) das súas publicacións [ver anexo 6].

A continuación, en relación á dimensión “social”, o interese por áreas Ciencia, Tecnoloxía, Enxeñaría e Matemáticas preséntase no 44,4% (n=4; t=9) dos post de @ibaillanos, no 25,9% (n=7; t=27) das publicacións de @thegrefg; no 60% (n= 3; t=5) do feed de @jordiwild8 e no 100% (n=3; t=3) do contido de @yosoyplex. Por outra banda, no ítem marcada identificación ou preferencia por substancias fortes, alcohol, etc. unicamente está incluído @jordiwild8, remitindo o 20% (n= 1; t=5) das súas publicacións.

Pola contra, o interese por áreas Humanidades e Ciencias Sociais reflíctese nos perfís de @lolalolita, remitindo un 20,6% (n=7; t=34) deste ítem nas súas publicacións, @dulceida, no 90,9% (n=30; t=33) dos post; @martaa_diiiaz, no 62,5% (n=10; t=16) do contido, @marlucas no 16,7% (n= 4; t=24) e @whoisroro, nun 100% (n=12; t=12) do seu perfil. Non obstante, a marcada identificación ou preferencia por substancias light, infusións, etc. está presente no 5,9% (n=2; t=34) dos post de @lolalolita, no 24,2% (n=8; t=33) do feed de @dulceida; no 12,5% (n=2; t=16) das publicacións de @martaa_diiiaz e no 25% (n=3; t=12) do contido de @whoisroro.

En canto á categoría “afectivo-sexual”, a concepción do amor como algo pasaxeiro, ningunha destas personalidades realiza publicacións acerca desta temática. Non obstante, @ibaillanos no 11,1% (n=1; t=9) , @thegrefg no 7,4% (n=2; t=27) e @jordiwild8, no 20% (n=1; t=5) de exposicións conciben o amor como un ideal romántico, así como @dulceida no 30,3% (n=10; t=33) e @whoisroro no 25% (n=3; t=12) do seu contido.

Ademais ninguén remite atracción por unha persoa de menor idade, estatura e/ou envergadura; non obstante, a atracción por persoas de maior idade, estatura ou envergadura maniféstase principalmente no 21,1% (n=7; t=33) das publicacións de @dulceida e no 25% (n=3; t=12) dos post de @whoisroro, acompañada pola súa parella; así como @thegrefg, cun 3,7% (n=1; t=27).

Finalmente, @jordiwild8 no 40% (n=2; t=5) das publicacións e @riverss_ no 100% (n=5; t=5) amosa un carácter distante, calculador e frío aínda que todos/as os/as creadores/as de contido restantes manteñen un carácter efusivo, cálido e amoroso.

Para rematar con esta sección, atópase a categoría “audiovisual”. Nesta, o uso de tecidos grosos e ríxidos, prendas de roupa ou calzado clasicamente masculinos, preséntase nas publicacións de @ibaillanos cunha frecuencia do 100% (n=9; t=9), nas de @thegrefg, cun 81,5% (n=22; t=27); @jordiwild8 tamén remite esta tendencia no 100% (n=5; t=5) das publicacións, así coma @yosoyplex con esta mesma porcentaxe (n=3; t=3). Mentres que uso de tecidos finos e transparentes, prendas de roupa ou calzado clasicamente femininos está presente no 100% das publicacións das influencers de xénero feminino investigadas.

A sobriedade estética maniféstase no 88,9% (n=8; t=9) de post de @ibaillanos, no 55,6% (n=15; t=27) do contido de @thegrefg, e no 100% (n=5; t=5) das publicacións de @jordiwild8 e @yosoyplex (n=3; t=3), respectivamente. O uso de cores frías preséntase nos creadores citados con anterioridade, incluíndo ademais a @riverss_, xa que emprega no 60% (n=3; t=5) dos seus post a escala de grises fronte as cores cálidas.

Pola contra, no 82,6% (n=28; t=34) das publicacións de @lolaolita, no 39,4% (n=13; t=33) dos post de @dulceida; na metade (n= 8; t=16) do contido de @martaa_diiiaz, no 60% (n=3; t=5) das exposicións de @riverss_ e no 100% das expresións de @marlucas e @whoisroro percíbese os adornos ou cousas superfluas.

Finalmente, no relativo a melodías enérxicas, tesitura grave e ritmo marcado, tamén está exposto en ditos influencers e, de novo,

@riverss_ é o único referente feminino que aplica esta tendencia no 60% (n=3; t=5) do contido; non obstante os tons ou melodías doces, tempo lento marcado ou tesitura aguda tamén están presentes no 100% do feed das influencers femininas restantes.

5.1.2 Rasgos de xénero: resultados desde a rúbrica ad hoc

En relación aos estereotipos descritivos podemos afirmar que en relación ás actitudes propias da personalidade todos os perfiles femininos amosan dozura e sensibilidade, especialmente @whoisroro. Porén, no caso de @_riverss as súas publicacións amosan unha tendencia fría e impasible en comparación ás súas compañeiras. Pola contra, nos perfiles de @thegrefg ou @jordiwild8 expónse brutalidade nos seus post, que se confirma na reiteración desta ferocidade ao longo de todo o contido [ver anexo 7]

No que respecta á dependencia, esta é visible especialmente no perfil de @whoisroro, que mantén unha postura compracente en moitas das súas publicacións, tendo como obxectivo principal satisfacer a súa parella como así o reivindica a través do seu feed.

En canto á existencia de medo, esta manifestación unicamente é trasladada por @marlucas, especialmente nas testemuñas da violencia sufrida por parte da súa exparella xa que tamén é un personaxe público.

O afecto é notorio nos perfiles de @thegrefg e @jordiwild8, coas súas parellas respectivamente. Tamén se percibe no perfil de @dulceida a través da súa filla e esposa [ver anexo 8] e no de @whoisroro, que reflicte esta tendencia coa súa parella.

Para rematar cos aspectos de personalidade, o rol de líder é exposto especialmente por @ibaillanos xa que manifesta en todas as publicacións que el mesmo é o director de todos os seus proxectos, así como @thegrefg e @jordiwild8. En canto aos perfiles femininos este rol é notable en @marlucas e @_riverss_ que manifestan o seu liderado en todo o seu contido.

En relación ás características físicas, en todos os perfís os creadores e creadoras de contido utilizan roupa e cores estereotipicamente asignados en función do seu xénero, por exemplo, eles visten habitualmente con cores frías e elas utilizan cores cálidas, isto é especialmente notorio no caso de @whoisroro posto que en moi poucas ocasións utiliza pantalóns, por exemplo, fronte as saias ou vestidos.

Atendendo ao canon de beleza preestablecido, todas as influencers manteñen unha complexión delgada e cunha delicadeza innata, non obstante, @whoisroro móstrase con rasgos infantís, e así o transmite no seu vestiario o que pode parecer de aspecto físico vulnerable.

En relación á aparencia atlética ,é especialmente visible en @thegrefg e @jordiwild8 xa que son as dúas personalidades que amosan publicacións no ximnasio ou realizando deporte, ademais de mostrar seu corpo. Para rematar con esta categoría, cómpre destacar que en perfís como @lolalolita ou @martaadiiaz, manifestan diferentes posturas e ángulos na realización das súas fotografías que amosan as características propias de sexualidade e delicadeza [ver anexo 9].

5.2 Dimensión prescriptiva

5.2.1 Os estereotipos de xénero en datos: unha revisión porcentual prescriptiva

A continuación, procederase á identificación de estereotipos prescritivos nos diferentes contidos das personalidades a analizar. En primeiro lugar, na categoría “corporal”. @ibaillanos no 44,4% (n=4; t=9) das súas publicacións; @thegrefg, no 18,5% (n=5; t=27) dos post; @jordiwild8 no 60% (n=3; t=5) do contido e @yosoyplex, no 33% (n=1; t=3) destaca en habilidades de motricidade grosa. Pola contra, as habilidades de motricidade fina móstranse nos perfís de @dulceida no 30,3% (n=10; t=33) dos post; @_riverss_ no 20% (n=1; t=5) do seu contido e @martaa_diiiaz, no 31,3% (n=5; t=16) do feed. De forma máis frecuente encontramos esta tendencia en @marlucas, no 37,5% (n= 9; t=24) e @whoisroro na metade das publicacións (n=6; t=12).

Por outra banda, na dimensión “actitudinal”, pódese observar como a tendencia activa móstrase nos perfís de @ibaillanos cunha porcentaxe de 88,9% (n= 8; t=9) do contido, @thegrefg no 44,4% (n= 12; t=27) , @jordiwild8 no 100% (n=5; t=5) do feed e @yosoyplex nas 66,7% (n=2; t=3) das publicacións. En relación coas creadoras de contido, esta mesma tendencia pódese ver en @lolaolita no 26,7% (n=9; t=34), @martaa_diaz, no 81,3% (n= 3; t=16), @marlucas no 70,8% (n=17; t=24)) e @_riverss no 80% (n=4; t=5). Desta forma, afírmase que a tendencia pasiva unicamente se cumpre con @dulceida no 24,2% (n=8; t=33) das publicacións e @whoisroro no 41,7% (n=5; t=12) do seu contido.

No respectivo á utilización de grosería ou agresividade no linguaxe, xestos, modais brutos ou bastos, preséntase especialmente no 33,3% (n=3; t=9) das publicacións de @ibaillanos, no 14,8% (n=4; t=27) do contido de @thegrefg, así como no 40% (n=2; t=5) das publicacións de @jordiwild8. Non obstante, a finura na linguaxe, nos xestos, modais doces ou discretos preséntase no 100% do contido exposto polas persoas de xénero feminino.

Rematando con esta categoría, a tendencia ao racional e ao equilibrio emocional preséntase nos perfís de @ibaillanos, cunha porcentaxe do 22,2% (n=2; t=9) das publicacións, @thegrefg, no 27% (n=10; t=27) dos post e @jordiwild8, no 60% (n=3; t=5) do contido. Cómpre destacar que este ítem tamén aglutina a @martaa_diaz no 87,5% (n= 14; t=16) do contido, @whoisroro, no 58,3% (n=7; t=12) dos post e @_riverss , de forma inverosímil, presenta esta tendencia no 100% (n=3; t=3) do seu contido. Pola contra, a tendencia ao pasional e á inestabilidade emocional unicamente está presente nos perfís de @dulceida (n=10; t=33) e @marlucas (n=8; t=24) , ambas no 33,3% do seu feed.

En relación á sección “social” a ocupación do espazo público maniféstase en todos os perfís dos/as creadores/as de contido analizados/as; é dicir, @ibaillanos, @thegrefg, @lolaolita, @martaa_diaz, @marlucas, @yosoyplex, @jordiwild8 e @_riverss ; agás no de @dulceida, no 27,3% dos post (n=9; t=33) e @whoisroro no 33,3%

(n=4; t=12) das publicacións xa que elas cumpren co ítem ocupación do espazo doméstico. Porén, no que abrangue á realización de aportacións directas, todas as personalidades, cunha porcentaxe do 100% a excepción de @lolalolita cun 94,1% n=32; t=34), @dulceida cun 39,4% n=13; t=33) @martaa_diaz cun 87,5% n=14; t=16)e @yosoyplex cun 66,7% n=2; t=3) cumpren con esta tendencia en todo o seu contido.

Finalmente, en relación á categoría “afectivo-sexual”, pódese afirmar que a concepción da outra persoa para o propio desfrute e/ou rol de iniciativa unicamente está presente no perfil de @thegrefg cunha porcentaxe ínfima, concretamente, o 3,7% (n=1; t=27) , mentres que a submisión á outra persoa e/ou falta de iniciativa sexual maniféstase nos perfiles de @dulceida cunha porcentaxe do 21,2% (n=7; t=33) e @whoisrro cunha frecuencia do 25% (n=3; t=12) do seu contido.

5.2.2 Roles de xénero: resultados desde a rúbrica ad hoc

Nesta mesma liña, os roles asignados para cada xénero represéntase nos diferentes perfiles da mostra seleccionada en relación ás seguintes variables. En primeiro lugar, a representación de traballos estereotipados aparecen plasmados especialmente nos perfiles de @whoisrro e @dulceida posto que son elas as encargadas das tarefas domésticas, da limpeza e en especial, no caso de @whoisrro, unicamente amosa que é ela quen cociña no fogar sempre atendendo ás petición da súa parella.

En relación as demais personalidades de xénero feminino, enfocan a súa actividade no espectro da beleza e estética, ensinando, por exemplo, as súas rutinas de maquillaxe [ver anexo 10]. Non obstante, @riverss focaliza seu feed na conciencia social posto que se posiciona en diversas publicacións cunha opinión política e social marcada, o que reflicte a súa firmeza á hora de tratar diferentes temáticas da realidade contemporánea [ver anexo 11], feito polo que é atacada con dureza en gran parte dos seus post, como se explica con anterioridade.

Pola contra, os perfiles masculinos focalizan o seu feed en actividades deportivas e no mundo do motor; especialmente, no

que concerne a @ibaillanos e @thegrefg céntranse no mundo dos videoxogos, deste modo, moitas das súas publicacións amosan esta actividade.

Centrando a atención nas persoas que acompañan aos/ás creadores/as de contido, pódese ver unha clara tendencia a estar acompañados/as por mulleres en ambos xéneros. Por exemplo, @thegrefg e @jordiwild8 publican diferentes fotografías coas súas parellas, respectivamente.

No caso de @dulceida, en numerosas publicacións aparece acompañada pola súa esposa, non obstante, a raíz da súa maternidade, a filla en común de ambas opaca gran parte do seu feed, tendencia que non ocorre en cambio cos seus compañeiros, xa que estes non aparecen en ningunha publicación cos seus descendentes. En contraposición do acompañamento por parte de diferentes mulleres nas publicacións, expóñese o caso de @ibaillanos, posto que el sempre aparece acompañado por homes no seu contido, tales como amizades, seu preparador físico ou familiares próximos.

Por último plásmase @whoisroro, xa que a única persoa que aparece acompañando á influencer nas súas publicacións é seu mozo, ao igual que no caso de @dulceida.

5.3 Manifestacións da audiencia

Para finalizar a sección de resultados é importante categorizar as manifestacións que realiza a audiencia destes creadores e creadoras de contido por medio dos comentarios, de índole positiva e negativa. Deste xeito, analízase non só a representación dos estereotipos de xénero por parte dos/as creadores/as de contido nos medios de comunicación; senón que se examinan aquelas manifestacións explícitas e implícitas que se fan arredor destas expectativas sociais, a frecuencia e impacto que teñen na audiencia e as consecuencias que ten esta perennización dos estereotipos de xénero nas persoas usuarias. Comezando polos creadores de contido e desde un prisma descritivo atópase @ibaillanos; pódese visualizar que todos os comentarios positivos abarcan a influencia que ten na comunidade

co seu cambio físico, así como a forza de vontade e disciplina que protagoniza todo o proceso, con expresións como:

Persoa 1 (Home): “Eres un gran referente para la gente que quiere dar un cambio físico, enhorabuena” [ver anexo 14].

Este comentario tivo unha gran repercusión na audiencia do creador de contido, que apoiou esta manifestación; non obstante, unha parte do público respondeu dicindo que o influencer non era referente para ninguén polo seu peso anterior. Porén, tamén atopamos comentarios negativos, especialmente, no que refire á utilización do seu corpo como produto de marketing, un exemplo é:

Persoa 2 (Muller) “Adelgazar no era tan difícil ¿no?, puro cuento tu cambio físico”

Este comentario obtivo unha firme resposta por parte do público de @ibaillanos, que exaltou a disciplina e o afán do influencer de cara a conseguir o seu obxectivo de perda de peso. No caso de @thegrefg a tendencia é similar, porén os comentarios positivos van en relación á súa aparencia física, por exemplo:

Persoa 3 (Home): “Hay que reconocer que el chaval tiene un cuerpo envidiable”.

Comentario que causou furor entre o seu público loando a aparencia atlética de @thegrefg, porén, algunhas persoas responderon a esta cita infravalorando o físico do influencer. En canto aos comentarios negativos, estes abarcan as polémicas mantidas no pasado, así como expresións humillantes cara a súa parella, tal que:

Persoa 4 (Home): “Ya era hora de que te echaras una novia decente, porque el resto...”

Este polémico comentario foi aplaudido por outros homes seguidores de @thegrefg alzando ao influencer por conseguir unha parella atractiva pero propiciando diversas humillacións contra ela. No caso de @yosoyplex, o influencer recibe constantes aclamacións polo seu físico e a súa postura humilde nas redes sociais. Non obstante, no

momento no que se empezou a rumorear acerca da súa orientación sexual, os comentarios foron os seguintes:

Persoa 5 (Home): “Menuda decepción, ahora resulta que es homosexual” [ver anexo 15].

Moitas persoas non dubidaron en mostran a súa oposición a estas declaracións, exaltando a humildade do influencer e como súa orientación sexual non inflúe no seu éxito. En relación ás creadoras de contido, os comentarios positivos expostos no feed de @lolalolita aglutinan especialmente ao seu aspecto físico, súa beleza ou a forma de vestir, por exemplo:

Persoa 6 (Muller): “Qué guapa es esta chica, además, me encanta como viste” [ver anexo 12].

Este comentario foi apoiado por gran parte do público feminino da influencer que exaltaron a súa beleza; esta cita volve a evidenciar o reforzamento das expectativas sociais de cara a relacionar a beleza coa delgadeza e a finura.

Continuando con @dulceida, a tendencia nos comentarios positivos seguen a liña de @lolalolita, resaltando súa beleza e a inspiración que amosa a outras persoas como referente do colectivo LGTB+; non obstante, esta última idea é o foco principal de comentarios negativos nos seus post, como por exemplo:

Persoa 7 (Home): “Vomitivo, qué asco de lesbianas”.

Persoa 8 (Home): “¿Dónde está el padre de la criatura? Menudo ejemplo para su hija”.

Ambos comentarios recibieron un gran número de replicas, tanto de homes como mulleres destacando a homofobia presente nas citas e mostrando un apoio notorio á familia de @dulceida. No caso de @whoisroro, é a creadora de contido que recibe comentarios positivos e negativos afastados da tendencia das súas compañeiras. Neste caso, as expresións negativas poden verse manifestacións como:

Persoa 9 (Home): “Todos pensamos lo mismo, a ver cuando Pablo la deja embarazada y así será una mujer completa”. [ver anexo 13].

Neste comentario, moitos homes mostraron o seu apoio a esta cita, realizando contestacións misóxinas similares; deste modo podemos ver unha clara evidencia da normalización que se ten da figura da muller relacionada coa maternidade e revela como aínda seguen presentes os estereotipos de xénero que relegan á muller a ser nai para completar a función que teñen na sociedade.

@marlucas volve a recibir comentarios positivos acerca do seu físico, a súa beleza e a súa carreira como artista, non obstante, nos comentarios negativos é atacada por relatar a historia de maltrato sufrida por parte da súa exparella, por exemplo

Persoa 10 (Home): “Se merece lo que le pasó, normal que ahora los tíos se alejen de ella”.

Este comentario foi duramente criticado por homes e mulleres expoñendo que a violencia de xénero é unha lacra social, porén, outras persoas mostraron seu apoio á cita principal afirmando que a influenciar unicamente buscaba lacrase economicamente contando o sucedido.

Por outra banda, desde un prisma prescriptivo, podemos destacar os seguintes comentarios. No caso de @jordiwild8, os comentarios positivos son similares aos de @thegrefg en relación ao seu corpo atlético, mais nos comentarios negativos, introdúcese na liña do consumo de substancias, por exemplo:

Persoa 11 (Home): “A este tío le gusta meterse rayas, ya podía caerle una bomba en casa”.

Neste caso, o comentario foi gravemente repudiado por parte do público do influencer que manifestaron unha notoria contrariedade ás afirmación anteriores. En relación ás creadoras de contido e comezando por @lolalolita, esta recibe multitude de comentarios negativos cunha tendencia lasciva cara a súa propia persoa, poñendo

á influencer como un obxecto sexual e mostrando unha cousificación cara o corpo desta referente:

Persoa 12 (Home): “Esta solo sabe hacerse fotos desnuda, es una promiscua”.

En relación a este comentario destaca que tanto homes como mulleres apoiaron esta cita propiciando diferentes insultos sexistas cara a influencer. En canto a @martaa_diaz, segue as tendencias das influencers explicadas con anterioridade, posto que os comentarios positivos xiran en torno ao seu aspecto físico, non obstante, os negativos expoñen a esta creadora de contido como un obxecto sexual, mostra de esta idea é:

Persoa 13 (Home): “Esta se pone de rodillas y no para rezar”.

É notorio como moitos homes ridiculizaron de forma complementaria á influencer; non obstante, o público feminino criticou con dureza estas afirmacións exaltando a presenza das mulleres nas redes sociais. Con respecto a @martaa_diaz, segue as tendencias das súas compañeiras, posto que os comentarios positivos xiran en torno ao seu aspecto físico, non obstante, os negativos expoñen a esta creadora de contido como un obxecto sexual, mostra de esta idea é:

Persoa 14 (Home): “Esta se pone de rodillas y no para rezar”.

Neste caso, cómpre resaltar como moitos homes ridiculizaron de forma complementaria á influencer; non obstante, o público feminino criticou con dureza estas afirmacións exaltando a presenza das mulleres nas redes sociais. Referente a @whoisrora, os comentarios positivos enalzan a habilidade que mostra nas súas redes sociais no plano gastronómico, entre outras actividades froito da postura polifacética que expón no seu feed, por exemplo:

Persoa 15 (Muller): “Esta tía sabe hacer de todo, fan de ella”.

Este comentario foi aplaudido por moitas persoas que apoiaron esta cita, non obstante, moitas mulleres mostraron súa indignación ante o papel estereotipado que mostra a creadora de contido nas redes.

Para rematar coas manifestacións da audiencia, expónse a @_riverss_, sen dúbida é a personalidade máis atacada nas súas redes sociais, os comentarios positivos xiran en torno da súa beleza, aínda que tamén se expoñen expresións debido á conciencia que crea nos seus post, por exemplo:

Persoa 16 (Muller): “La conciencia de clase que tiene esta tía a pesar de su situación es admirable”.

Este comentario foi moi aplaudido por homes e mulleres que destacaron o pensamento crítico de @_riverss_ ; non obstante tamén foi repudiado por outras persoas que expoñen que unicamente mostra esta faceta social nas redes sociais.

Nos comentarios negativos, a influencers recibe continuamente críticas acerca do seu físico, súa orientación sexual ou súa forma de vestir, tal que:

Persoa 17 (Home): “Esta solo sabe enseñar el cuerpo”.

Persoa 18 (Home): “Se nota que hay menos visitas que tiene que lucirse, a ver para cuándo en OnlyFans”

Persoa 19 (Home): “Esta tía estudia de rodillas”. Persoa 20 (Home): “No os olvidéis que es media bollera”

Todos os comentarios citados foron repudiados por gran parte de público feminino, non obstante, moitos homes mostraron o seu apoio a estas afirmacións, o que manifesta unha certa sororidade presente en redes sociais entre as mulleres; mentres que os homes expoñen comentarios sexistas e misóxinos contra as personalidades e en especial, contra as mulleres.

En definitiva, é evidente que todas as manifestacións da audiencia orquéstranse arredor dos estereotipos de xénero posto que seguen creándose expectativas sociais de acorde cos rasgos e roles determinados para cada xénero, por exemplo, a muller como nai e esposa e o home como protector dotado de brutalidade; así como outorgar o significado da beleza feminina á delgadeza e nos

homes á robustez. As consecuencias que comportan para o público non son unicamente perpetuar estes estereotipos de xénero, senón provocar unha reposta de sororidade entre as mulleres e un complot entre homes para continuar humillando e violentando ás homólogas femininas o que revela a violencia que se exerce contra os/as creadores/as de contido; especialmente con estas últimas.

6. Discusión

Este traballo céntrase en analizar a perpetuación dos estereotipos de xénero a través dos/as creadores/as de contido con máis impacto no plano nacional desde un enfoque pedagóxico feminista; así os resultados amosan que a era dixital funciona como un escaparate cultural que redefine os estereotipos de xénero para homes e mulleres na actualidade, especialmente para estas últimas (Valendia e Rozo, 2009). Deste modo é posible realizar unha análise crítica desde unha perspectiva feminista sobre como os/as referentes dixitais seguen perpetuando os estándares tradicionais malia os avances en igualdade de xénero (Martín-Cardaba et al., 2024).

En relación á bidimensionalidade dos estereotipos de xénero pódese delimitar unha perpetuación dos rasgos e roles de xénero por parte dos/as influencers analizados/as. Comezando cun prisma descritivo e abarcando os rasgos de xénero, unha idea que se manifesta ao longo de todo o traballo é a visión dun paradigma heteronormativo nas redes sociais, incluso naquelas personalidades que non se identifican cunha orientación heterosexual; o que amosa que a pesar de intentar romper cos rasgos estandarizados, froito dunha cultura heteropatriarcal, trasládase este patrón á vida diaria de forma plena e integral; polo que a sociedade dixital é incapaz de desvincularse desta normativa e polo tanto, segue a perpetuar os rasgos estandarizados para homes e mulleres (Fedele et al., 2022). Ademais, en relación á propia sexualidade, pódese visualizar como en diversas ocasións confúndese empoderamento con sexualidade e deste modo, as creadoras de contido amosan unha postura subordinada para non sentirse vulnerables (Alonso-Ruido e Iglesias, 2025).

É notorio como as creadoras de contido amosan no seu feed unha faceta doce, afectiva e sensible; así como unha beleza normativa que casa cos rasgos estandarizados para as persoas de xénero feminino; porén, os seus homólogos masculinos mostran brutalidade, liderado e na maioría de casos, unha aparencia física atlética por concibir o atractivo masculino anexado á fortaleza física perpetuando deste modo os estereotipos asignados para cada xénero e exercendo unha perennización dos mesmos que inflúe directamente na súa audiencia (Hernández-Ruiz et al., 2024).

En relación aos roles de xénero e desde un prisma prescritivo cómpre resaltar tal e como explican Velandia e Rozo (2009), tres razóns principais que determinan por que as mulleres son máis estereotipadas que os homes nas aplicacións dixitais. En primeiro lugar, debido ao paternalismo que se estrutura nas diferentes redes e que determina que os homes deben ter máis poder e autonomía e polo tanto, as mulleres amosan unha postura máis submisiva e complacente en redes sociais. Ademais, tamén está presente a propia identidade de xénero na que elas quedan desprazadas a un rol de “acompañamento dos homes”; esta idea pode ser observada, por exemplo, no caso dos creadores de contido, xa que moitos comentarios tratan de por o foco nos vínculos afectivos ou familiares, xeralmente mulleres, co obxectivo de danar á persoa a través dunha figura feminina de confianza e deste modo ofender ao influenciar poñendo en dúbida unha masculinidade hexemónica ligada ao viril e á brutalidade (Aldas, 2024). Non obstante, moitos creadores de contido, aparecen nas publicacións, especialmente nas que publican coas súas parellas, cunha postura corporal de protector, incluso de provedor da solvencia económica da parella, fito que remarca o estereotipo de home como sustentador da familia. (Moreno, et al., 2016).

En canto ás creadoras de contido, no que respecta á personalidade, comportamento, vestiario, etc., vai ligado á teoría do sexismo hostil onde a muller é vista como un perigo de cara a usurpar o poder do home e polo tanto debe ser vilipendiada a fin de perder esta notoriedade (Valencia e Rozo, 2009), así elas experimentan maior feedback negativo nos comentarios que reciben. Esta idea tamén vai anexada

á presión estética e a violencia simbólica que sofre este colectivo, mantendo un notorio impacto nas redes sociais (Grewec e Dussel, 2024), xa que estas permiten exercer unha violencia máis directa debido ao anonimato e impunidade que permiten as plataformas (Barreiro et al, 2017).

No relativo ás manifestacións da audiencia cómpre destacar que os homes non sempre aproveitan todas as potencialidades que ofertan as redes sociais, mentres que as mulleres albergan unha gran diversidade de funcións, e polo tanto, son recibidas por parte da audiencia como obxecto de burla e hostilidade (Fedele et .al., 2022). Non obstante, a hostilidade sufrida por parte do colectivo feminino en redes sociais é notoria e así se pode observar ao longo dos resultados deste traballo, posto que os comentarios reflectidos nas súas publicacións non xiran unicamente ao aspecto físico, como no caso dos seus compañeiros, senón que supón un vilipendio global aglutinando a características físicas, comportamentais, emocionais e da propia aparencia persoal (Instituto de la Mujer, 2019). Deste modo, pódese afirmar que os comentarios nos perfiles femininos xiran en torno á estética, beleza e atractivo, pero tamén nos vilipendios persoais e faltas de respecto; mentres que nos perfiles masculinos, as acusacións implican directamente a terceiras persoas, especialmente mulleres, e tratan de poñer en dúbida súa masculinidade a través dunha aparente feminización dos creadores de contido (Martín et al., 2024).

No respectivo ás limitacións desta investigación, pódese contemplar dúas cuestións principais. Por un lado, o número de creadores/as de contido analizados/as xa que é unha mostra limitada; así futuros traballos poderían contemplar un número maior de personalidades a fin de maximizar a análise. Por outro lado, cómpre resaltar que neste traballo cuantifícanse os resultados directamente a través da mostra seleccionada previamente. Neste senso, sería importante que investigacións futuras aborden a importancia que ten a industria influencer na sociedade, especialmente coa mocidade, para comprender como estas personalidades inflúen na personalidade, comportamento e actitudes deste colectivo en pleno

desenvolvemento e como pode afectar esta representación no prisma psicosocial.

En conclusión, os resultados obtidos permiten alcanzar unha comprensión máis ampla do fenómeno a estudar; aínda que deben revisarse pormenorizadamente debido ás limitacións expostas con anterioridade. Esta discusión pon en relevo os logros do traballo, así como as cuestións a mellorar; ofrecendo un soporte sólido sobre o que seguir investigando nesta temática desde un prisma socioeducativo.

7. Conclusións e implicacións desde e para a Educación Social

A educación social consolídase como un ámbito profesional orientado á intervención educativa en distintos contextos a prol de favorecer a socialización e o desenvolvemento individual e colectivo (ANECA, 2005). Neste senso, o CEESG (2018) destaca que os/as educadores/as sociais son (somos) axentes que interveñen no plano social e educativo, comprometidos/as coa transmisión cultural, a mediación e a creación de redes e contextos que promovan a inclusión, a participación social e a igualdade. Neste marco, a educación en igualdade convértese nun ámbito de intervención socioeducativa que busca cuestionar e transformar os estereotipos de xénero en todos os planos sociais a través de accións formativas, preventivas e transformadoras dentro da educación formal e non formal; no eido deste traballo, cómpre resaltar que as plataformas dixitais poden funcionar como ferramentas de concienciación que cuestionen os estereotipos de xénero a través dunha pedagogía crítica e feminista (Carrera et al., 2015). Cómpre salientar, que o CEESG remite que as funcións da Educación Social no ámbito da Igualdade son o asesoramento e formación en materia de igualdade e violencia machista a profesionais das diferentes entidades, deseño de campañas de sensibilización dirixidas ao conxunto da cidadanía en materia de igualdade ou deseño, execución e avaliación de programas de coeducación dirixidos a toda a comunidade, entre outras.

No relativo a este traballo, defendemos que a Educación Social consolídase como unha profesión clave de cara a sensibilizar á

ciudadanía acerca dos estereotipos de xénero vixentes na actualidade, concienciar acerca da repercusión que poden ter as redes sociais na perpetuación de estes estándares e visibilizar a importancia de paliar os estereotipos de xénero para conseguir unha igualdade real (Alonso-Ruido et al., 2023).

En relación ás competencias adquiridas ao longo da elaboración deste traballo pódese destacar o manexo de recursos documentais e metodolóxicos (CG5), o desenvolvemento dunha actitude crítica e reflexiva (CT3); a análise crítica das realidades sociais e dos contextos educativos nos que se intervén (CE 1.2). Cómpre resaltar que a promoción da participación social a través de accións orientadas á inclusión, igualdade de xénero, diversidade, cultura de paz e sustentabilidade (CE 2.2) constitúe unha competencia específica da Educación Social que cobra especial relevancia no senso deste traballo. Non obstante, a análise das competencias curriculares ao longo do Grao en Educación Social mostra que a educación en xénero é escasa posto que a importancia que recibe este tema tanto no ámbito universitario como na vida cotiá é superficial e deste modo, propensa a seguir mantendo os estereotipos de xénero na sociedade e dando lugar a un modelo heteropatriarcal e androcéntrico que limita unha sociedade xusta e diversa (Bas et. al., 2014). Porén, pódese confirmar que a titulación en Educación Social é unha das máis formadas no relativo á perspectiva de xénero e polo tanto, esta formación é clave para que realmente sexamos unha figura referente do cambio social (Varela-Portela et al., 2024). Neste senso, Nogueira et al. (2021) afirman que incluír a perspectiva de xénero nas escolas é esencial para paliar desde a infancia actitudes machistas que poidan xurdir no seno escolar, polo que incorporar a profesionais da Educación Social en todos os centros educativos e en especial nos departamentos de orientación pode axudar a conseguir un espazo equitativo real

Respecto ao contexto no que pode traballar a Educación Social no senso deste traballo, segundo Roure (2012), a profesión pode abordar, no plano dos estereotipos de xénero, á escola, á familia e á comunidade. Por un lado, dentro da educación formal e non formal, xa que supón un escenario de cara a traballar cos nesgos

de xénero tradicionais e formar ao alumnado e ao equipo docente nestes aspectos para promulgar unha pedagogía feminista desde os primeiros anos do sistema educativo.

Por outro lado, tamén debería traballarse na educación familiar para a deconstrución de estereotipos de xénero e deste modo, cuestionar os rasgos e roles tradicionais. Salamanca (2014) inclúe á comunidade neste proceso por ser un tema de responsabilidade colectiva a prol de xerar un debate en común dos estereotipos de xénero e como estes axudan a perpetuar actitudes machistas que afastan á cidadanía de cara a conseguir a igualdade de xénero. Neste senso Ferrer e Bosch (2019) explican que traballar coa comunidade é esencial para paliar as actitudes machistas que se recrean no ámbito social froito da visualización que plasman as redes sociais da violencia contra a muller.

Ademais, formar á comunidade nunha pedagogía feminista é esencial para paliar os mandatos de xénero que seguen presentes na sociedade e que cobran importancia nesta era dixital e polo cal se continúa exercendo unha violencia simbólica que trata de aglutinar a todas as mulleres dentro dun esquema heteropatriarcal que perpetúa os rasgos e roles tradicionais e polo tanto, perenniza unha feminidade ideal baseada na sensualidade, beleza e submisión (Ferrer e Bosch, 2013). Neste contexto dixital, a Educación Social é clave para intervir desde un prisma socioeducativo que desde a perspectiva de xénero promulgue unha sociedade equitativa e inclusiva e garanta a xustiza social para as xeracións futuras a través dunha intervención sólida e eficaz que promova a igualdade de xénero a prol de visibilizar e concienciar acerca desta problemática a través de diferentes axentes sociais nos que se encontran os medios de comunicación (Gálvez, 2015).

Para rematar, hai que destacar a necesidade de ter un compromiso sólido e firme para avanzar de cara a unha sociedade realmente igualitaria, xusta, libre de sexismos e de violencia contra a muller; na que se garantan os dereitos humanos e se dea visibilidade a un

colectivo vilipendiado, oprimido e historicamente invisibilizado. Así pois, a Educación Social desempeña un papel fundamental na construción dunha sociedade máis igualitaria e xusta, na que todas as persoas poidan manifestar e desenvolverse con liberdade. Promover unha educación en igualdade non é un enfoque pedagóxico senón unha responsabilidade ética e colectiva que debe estar presente nas políticas públicas e nos niveis da intervención socioeducativa (Diz, 2021). Por tanto, a Educación Social debe consolidarse como motor da transformación social promovendo valores como a equidade e a xustiza que fagan posible unha sociedade onde os dereitos de todas as persoas sexan plenamente respectados e garantidos.

8. Referencias

- Agencia Nacional de Evaluación y de la Calidad y Acreditación (2005). Libro Blanco. Título de Grado en Pedagogía y Educación Social. https://www.aneca.es/documents/20123/63950/libroblanco_pedagogia1_0305.pdf/b1fde272-3b45-5b44-6ce5-22293975ba40?t=1654601787613
- Aldas, C. (2024). El rol de los medios de comunicación en la construcción de estereotipos de género. *Revista ECIencia*, 1(4), 46-61. <https://cecdad.org/revistas/index.php/eciencia/article/view/7/66>
- Alguacil, L., e Valdivia, P. (2025). Redes sociales y vínculos: revisión sistemática sobre el impacto del capital social en comunidades de jóvenes. *Pedagogia Social Revista Interuniversitaria*, (46), 210-227. https://doi.org/10.7179/PSRI_2025.46.12
- Alonso Ruido, P., Muñiz, M., e Regueiro, B. (2022). ¿Pornografía al alcance de un clic? Una revisión de la literatura reciente sobre adolescentes españoles. *Revista de Estudios e Investigación en Psicología y Educación*, 9(1). 1-18. <https://doi.org/10.17979/reipe.2022.9.1.8653>
- Alonso Ruido, P., Soto, N., e Sotelino, A. (2022). Trabajar la igualdad de género en la Educación Infantil desde la formación docente. *Cuaderno de Pedagogía Universitaria*, 19(38). 94-108. <https://cuaderno.pucmm.edu.do/index.php/cuadernodepedagogia/article/view/465>
- Alonso Ruido, P., Estévez, I., Varela, C., e Regueiro, B., (2023). College Students' Stereotyped Beliefs. *Social Sciences*, 12(302). 3-9. <https://doi.org/10.3390/socsci12050302>
- Alonso-Ruido, P., Varela, C., e Regueiro, B. (2024). Los planes de

estudio en la Educación Superior, ¿es el género una prioridad?
Revista Fuentes, 26 (1). 95-108. <https://doi.org/10.12795/revistafuentes.2024.24014>

Alonso-Ruido, P., e Iglesias, A. (2025). Xénero e educación. Ampliar axenda para eliminar vellos e renovados sexismos en A. Sotelino (Coord.), A educación en Galicia en perspectiva (1 ed, pp. 319-330). Universidade de Santiago de Compostela. <https://dx.doi.org/10.15304/op.2025.1770>

Alonso Ruido, P., Rodríguez-Gil, A.M, Estévez, I. y Regueiro, B. (2025). Igualdad de género y sexismo: una mirada desde la perspectiva del estudiantado de Ciencias de la Educación. Educar, 6(1). 53-68. <https://educar.uab.cat/article/view/v6i1-alonso-et-al/2241-pdf-es>

Ávila, A., e García, A. (2024). Best Content Creators 2023. Forbes. <https://forbes.es/lista-forbes-best-content-creators-2024/>

Barreiro, F., Méndez, MJ., Villar, M., e Permy A. (2017). Violencias de género 2.0: percepción de riesgos en la adolescencia gallega. En ADIPE (Eds.), XVIII Congreso internacional de investigación educativa: Interdisciplinaridad y transferencia. (351-361). ADIPE. <https://minerva.usc.gal/entities/publication/8d0d3270-5764-4654-b4da-cb1994f49af2>

Bas, E., Pérez, V., Vargas, M. (2014). Educación y género: Formación de los y las https://www.upo.es/revistas/index.php/pedagogia_social/ Beauvoir, S. (1949). El Segundo Sexo. Editorial Cátedra.

Bituga , P. (2021). Los roles de género en el concepto de familia fang: un sistema de socialización diferencial. Revista Cátedra, 4(2), 88 - 105. <https://doi.org/10.29166/catedra.v4i2.2924>

- Blanco, M. (2020). De Youtube a Twitch: Estudio de caso de influencers gamers entre adolescentes. La narrativa audiovisual: del concepto a la alfabetización mediática, 79(1), 247-257. <https://doi.org/10.3916/Alfamed2022>
- Bree, R. T., e Gallagher, G. (2016). Using Microsoft Excel to code and thematically analyse qualitative data: a simple, cost-effective approach. *All Ireland Journal of Higher Education*, 8(2), 2811-28114. <https://doi.org/10.62707/aishej.v8i2.281>
- Butler, J. (1999). El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad. Paidós.
- Carrera, M.V., Lameiras, M., Cid, X.M., Rodríguez, Y., e Alonso, P. (2015). De las tecnologías del género a las tecnologías de la subversión, un desafío pedagógico para la educación social. *RES. Revista de Educación Social*. 21. 8-24. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6445629>
- Castillo, R., e Montes, B. (2014). Análisis de los estereotipos de género actuales. *Anales de Psicología. Universidad de Murcia*, 30(3). 2-3. <https://doi.org/10.6018/analesps.30.3.138981>
- Civildanes, A., e Martínez, X. (2023). El discurso de odio en Instagram: un análisis de las mujeres famosas en España. *Journal of Digital Media and Interaction*, 6(14). 84-102. [10.34624/jdmi.v6i14.3202](https://doi.org/10.34624/jdmi.v6i14.3202)
- Cobo, R. (2005). El género en las ciencias sociales. *Cuadernos de Trabajo Social*, 18 (1), 249-258. <https://dx.doi.org/10.5209/CUTS>
- Cobo, R. (2020). Breve diccionario de feminismo. Editorial Catarata. <https://www.torrossa.com/en/resources/an/4714507>
- Colás, P., e Villaciervos, P. (2007). La interiorización de los estereotipos

- de género en jóvenes y adolescentes. Revista de Investigación Educativa, 25(1). 35-58 <https://revistas.um.es/rie/article/view/96421>
- Colexio de educadoras e educadores sociais en Galicia. (2018). Funcións das educadoras e educadores sociais por ámbitos de actuación. Deputación da Coruña https://ceesg.gal/wp-content/uploads/2024/03/funcions_por_ambitos.pdf
- Diz, M.J. (2021). La perspectiva de género en instituciones de formación. Propuestas para la orientación profesional. Cuaderno de Pedagogía, 18 (36). 115-127. <https://cuaderno.pucmm.edu.do/index.php/cuadernodepedagogia>
- Gálvez, M. (2015). Educación social: pilar básico para lograr una igualdad de género que aún permanece maquillada en diferentes marcos profesionales. Revista de Educación Social (21). 191-209. https://eduso.net/res/wp-content/uploads/2020/06/espilarbasico_res_21.pdf
- García, L. F., Correa, F.E., e Saldívar, A. (2013). Estereotipo de paternidad e identidad de género en adolescentes de la ciudad de México. Revista Iberoamericana de Psicología: Ciencia y Tecnología, 6 (1), 41-50. <https://doi.org/10.33881/2027-1786.rip.6105>
- García, L.Y., Regueira, U., Ramos, A., e Grewerc, A. (2024) A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales (1 ed., Vol. 1, pp. 171-194). Editorial Octaedro.
- Havas Media Group (2023). Meaningful Women II: Meaningful Women 2030 (Informe nº2). Instituto de Investigación Social y de Mercado. <https://www.asociacionmkt.es/wp-content/uploads/2023/02/MW-Informe-Ejecutivo.pdf>

- Fedele, M., Villacampa, E., e Aran, S. (2022). Feminidad y masculinidad más inclusivas y respetuosas hacia el colectivo LGBTQ+: ¿Cómo representan los y las influencers españoles sus identidades de género? *Revue de l'Institut des langues et cultures d'Europe, Amérique, Afrique, Asie et Australie*, 1(46). 1-18. <https://doi.org/10.4000/ilcea.13824>
- Ferrer, V.A., e Bosch, E. (2013). Del amor romántico a la violencia de género. para una coeducación emocional en la agenda educativa. *Revista de curriculum y formación del profesorado*, 17(1). 106-122. <https://www.ugr.es/~recfpro/rev171ART7.pdf>
- Ferrer, V.A., e Bosch, E. (2019). El Género en el Análisis de la Violencia contra las Mujeres en la Pareja: de la “Ceguera” de Género a la Investigación Específica del Mismo. *Anuario de Psicología Jurídica*, 29 (1). 69-76. <https://journals.copmadrid.org/apj/archivos/articulo20190128140031.pdf>
- Fraisse, G., Nicholson, L., Campillo, N., Molina, C., Sanchez, P., Accati, L., Oorbitg, G., Sánchez, E., Bengoechea, M., e Tubert, S. (2003). Del sexo al género. Los equívocos de un concepto. Editorial Feminismos.
- Fraga, F., Alonso, A., e Trujillo, B.F. (2024). Arquitecturas digitales y su influencia en la identidad de género: adolescencia e Instagram como referencia A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales* (1 ed., Vol. 1, pp. 99-121). Editorial Octaedro.
- Gewerc, A., e Dussel, I. (2024). *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales*. Editorial Octaedro. <http://doi.org/10.36006/09541-1>
- Gil, E. P. (2002). ¿Por qué le llaman género cuando quieren decir sexo?

- Una aproximación a la teoría de la performatividad de Judith Butler. *Revista de Pensamiento e Investigación Social*, 1 (2), 30-41. <https://doi.org/10.5565/rev/athenead/v1n2.50>
- Gómez, B. (2018). El influencer: herramienta clave en el contexto digital de la publicidad engañosa. *Methaodos: Revista de Ciencias Sociales*, 6 (1), 149-154. <https://doi.org/10.17502/m.rcs.v6i1.212>
- González, A., e Vila, E. (2024). Una mirada de género en los perfiles de adolescentes en Instagram: entre el escaparate y el álbum de recuerdos A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales* (1 ed., Vol. 1, pp. 147-171). Editorial Octaedro.
- Hernández, A., Willem, C., Tortajada, I., Martínez-Martínez, I.J., e Pérez, A. (2024). Gender Bias, Stereotypes and Diversity on Digital Platforms. *Professional de la Información*, 33(5). 1-11. <https://doi.org/10.3145/epi.2024.0510>
- IAB Spain (20 de abril de 2016). Estudio anual de Redes Sociales. Elogia. <https://blog.elogia.net/estudio-anual-de-redes-sociales-2016>
- Instituto de la Mujer. (2019). OVER. <https://www.inmujeres.gob.es/areasTematicas/comunicacion/programas/docs/OVER.pdf>
- Lamas, M. (2000). Diferencias de sexo, género y diferencia sexual. *Cuicuilco*, 7(18), 3-7. <https://www.redalyc.org/pdf/351/35101807.pdf>
- León, G., e Montero, I. (2003). *Métodos de Investigación en Psicología y Educación*. McGrawHill.
- López, M., e Lisbona, A. (2009). Descriptive and prescriptive features

- of gender stereotyping. Relationships among its components. *Revista de Psicología Social*, 24(3). 363-379. <https://doi.org/10.1174/0213474097890505>
- Manago, A., Walsh, A., e Barsigian, L. (2023). The contributions of gender identification and gender ideologies to the purposes of social media use in adolescence. *Front Psychol*, 10(13). doi10.3389/fpsyg.2022.1011951
- Manovich, L. (2017). Instagram and Contemporary Image. <http://manovich.net/index.php/projects/instagram-and-contemporary-image>
- Marcelino, G. V. (2015). Migración de los jóvenes españoles en redes sociales, de Tuenti a Facebook y de Facebook a Instagram. La segunda migración. *Revista científica de Comunicación y Tecnologías emergentes*, 13 (2). 48-72 <https://doi.org/10.7195/ri14.v13i2.821>
- Martín, M. A., Lafuente, P., Durán, M., e Solano, M. (2024). Estereotipos de género y redes sociales: consumo de contenido generado por influencers entre los preadolescentes y adolescentes. *Doxa Comunicación*, 1(38),81-97.<https://doi.org/10.31921/doxacom.n38a2034>
- Martínez, L. (2017). Socialización diferenciada por razón de género en Educación Infantil: un estudio etnográfico. *Revista Complutense de Educación*, 29(3). <http://dx.doi.org/10.5209/RCED.54263>
- Monique, L., e Grower, P. (2020). Media and the Development of Gender Role Stereotypes. *Annual Review of Developmental Psychology*,2(15). 178-193 <https://doi.org/10.1146/annurev-devpsych-051120-010630>

- Moreno, A., Ortega, M., e Gamero, C. (2016). Los modelos familiares en España: reflexionando sobre la ambivalencia familiar desde una aproximación teórica. *Revista Española de Sociología*, 2(26). 149-167. <https://doi.org/10.22325/fes/res.2016.5>
- Mosteiro, M. J., e Porto, A.M. (2017). Análisis de los Estereotipos de Género en alumnado de Formación Profesional: Diferencias según sexo, edad y grado. *Revista de Investigación Educativa*, 35(1), 153-160. <http://dx.doi.org/10.6018/rie.35.1.257191>
- Moya, M. (1998). Estereotipia de género. En R.A. Baron y D.Byrm, *Psicología Social* (pp.208-212). Pentince Hall.
- Nogueira, M.A., Fernández, E., e Ceinos, C. (2021). Formación para o exercicio da orientación educativa e profesional con perspectiva de xénero. En E.Aguayo, A.Neira e A.Gómez. (Eds.), *VII Xornada Universitaria Galega en Xénero: Desigualdades de xénero en tempos de COVID* (429-441). Edición USC. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9482892>
- Ollé, C. (2024). Emmirallats en els “influencers”. *Revista dels Estudis de Ciènces de la informació y de la comunicació*, 1(146). <https://doi.org/10.7238/issn.2014-2226>
- Orrego, G. y Domínguez, L. (19 de julio de 2022). Estereotipos y discriminación de género en las redes sociales: un análisis desde la violencia simbólica. *TSDIFUSION* - Publicación de los colegios profesionales de Trabajo Social de Huelva y Málaga. <https://www.tsdifusion.es/estereotipos-y-discriminacion-de-genero-en-las-redes-social-es-un-analisis-desde-la-violencia-simbolica>
- Otero, A. (2017). Enfoques De Investigación. Métodos Para El Diseño Urbano - Arquitectónico, 1(1). 19-21. <https://>

www.researchgate.net/profile/Alfredo-Otero-Ortega/publication/326905435_EN_FOQUES_DE_INVESTIGACION/links/5b6b7f9992851ca650526dfd/ENFOQUES-DE-INVESTIGACION.pdf

Regueira, U., Gewerc, A., e Martínez, E. (2024). Entre el mito del matriarcado y el arquetipo de la Galicia conservadora: prácticas digitales en Instagram de adolescentes gallegos en A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales* (1 ed., Vol. 1, pp. 47-73). Editorial Octaedro.

Rodríguez, P., e Álvarez, J. (2016). Rasgos de género, autoestima y satisfacción con la vida en adolescentes de la ciudad de Monterrey, México. *Revista de Psicología de la Salud*, (4), 1, 1-23. <https://doi.org/10.21134/pssa.v4i1>

Rodríguez, Y., Martínez Román, R., Alonso Ruido, P. e Adá Lameiras, A. (2019). ¿Qué significa ser hombre o mujer en la sociedad actual? Análisis de los estereotipos de género de los y las adolescentes En. M. Peralbo, A. Risso, A. Barca, B. Duarte, L.Almeida y J.C. Brenlla (Eds.), *XV Congreso Internacional Gallego-Portugués de Psicopedagogía*. 621-628. <https://ruc.udc.es/dspace/handle/2183/23486>

Rodríguez, A., Bernárdez-Gómez, A., e Dussel, I. (2024). De las celebrities al Instagram personal: alineaciones y desacoples entre la cultura influencer y las prácticas digitales en la adolescencia A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales* (1 ed., Vol. 1, pp. 121-147). Editorial Octaedro.

Rosenkrantz, P., Vogel,S., Bee,H., Broverman, I., e Broverman, D.M. (1968). Sex-role stereotypes and self-concepts in college

- students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32(3). 287-295. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0025909>
- Roure, Y. (2012). Propuesta coeducativa para desactivar los estereotipos de género en Educación Primaria. Repositorio Universidad Internacional de La Rioja. <https://reunir.unir.net/bitstream/handle/123456789/219/TFG%20Roure%20Salas.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Salamanca, L.G. (2014). Coeducación, la erradicación de los estereotipos de género en la educación del Siglo XX. *Iberoamérica Social* (3). 84-91. <http://iberoamericasocial.com/coeducacion-la-erradicacion-de-los-estereotipos-de-genero-en-la-educacion-del-siglo-xxi>
- Saldívar, A., Díaz, R., Reyes, N.E., Armenta, C., López, F., Moreno, M., Romero, A., e Hernández, J.E., (2015). Roles de Género y Diversidad: Validación de una Escala en Varios Contextos Culturales. *Acta de investigación psicológica*, 5 (3), 2124-2147. <https://www.elsevier.es/es-revista-acta-investigacion-psicologica-psychological-111-pdf-S2007471916300059>
- Santonniccolo, F. , Trobetta, T. , Magliano, A. , Paradiso, M.N., e Rollé, L. (2023). Videogames and the representation of men and women: an international perspective. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 1(1), 409-418. <https://doi.org/10.17060/ijodaep.2023.n1.v1.2542>
- Saneleuterio, E., e Soler, S. (2021). Validación y aplicación de un instrumento para el análisis de estereotipos de género en largometrajes de dibujos animados. *Profesional de la información*, 30 (5). 1-10. <https://doi.org/10.3145/epi.2021.sep.0>

- Saz, M.M. (2024). 'You are not empowered, you have neither character nor pride': Assessing aggressive language against Spanish female politicians in high-profile positions. *Journal of Language Aggression and Conflict*. <https://doi.org/10.1075/jlac.00109.del>
- Tarullo, R., e Frezzotti, Y. (2020). Agredir a través de la imagen. Percepción juvenil de la violencia de género en redes sociales virtuales. *Revista Especializada en Periodismo y Comunicación*, 1(65), 1-17. <https://doi.org/10.24215/16696581e271>
- Torres, A.N., Hernández, T.M., e Sepúlveda, I.J. (2024). El papel de los estereotipos y roles de género de la publicidad en la construcción de la identidad femenina. *Repositorio de la Red Internacional de Investigadores en Competitividad*, 17(1). 640-655. <https://riico.net/index.php/riico/article/view/2226/2081>
- Trujillo, B.F., García, L.Y., e Dussel, I. (2024). Adolescencia y redes sociales en México: Algunas claves de interpretación en A.Gewerc e I. Dussel (Eds.), *Juventud, identidad de género y poder en las plataformas digitales* (1 ed., Vol. 1, pp. 73-99). Editorial Octaedro.
- Velandia, A., e Rozo, J. (2009). Estereotipos de género, sexismo y su relación con la psicología del consumidor. *Psychologia. Avances de la disciplina*, 3(1). 17-34. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=297225173002>

Anexos

Táboa 1a. *Instrumento de estereotipos de xénero para avaliar aos/ás influencers na dimensión “corporal”*

Táboa 1b. *Instrumento de estereotipos de xénero para avaliar aos/ás influencers na dimensión “actitudinal”*

Táboa 1c. *Instrumento de estereotipos de xénero para avaliar aos/ás influencers na dimensión “social”*

Táboa 1d. *Instrumento de estereotipos de xénero para avaliar aos/ás influencers na dimensión “afectivo-sexual”*

Táboa 1e. *Instrumento de estereotipos de xénero para avaliar aos/ás influencers na dimensión “audiovisual”*

Táboa 2. *Estereotipos descritivos presentes nas publicacións dos/as influencers*

Táboa 3. *Estereotipos prescritivos presentes nas publicacións dos/as influencers*

Anexo 4. *Post de Lola Moreno (@lolalolita)*

Anexo 5. *Post de Rocío Bueno (@whoisroro)*

Anexo 6. *Post de Jorge Carrillo (@jordiwild8)*

Anexo 7. *Post de David Cánovas (@thegrefg)*

Anexo 8. *Post de Aida Domenech (@dulceida)*

Anexo 9. *Post de Marta Díaz (@martaa_diaz)*

Anexo 10. *Post de Mar Lucas (@marlucas)*

Anexo 11. *Post de Marina Rivers (@_riverss)*

Anexo 12. *Post de Lola Moreno (@lolalolita)*

Anexo 13. *Post de Rocío Bueno (@whoisrora)*

Anexo 14. *Post de Ibai Llanos (@ibaillanos)*

Anexo 15. *Post de David Alonso (@yosoyplex)*

Poden consultarse os anexos deste traballo descargándoos no seguinte enlace:

**O ocio da xuventude con identidades de xénero
non normativas.**

Un estudo socioeducativo das súas barreiras.

Leo Parra Rodríguez

Traballo recoñecido do 12º Concurso TFG.eduso cunha

MECIÓN ESPECIAL

Traballo de Fin de Grao de Educación Social.

Curso académico 2024/2025

Universidade de Santiago de Compostela

Titora do traballo: María Belén Caballo Villar

*Agradecementos a Belén, pola súa positividade, sorriso e o seu desexo
contaxioso por educar, ao meu compañeiro Antonio, por todas esas
horas compartidas na carreira debatendo sobre cuestións da vida
a miña avoa, por ser un apoio incondicional e por ensinarme a vivir
desfrutando dos tempos.*

Resumo

O ocio, como área específica da experiencia humana e recurso para a transformación persoal e comunitaria, é unha realidade complexa e un ámbito clásico de estudo-acción por parte da Educación Social. É precisamente este potencial, e a súa incidencia na calidade de vida, o que leva a reivindicalo como dereito, resultando imprescindible visibilizar as barreiras de acceso a experiencias de ocio valioso.

Esta investigación, de corte cualitativo e apoiada na técnica de grupo de discusión, céntrase en analizar en profundidade as barreiras de ocio da xuventude con identidades de xénero non normativas (trans). Esta mesma pretende afondar, por tanto, nas vivencias das mesmas dende unha vertente experiencial, co fin de obter diversos puntos de vista que dialoguen entorno a estas barreiras para xerar propostas de ocio inclusivo, garantindo así a súa participación nos tempos de lecer.

GUIÓN

1. Introducción

2.Marco Teórico

- 2.1. O ocio como área do desenvolvemento humano
 - 2.1.1. O ocio e a pedagogía do lecer: breve conceptualización
 - 2.1.2. O ocio xuvenil
- 2.2. O ocio como dereito e as súas barreiras
 - 2.2.1. O reto da inclusión nos tempo de lecer
 - 2.2.2. O colectivo trans no ocio

3. Metodoloxía de Investigación

- 3.1. Obxectivos
- 3.2. Enfoque metodolóxico e técnica de recollida de información

4. Análise empírica

- 4.1. Usos e espazos do tempo de ocio
- 4.2. Barreiras de ocio
 - 4.2.1. Barreiras estruturais
 - 4.2.2. Barreiras interpersoais
 - 4.2.3. Barreiras intrapersoais
- 4.3. Estratexias de afrontamento das barreiras do ocio
- 4.4. Propostas de ocio inclusivo

5. Conclusións

6. Anexos (dispoñibles mediante descarga)

- Anexo I - Protocolo do grupo de discusión
- Anexo II - Transcrición do grupo de discusión
- Anexo III - Informe Comité de Ética

1. Introducción

A realidade social está configurada en base a diferentes áreas nas que o ser humano xera experiencias: laboral, académica, familiar...O ocio é unha destas áreas, moitas veces esquecida e invisibilizada, cuxo potencial non debe pasarse por alto. É por tanto, o carácter transformador do mesmo o que debe reivindicarse, tendo en conta especialmente a aqueles colectivos co dereito ao ocio vulnerado diariamente. Este é o caso do colectivo trans, localizado na estrutura social dentro do colectivo LGTB+, un grupo historicamente excluído por razóns de identidade de xénero, vinculados co seu “ser” e “estar” dentro do sistema social. Subsecuentemente, urxe abordar a súa inclusión dende unha ferramenta con forte potencial transformador: o ocio.

A motivación de estudo deste tema veu dada por dúas razóns, a primeira foi un interese persoal, e a segunda foi por detectar a carencia de estudos que contemplasen o lecer -en específico o ocio inclusivo- como recurso ou proceso mediante o cal poder potenciar a inclusión do colectivo e a súa consecuente atención ás necesidades.

O obxectivo xeral deste Traballo Fin de Grao é coñecer a realidade das persoas con identidades de xénero non normativas (trans) nos tempos de ocio, buscando analizar de forma específica as barreiras de acceso e participación nos mesmos para formular propostas de mellora que contribúan a garantir este dereito.

Con isto, buscarase primeiramente obter as bases teóricas fundamentais para entender a complexidade da pedagogía do ocio, así como a realidade do colectivo trans. Posteriormente, darase paso ao marco metodolóxico no cal se fai alusión ao enfoque utilizado -de corte cualitativo- para dar resposta aos obxectivos do estudo.

A continuación realízase a análise empírica dos datos recollidos a través dun grupo de discusión, estruturando a información en base a 4 categorías de análise delimitadas previamente, entre as cales se atopan as barreiras de ocio. Para finalizar, apórtase unha breve conclusión e prospectiva.

Finalmente e seguindo o Libro Blanco de Pedagogía e Educación Social (Axencia Nacional de Evaluación da Calidade e Acreditación [ANECA], 2004), preténdense mellorar principalmente capacidades instrumentais referidas á xestión e interpretación de resultados, dada a tarefa de realizar unha análise exhaustiva de resultados de investigación; así como interpersoais en relación á capacidade crítica, necesaria para poder comparar coa literatura científica os resultados obtidos; e sistémicas, en específico vinculadas á autonomía no aprendizaxe requirida para dotar o proceso de traballo de continuidade e persistencia co fin de obter resultados pertinentes.

2. Marco Teórico

O presente apartado pretende asentar as bases conceptuais para entender a análise de resultados posterior. Con isto, faise unha primeira aproximación á pedagogía do lecer así como ás características fundamentais do ocio xuvenil. Posteriormente, vérsase sobre o dereito ao ocio, facendo mención ao ocio inclusivo como forma de garantir dito dereito. Para finalizar, contextualízase ao colectivo trans coas súas características e necesidades vinculadas á área a estudar.

2.1 O ocio como área do desenvolvemento humano

A continuación preséntanse as bases teóricas básicas relacionadas coa pedagogía do lecer e, seguidamente, as características do lecer actual no colectivo da xuventude, asentando unha primeira base de coñecemento.

2.1.1 O ocio e a pedagogía do lecer: breve conceptualización

É preciso iniciar esta conceptualización do termo indicando a súa orixe etimolóxica. Desta forma, o dicionario etimolóxico de Chile (s.f.) sinala que provén do latín *otium* cuxas acepcións se recoñecen dende fai mais de 2000 anos como “tempo libre”, “descanso”, “repouso”, “inacción” ou “afastado de problemas, asuntos, cousas, negocios ou política”.

En base a isto, a Real Academia Galega aporta dúas definicións, sendo estas: “Tempo do que se dispón, fóra do traballo ou das obrigas habituais, para distraerse, descansar ou non facer nada” (s.f., definición 1) e “Aquilo que lle gusta facer a un nos momentos en que está libre das súas ocupacións habituais” (s.f., definición 2). Ambas teñen en común a idea de que o lecer é unha actividade a realizar nos tempos libres, categorizados como aqueles nos que non se executan actividades de obrigatoriedade, como poden ser o traballo, coincidindo así mesmo co aportado polo dicionario Etimolóxico de Chile (s.f.).

Sen embargo, sería reducionista pensar en que o ocio se limita a ocupar espazos baleiros nos tempos de vida. Subsecuentemente,

Dumazeider (1971), citado por Espejo (1998), explica que as actividades realizadas nestes tempos deben cumprir con tres funcións: descanso, diversión e desenvolvemento. Cuenca (2023) integra de forma clara estes 3 termos, alegando que o ocio é aquilo que as persoas realizan co único propósito do desfrute da actividade/acción que están a realizar. Ademais, este mesmo autor engade que o lecer implica dereitos integrados con sentido e propósito a través de accións caracterizadas pola voluntariedade, polo que tratar o ocio como un tempo opcional e sobrantería sería erróneo.

Unido a isto, Lazcano e Madariaga (2016) achegan unha definición na que se engade unha alusión directa ao potencial transformador do lecer, alegando que “o ocio debe ser interpretado como ámbito de desenvolvemento persoal, é dicir, como o espazo vital no que as persoas teñen a posibilidade de desenvolvemento integral” (p.16). Mentres que estas autoras afirman que se trata dun ámbito, outras posturas sinalano directamente como unha ferramenta para o desenvolvemento persoal.

Sexa ferramenta ou ámbito, o ocio propicia ese desenvolvemento na persoa. Este enfoque vén inherentemente ligado ao ocio como unha experiencia, expresión acuñada por primeira vez na Carta Internacional para a Educación do Ocio (1993). Esta perspectiva posibilita que se poida percibir o lecer como unha área específica da experiencia humana cos seus propios beneficios -creatividade, desfrute ou felicidade, entre outros- e con diferentes formas de concreción. Lazcano e Madariaga (2016) opinan que “o lecer sobre todo é vivencia, é experiencia, na que a persoa ten a facultade de definila como tal, ao ser actor e protagonista da mesma” (p.17). Baixo esta premisa, a experiencia transcende dunha actividade puntual, implicándose factores da psique humana como os valores persoais que determinan a escolla das propias actividades, tendo en conta experiencias pasadas e as súas consecuencias (Cuenca, 2023). Esta aportación dota ao lecer dunha nova concepción, outorgándolle relevancia e concienciando do seu potencial para o benestar social.

Pódese tratar entón o lecer como unha área complexa, cun tempo coas súas características específicas, e situado en maior ou menor medida nos ritmos de vida cotiás das persoas. Ao contemplarse en clave de dereitos e con esta perspectiva de desenvolvemento, pódese afirmar que en cada contexto estes tempos verán as súas características modificadas segundo o sistema cultural, político e social no que se sitúen (Aristegui e Silvestra, 2012).

En consecuencia, para poder comprender o impacto dos tempos de ocio na nosa sociedade, é fundamental definir os ritmos circadianos. Estes son procesos biolóxicos establecidos pola nosa psique nun período de 24 horas. Alterar isto, por tanto, supón alterar o equilibrio da nosa bioloxía e as nosas posibilidades de desenvolvemento; e o sistema capitalista actual modifica estes procesos en favor do traballo, alterando subsecuentemente os tempos de lecer. Caride (2020) pon en valor a relevancia dos tempos coordinados argumentando que en si mesmo o tempo educa, e nós á súa vez educámonos nel; e isto nunha sociedade “aberta 24 horas” supón un risco e leva consigo unha necesidade de resignificación.

O mesmo autor, Caride (2018), cita a Segura e Cuenca (2007) que explican esta idea alegando que “é habitual entender o ocio como estado de inactividade que segue ao traballo e que nos prepara para seguir traballando (...) non se traballa para poder desfrutar do ocio, senón, ao contrario, tense ocio para poder traballar e consumir” (p.23). Isto establece unha clara relación entre traballo e ocio, abríndose o debate sobre a incompatibilidade destes tempos ou, pola contra, a interrelación entre ambos. Enténdese que na sociedade actual, a liña entre os tempos de ocio e os tempos de traballo é fina, inclusive chegando a mesturarse ao alterar os ritmos biolóxicos. Esta fragmentación provoca que resulte cada vez máis complexo articulalos de forma saudable (Martínez e Caballo, 2022). Neste senso, “os tempos escolares, laborais, os de coidado persoal, os de ocio... enfróntanse constantemente, situando á cidadanía nunha espiral asfixiante que mingua a súa calidade de vida” (Teijeiro et al., 2021). Como xa se mencionou con anterioridade, é o sistema capitalista o que centra todo o sistema social dos tempos en base

aos seus requirimentos (Caride, 2018), o cal leva consigo á súa vez un perigo en canto á concepción xa comentada de que os tempos de ocio son para “encher os tempos baleiros”, cando realmente teñen a mesma importancia -e máis se cabe- que os de traballo, dado o seu potencial transformador -individual e comunitario-, clave do benestar das sociedades.

Neste contexto social resulta imprescindible reivindicar a necesidade dun ocio valioso de carácter experiencial, en palabras de Cuenca (2023); “o ocio valioso non se identifica coas actividades recreativas en si mesmas, se non co modo en que se experimentan”. Ao mesmo tempo, debe promover valores, desenvolver capacidades, protexer a diversidade cultural, fomentar o benestar, impulsar o empoderamento e garantir a convivencia e os lazos que leva consigo (Cuenca, 2014).

Este mesmo caracterízase por ser autotélico con direccionalidade positiva. Enténdese como direccionalidade do ocio a orientación que este toma na vida das persoas segundo unhas coordenadas fixas (Lazcano e Madariaga, 2016), polo tanto, esta direccionalidade fai referencia a unha vivencia gratificante que xira en torno a dous eixos; ocio exotélico como práctica de ocio que funciona como un medio para conseguir unha meta e non cun fin en si mesmo, e ocio autotélico como o “verdadeiro ocio” que se realiza de forma libre e satisfactoria, sen finalidade utilitaria e que se traduce no ocio valioso .(Cuenca, 2014)

Con isto, Monteagudo et al. (2017) argumentan que se debe prestar atención a tres variables para medir se realmente se trata dun ocio valioso con beneficios propios. En primeiro lugar, é necesario distinguir o lecer organizado e o non organizado. Isto refírese a aquel ocio que está guiado e mediado por profesionais, con metas claras, fronte ao tempo de ocio que é utilizado de forma libre, sen organización. En segundo lugar, os espazos nos que se desenvolvan estes tempos deben ser espazos física e psicoloxicamente seguros nos que sexa posible a apropiación e construción colectiva de significados. Por último, facer alusión ao xénero, sendo esta variable influínte no

momento no que as mulleres desfrutaban de menos tempos libres a causa do sistema patriarcal instaurado nos sistemas sociais.

Débese falar entón das diferentes dimensións que configuran o lecer como unha experiencia, explicadas por Cuenca (2000); lúdica, referida a como a comunidade vive a diversión e o xogo, sendo o caso das actividades que denominamos como hobbies ou actividades de entretemento. O mesmo autor establece unha dimensión creativa, ligada ao capital cultural dunha comunidade, é dicir; ás súas crenzas, valores, prácticas, etc.; está inherentemente ligada aos seus modos de vida e á súa identidade. Por outra banda, a dimensión ecolóxica fai fincapé na importancia da conservación e coidado da contorna próxima en clave de sostibilidade ambiental, sendo as actividades de ocio respectuosas e compatibles con estas actividades de conservación do patrimonio natural. Outra das dimensións é a festiva, que dialoga acerca do potencial das festas propias, entendidas como unha forma de promoción e mantemento da cohesión social. A derradeira, denominada como dimensión solidaria, pon en valor a actividade de lecer como desinteresada e altruísta, baseada na responsabilidade, no compromiso e, polo tanto, na calidade humana coa comunidade. Por conseguinte, pódese percibir como todas elas conectan de forma directa co desenvolvemento das comunidades, probando unha vez máis que o ocio ten un potencial transformador.

Unha vez aportada esta clave, é preciso tamén deterse nas pedagogías do ocio, de cara a cubrir o obxectivo específico número 2 deste traballo. Estas serven de fundamentación en canto a que dirixen as propostas de intervención en base ás necesidades, neste caso, das persoas trans. Desta forma, Trilla (1999) expón catro pedagogías do tempo libre; tres delas inscritas no modelo institucionalista (do proxecto, da actividade e do produto/realización) e unha no modelo non institucionalista (do medio).

Así, a pedagogía da actividade pon o foco na actividade como base do ocio, sendo as persoas participantes concibidas como usuarias de ditas iniciativas e cuxa participación se ve limitada á selección dunhas ofertas xa predeterminadas. É dicir, esta pedagogía tradúcese na liberdade de elección como persoa usuaria, en palabras de Trilla:

“a propia oferta é a que determina o tipo de actividade que se desenvolve: a ludoteca é para xogar (...) Isto non quere dicir, nin moito menos, que o usuario quede sen autonomía; este pode escoller entre xogar a isto ou aquilo” (p.12).

Por outra banda, a pedagogía do proxecto é aquela que se considera con máis potencial educativo debido á énfase que pon nas relacións grupais, que deben funcionar como base para un proxecto compartido. Neste as persoas participan de forma activa a través de mecanismos como a autoxestión. Ao contrario que a pedagogía da actividade, non se ofertan actividades propostas externamente, senón que son as propias persoas as que se implican na creación e desenvolvemento das mesmas, xestionando os procesos e volvéndose axentes activos nos seus tempos de ocio.

Por outra banda, a pedagogía do produto pon o foco en lograr un determinado resultado, sendo a realización deste un proceso chave. É o contido específico da actividade o que determina a configuración dos grupos, aprendendo de forma paulatina e activa a través dun esforzo automotivado e voluntario. Trátase de seguir un proceso que debe dar como resultado un produto, sendo ambos da mesma relevancia para esta pedagogía mentres que na do proxecto, por exemplo, é o proceso o verdadeiro obxectivo.

Por último, a pedagogía do medio explícase en tanto que a acción educativa se basea na relación persoal entre educado, educando e contorna (Trilla, 1999). Entende que o lecer se dá nun contexto específico ou medio determinado, tendo este unha grande influencia nas accións educativas. Noutras palabras, é o propio medio o que condiciona as características do ocio, presentando determinados factores que fan posible este proceso de desenvolvemento. Por exemplo, nunha familia non só influencian as persoas proxenitoras, tamén o poden facer persoas con outros vínculos familiares, igual que determinados elementos materiais e culturais.

Desta configuración complexa, xorde a educación do lecer que, seguindo a Caballo et al. (1997), concíbese como un proceso de aprendizaxe que se desenvolve ao longo de toda a vida, xeradora de

recursos comunitarios. Os seus obxectivos baséanse nesta xeración de recursos construídos de forma colaborativa, na asunción do ocio como uns tempos inherentes ás vidas das persoas, na aprendizaxe acerca destes e de como facer uso deles de forma positiva e na defensa de políticas que o defendan como un dereito. Subsecuentemente, na educación do lecer non só é fundamental dispoñer dos recursos e do tempo, tamén se debe facer fincapé na percepción sobre o mesmo, revalorizándoo como un tempo imprescindible e necesario para o benestar e a calidade humana.

De forma conclusiva, e con base nas características específicas citadas anteriormente, a pedagogía do ocio busca procesos de desenvolvemento persoal e comunitario, estimulando capacidades como a creatividade ou o pensamento crítico e favorecendo a participación no medio social de cara a promover a autonomía das persoas. Así mesmo, é unha realidade complexa que presenta grandes oportunidades de transformación e que debe ser abordada como tal dende a interdisciplinariedade, aproveitando o seu potencial socioeducativo.

2.1.2 O ocio xuvenil

Unha vez comprendida a complexidade do ocio e definida a súa pedagogía, cómpre describir as características dos tempos de lecer do colectivo xuvenil. Desta maneira, resulta imprescindible mencionar desde un inicio a Tonucci (2016), que expón a idea de que xa desde a infancia se priva de autonomía debido á sobreprotección que experimenta, o que se traduce nun obstáculo para ir madurando como persoa. Isto conecta co ocio, pois a autonomía e a capacidade de decisión responsable son elementos intrínsecos a el; tamén porque o lecer é un espazo de desenvolvemento integral e unha oportunidade para lograr que a xuventude se converta en axente activo do seu propio desenvolvemento.

Desta forma, Cuenca (2015) explica o contexto actual de tal xeito que “a sociedade se preocupa do ocio dos xoves por múltiples razóns, pero se analizamos a fondo a cuestión, veremos que é unha preocupación peculiar e parcial, referenciada a non querer ter

problemas.”(p.8). Sumado a isto, tamén explicita que o ocio humano, considerado como aquel que se centra no desenvolvemento da persoa, é o máis descoñecido.

Por tanto, estaríase a versar novamente sobre un ocio valioso, para a construción dunha xuventude crítica e autónoma, seguindo a Monteagudo et al. (2017), de aí que “cultivar un ocio positivo, enriquecedor e saudable dende a infancia e xuventude se considere apostar polo desenvolvemento xuvenil e a súa continuidade en etapas posteriores da vida”(p.181).

Tendo en conta esta perspectiva, falar de ocio xuvenil é abordar a construción de consciencias críticas dende unha das etapas de maiores cambios no desenvolvemento dos seres humanos. Isto lévanos a analizar os beneficios que proporciona este ocio valioso. Pódese falar entón de melloras nas capacidades de relación e comunicación sociais, como ben destacan Shibthorpe et al. (2013) “a importancia das relacións sociais considérase un nutriente esencial para o desenvolvemento saudable”(p.516). Estas persoas autoras destacan beneficios no eido das dinámicas familiares ou de respecto á Natureza, promovendo o desenvolvemento de capacidades como a responsabilidade, o traballo en equipo, a interdependencia ou de resolución de problemas.

Non se deben esquecer as esferas adicadas á competencia percibida (relacionada coa autoestima), do desexo de explorar -que podería traducirse no desexo de aprender-, e de crear redes e comunidades. De forma transversal, tamén aparece un compoñente emocional, de conexión continua das persoas consigo mesmas, entre elas e co medio. Proseguindo, hai un elemento que é así mesmo transversal e que xoga un papel fundamental á hora de falar de ocio xuvenil: a motivación. Compoñentes como este son inherentes ao proceso (Larson 2000) e motores de cambio. Estudos mais recentes, como o de Claro (2023), engaden especificamente o lecer como unha actividade de relaxación ou diminución do estrés, reiteran esa mellora da autoestima ou do tecido social e recollen, en definitiva, unha mellora do benestar e calidade de vida, entendendo que estas están interrelacionadas.

Sen embargo, estes beneficios precisan de axentes mediadores e dunha direccionalidade positiva para que realmente cheguen a darse e non caer na direccionalidade negativa, ligada a unha experiencia prexudicial con consecuencias negativas no plano persoal e social, sendo obxecto de corrección, prevención e rectificación para que non se convertan nun ocio de carácter nocivo.

Un estudo de Canales et al. (2024) versa sobre este impacto positivo no espazo emocional, expoñendo que as actividades de ocio deportivo ou lúdico colectivas contan con maiores beneficios que aquelas realizadas de forma individual. É dicir, aquelas actividades máis individuais ou sedentarias comprenden menos beneficios que aquelas realizadas en grupo, poñendo en evidencia ese carácter experiencial e comunitario do ocio valioso.

Agora ben, sendo estes os beneficios, é necesario poñer o foco na realidade actual; que características ten o ocio da xuventude contemporánea?

Conectando comencionado anteriormente, hai unha predominancia das actividades físico deportivas. Segundo o Informe de Xuventude sobre o ano 2020 (Instituto Nacional de Xuventude [INJUVE], 2021), esta actividade se sitúa cuarta en canto á preferencia de actividades a realizar nos tempos de ocio, por detrás doutras como escoitar música ou radio, ver televisión ou series e ir a bares ou discotecas. Segundo este informe, estímase que o 64,5% do colectivo xuvenil a nivel estatal realiza unha actividade de ocio deportivo, sendo estas as mais practicadas e desexadas entre os diferentes tramos de idade dentro deste.

Valdemoros et al. (2016) engaden que esta casuística xa se vén dando dende hai uns anos apoiándose nun estudo con estudantes de educación post-obrigatoria, no cal un 48,4% da mostra identifica as actividades de ocio deste tipo como unha das máis importantes, especificamente, “un 28.2% a sinalan como a experiencia lúdica máis importante, o 18.8% a rexistran como segunda actividade prioritaria e un 12.7% como terceira actividade preferente” (p.47).

Por outra banda, o estudo de Fraguera et al. (2018) coincide en que máis da metade do colectivo xuvenil español practica algunha actividade relacionada co ocio deportivo. Ademais, destaca os seus beneficios máis frecuentes sendo o primeiro a melloría da condición física, seguida do sentimento de satisfacción, o aumento da creatividade, o fomento das habilidades e a socialización, denotando a presenza dese ámbito relacional.

Sen embargo, o ocio deportivo non é o único que destaca neste colectivo. Cuenca (2023) sinala que o uso dos tempos de lecer por parte da xuventude actual é preocupante, aínda con isto expón que “o risco é o núcleo da visión negativa do ocio xuvenil” (p.104). Fai fincapé, por un lado, nos tempos da fin de semana, centrados no ocio nocturno - aquel desenvolto na franxa horaria entre o atardecer e o amencer- e no “botellón”; prácticas que segundo sinala o mesmo autor, realiza o 90% da xuventude. Non se pode obviar o feito de que nos últimos anos se veñen dando incorporacións de novos modelos de ocio vinculados a consumos nocivos (drogas lícitas e ilícitas) que xorden da permisividade da sociedade. Ademais, este uso nocivo dos tempos estase normalizando e naturalizando, adquirindo así un papel case principal no desenvolvemento da xuventude, alterando factores neste proceso e mingando significativamente as posibilidades de experimentar un ocio valioso.

Co fin de apoiar isto, apórtanse varias estatísticas, comezando pola enquisa realizada no ano 2024 pola Delegación do Goberno para o Plan Nacional sobre Drogas, de uso de drogas na poboación de España (EDADES), que indica que as bebidas alcohólicas e o tabaco son as substancias máis consumidas pola xuventude. Neste último ano, un 76.9% do grupo de 15 a 24 anos da mostra consumira alcohol, dato alarmante e estreitamente vinculado coa actividade do botellón, sinalada por Cuenca (2023) anteriormente. Os motivos que levan a este consumo e á realización desta práctica social son moi diversos, aludindo principalmente á busca de sensacións novas, á gratificación e diversión en contextos de festa, á presión de grupo ou ao consumo como forma de evadir o malestar emocional (Delegación do Goberno para o Plan Nacional sobre Drogas, 2024; Sánchez e Pastor, 2025).

É entón cando podemos falar inclusive de adicións a substancias ou condutas de risco para a persoa. Así pois, un espazo de potencial transformador en clave de benestar estase a converter nun ámbito de risco.

Cuenca (2024) tamén denomina como “ocio nocivo” aquel adicado ao tempo excesivo de uso das tecnoloxías. É imposible neste punto non facer alusión á pandemia da COVID-19 que influenciou de forma moi significativa nas prácticas de ocio deste colectivo. Ben é certo que as tecnoloxías dixitais compensaron en grande medida esa modificación nas relacións sociais, sen embargo, incrementou as prácticas de ocio de carácter individual e audiovisual. Isto significa que diminuíron outras de carácter recreativo (como viaxar ou quedar coas amizades) e culturais (teatro, museos ou concertos) fronte ao aumento do ocio dixital en contornas virtuais (Lazcano et al., 2024).

A problemática xorde cando se detecta unha priorización das relacións dixitais fronte ás presenciais, o cal configura as pautas de consumo e expectativas de socialización da xuventude (Chicharro et al., 2021). Gómez e Calderón (2022) expoñen que “4 de cada 5 xoves realizan prácticas de ocio dixital a diario, dedicando unha media de 6,95 horas ao día”(p.13). Isto coincide co xa mencionado Informe de Xuventude (Instituto Nacional de Xuventude [INJUVE], 2021), que expón que máis dun 50% da mostra adica máis de tres horas ao día á práctica deste ocio dixital, fronte a menos do 10%, que asegura practicalo menos dunha hora ao día.

Por exemplo, e seguindo novamente a Gómez e Calderón (2022), a forma de aprender e desenvolverse neste contexto pode depender dos denominados “influencers”, que, como o nome indica, son persoas que inflúen -chegando a poder modificar e manipular- nos gustos das persoas que consumen o seu contido e, en definitiva, nas súas condutas. Isto tradúcese na dificultade de desenvolver unha capacidade crítica e un sentimento de identidade propia.

Ademais deste risco, contempla outros como o acceso a contidos daniños ou prácticas nocivas, como son a pornografía e as apostas. Non

debe esquecerse o perigo de vivir experiencias de acoso e vulneración da intimidade en contornas de ocio online, que afectan sobre todo ao xénero feminino (Gómez e Calderón, 2022). Os videoxogos son un claro exemplo destes contextos, amosando grande cantidade de estereotipos que desvirtúan a realidade da sexualidade. A xuventude é coñecedora disto, tal e como amosa o estudo destes dous autores “un 40,1% de adolescentes opina que ten moitos contidos sexistas e un 35% pensa que a maioría de videoxogos están máis pensados para os gustos dos mozos”(p.77). Isto tradúcese na denominada como fenda de xénero, preocupante tendo en conta que, segundo este mesmo estudo, 9 de cada 10 xoves xoga videoxogos, expondo esta forma de ocio como imperante.

Exposto isto, está claro que o ocio nocivo nocturno, caracterizado polos consumos e o ocio dixital, teñen grande prevalencia e influencia neste colectivo. Que explica que este uso dos tempos de ocio se convertera en predominante?

Seguindo a Lazcano et al. (2024) no seu estudio tras a pandemia, a xuventude recoñece o valor do ocio e incluso se sente libre para escoller que actividades realizar nestes tempos, sen embargo, existe una ausencia de actividades de ocio alternativas que recoñecen ambos xéneros, aínda que as mulleres en maior medida. Larson (2000) xa viña mencionando que a xuventude parece estar desmotivada, aburrida e sen entusiasmo vital. Así mesmo, indica que prevalecen altos niveis de pasividade que prexudican o desenvolvemento positivo das persoas. Pódese apreciar que, con respecto á clasificación que presentaban Monteagudo et al. (2017), as actividades de ocio estruturadas parecen estar ausentes ou representadas en menor medida cando son precisamente estas as que máis vinculadas están cun desenvolvemento positivo. As actividades desestruturadas e non supervisadas -se non hai unha educación do ocio previa ou que acompañe os procesos-, teñen un maior risco de derivar en condutas de risco como pode ser a celebración de botellóns.

É necesario por tanto potenciar o ocio valioso e procesar alternativas para redirixir o ocio nocivo, fomentando a participación

e promoción de desenvolvemento de habilidades necesarias para as súas vidas, por exemplo, a través da pedagogía do proxecto. Neste eido, a educación social debe realizar actuacións tal e como recolle o Colexio de Educadoras e Educadores Sociais de Galicia (2008), que contempla no seu catálogo de funcións por ámbitos o “Deseño, execución e avaliación de plans, programas e proxectos educativos para o lecer e tempo libre” así como o “Deseño, execución e avaliación de programas de mellora das habilidades sociais en situacións alternativas de lecer, igualdade, prevención de adicións, fomento de condutas seguras e responsables, educación intercultural, etc.”.

Polo tanto, estase a abordar con este estudo un colectivo recoñecido, cunha imperante necesidade de atención que, ademais, conta cunha grande heteroxeneidade. Desta heteroxeneidade deriva a realidade que se pretende abordar neste Traballo Fin de Grao, e que se concreta no obxectivo xeral e específicos do mesmo.

2.2 O ocio como dereito e as súas barreiras

Neste apartado realízase alusión a catro documentos fundamentais á hora de concibir o ocio como un dereito, fundamentando a aparición do ocio inclusivo a partir do cal se introduce ao colectivo trans coas súas características particulares, tamén nos tempos de lecer.

2.2.1 O reto da inclusión nos tempos de lecer

Como se vén dicindo, o ocio é unha área propia da vivencia humana, o cal a dota dunha incidencia significativa no desenvolvemento sociocultural e político das persoas e das sociedades das que forman parte. Isto supón que sexa obxecto de estudo e análise dende diferentes campos, sendo o Dereito un ámbito fundamental para garantir o seu acceso e disfrute. Subsecuentemente, “o dereito non pode entenderse sen a comunidade humana, e tampouco pode imaxinarse sociedade que non estea organizada en base ás regras do Dereito” (Lázaro et al., 2012, p.3). Polo tanto, estaría a tratarse o dereito dende unha dimensión social e non puramente xurídica, como algo construído de forma global en base a necesidades sociais.

Baixo este marco, débese entender que o lecer está considerado un dereito de terceira xeración, entendendo este como dereito universal que dá resposta a necesidades básicas como son o descanso, a recreación, o desenvolvemento persoal ou o benestar, ligados á liberdade ou á inclusión -entre outros- (Cuenca, 2000).

Con isto, débese comezar falando acerca da recoñecida Declaración Universal dos Dereitos Humanos (1948). Dos 30 artigos que a integran, un -nº 24- fai referencia ao dereito ao tempo libre -que non ocio-, recollendo o seguinte: “Toda persoa ten dereito ao descanso, ao desfrute do tempo libre, a unha limitación razoable da duración do traballo e a vacacións periódicas pagadas.” (p.7). Este artigo, establece unha primeira liña para o recoñecemento do dereito ao ocio, sen embargo, é unha visión simplista da cuestión xa que se formula como tempo de descanso e recuperación das horas de traballo. Ben é certo que hai outros artigos, como o 27.1, que establecen o dereito a formar parte da vida cultural da comunidade, na que se pode entender que o ocio xoga un papel importante. A pesares da ambigüidade que se poida percibir, constitúe unha primeira aportación base para este dereito.

Por outra banda e xa a nivel estatal, a Constitución Española (1978), tendo en conta as modificacións ata a data actual, menciona de forma explícita o ocio, entendendo que son as Comunidades Autónomas as que deben garantir o acceso e goce deste e outorgándollelo como competencia; “19.ª Promoción do deporte e da adoitada utilización do ocio” (artigo 148, p. 29). Analizando esta cita, apréciase que estes tempos aparecen moi vinculados ao deporte, invisibilizando outras formas ou áreas de experimentación do ocio. Isto mesmo tamén se reflexa no artigo 43 (p.10), que engade o lecer de forma inconexa, alegando novamente que son os poderes públicos os que deben regulalo. Ademais, aparece novamente de forma explícita no artigo 50 (p. 11) focalizada no colectivo da terceira idade, sen facer mención a outras etapas do ciclo vital. Como resultado, este documento aínda non conta cunha perspectiva global de acordo á complexidade do lecer, pero non deixa de ser unha aportación ao mencionar de forma explícita este concepto, recoñecendo estes tempos aínda que estean encorsetados nun colectivo ou centrados no ocio deportivo.

Proseguindo con esta breve recompilación de documentos, a Asociación Mundial de Ocio e Recreación celebrou un seminario en Xerusalén que deu lugar no ano 1993 á “Carta Internacional para a Educación do Ocio”, froito do consenso entre varios países. É un documento moi completo e clarificador dado que o seu eixo vertebrador é a idea da educación do ocio como un dereito que permite ás persoas obter o seu máximo potencial de ocio;

“O ocio é un dereito humano básico, como a educación, o traballo e a saúde, e ninguén debería ser privado deste dereito por razóns de xénero, orientación sexual, idade, raza, relixión, crenza, nivel de saúde, discapacidade ou condición económica” (WLRA, p.244)

Subsecuentemente, este documento pretendía visibilizar e establecer a relevancia dos tempos de ocio como tempos de desenvolvemento persoal e comunitario, resaltando os seus beneficios e abordando varios principios orientadores das políticas e estratexias pertinentes. De forma sumativa, establece o lecer como área específica da experiencia humana, como recurso para o desenvolvemento persoal, social e económico e como recurso que garante benestar ao longo da vida.

Desde estes parámetros, trátase en específico a relación co ámbito da educación regrada a través de principios como o do ensino-aprendizaxe. Tamén dialoga acerca de accións continuadas para acadar patróns novos en relación ao lecer como eixo para promover procesos de desenvolvemento comunitario e así mesmo engade cuestións referentes á formación de persoal en materia de educación do ocio a través da modificación dos currículos.

Por último é obrigado mencionar a Declaración de Québec (2008), asinada por 70 países durante o décimo Congreso Mundial do Ocio. O artigo 4 resume de forma representativa a concepción do lecer que quere transmitir esta declaración; “O lecer e o tempo libre xogan un papel esencial no desenvolvemento da comunidade; afecta á calidade de vida e ao benestar das persoas, contribúe ao desenvolvemento das relacións sociais e do capital social, e representa un lugar de expresión e de participación na vida democrática” (World Leisure Organization,

2003). Como ben se indica nesta cita, o ocio aparece intimamente ligado ao desenvolvemento persoal e comunitario, por tanto, pódese apreciar como aparece esa primeira visión de Dumazeider (1971), con especial fincapé na terceira “D”: desenvolvemento. É destacable ademais neste documento os compromisos que se establecen, entre eles, o apoio e desenvolvemento das asociacións e organizacións de ocio, o incremento da accesibilidade, diversidade e seguridade destes tempos ou a garantía de procesos democráticos na xestión dos mesmos. Isto establece unha idea do que é o “ocio inclusivo”, a tratar proximamente neste mesmo apartado.

Analizando este documento xunto coa “Carta Internacional para a Educación do Ocio”, compróbase que ambas comparten a perspectiva do desenvolvemento e potencial transformador do lecer, sendo este mesmo unha área coas súas características específicas. A maiores, a carta engade de forma máis explícita a visión que Cuenca vén desenvolvendo nos seus estudos acerca do ocio; contemplando o ocio como experiencia voluntaria, creativa, flexible e gratificante na que a persoa é protagonista das accións. Mención merecen tamén Lazcano e Madariaga (2016) dado que estes documentos resaltan o carácter transformador do lecer ao que aluden estas autoras no seu estudo.

Revisados pois estes catro documentos, pódese establecer unha primeira visión panorámica respecto da complexidade do lecer. Compróbase que, aínda que se ten avanzado moito, non existe suficiente recoñecemento social e xurídico do ocio como unha área complexa e multidimensional, cunha pedagogía, dimensión ou direccións propias. Ao non estar recoñecido como tal, xorden un gran número de necesidades respecto da ausencia destes tempos ou do mal uso dos mesmos. Estas son denominadas como “barreiras de ocio”, entendidas como todos aqueles factores que restrinxen, inhiben ou limitan a capacidade das persoas de poder participar e desfrutar das actividades de ocio que desexarían realizar (Jackson, 2000).

Buscando facer fronte a estas barreiras -especialmente acusadas en colectivos vulnerables-, nace o ocio inclusivo, unha corrente que pretende dar resposta ás mesmas. Esta conta coa base na participación

como forma de desenvolver unha comunidade e caracterízase pola articulación dun espazo de ocio inclusivo que “permite que todas as persoas participen en todos os servizos e programas, respectando e valorando as súas voces e partindo das capacidades persoais individuais” (Instituto de Estudios de Ocio y Cátedra ONCE Ocio y Discapacidad, 2003, p.4). É dicir, o ocio inclusivo supón recoñecer e valorar a diversidade, crear oportunidades para a inclusión e fomentar a participación de todas as persoas (Datilo, 2004).

Dentro deste, o Manifesto por un Ocio Inclusivo (Universidade de Deusto, 2019) establece varios elementos clave que o caracterizan, moitos deles coincidentes coa descrición de Datilo (2004), entre eles: entender a diferenza como un valor (capacidade de sentir, as diferenzas como unha forma de unión), unha oferta accesible (maneira de facer inclusiva), uns profesionais formados especificamente en materia de ocio inclusivo, contar con axencias e centros de recursos de apoio e referencia ou a revisión constante do modo de pensar a nivel individual e social.

En definitiva, o ocio inclusivo pon o foco en garantir este dereito tamén no caso das persoas vulnerables. Como xa se vén dicindo, o dereito ao lecer queda pouco reflexado en documentos legais e faino con expresións ambiguas, o que fai necesaria unha revisión exhaustiva do estado da cuestión, con especial foco naquelas persoas que teñen os dereitos máis vulnerados en diferentes esferas da vida, entre eles, o colectivo trans.

2.2.2 O colectivo trans no ocio

O colectivo trans caracterízase por englobar todas aquelas características que non se enmarcan dentro do binarismo ou a cisnormatividade de xénero. Para poder comprender as características do ocio que experimenta, é preciso definir algúns termos co fin de identificar como se configura o colectivo e, en definitiva, as súas características particulares.

Na actualidade o sistema social está construído en base a unha conexión entre sexo e xénero. O sexo é definido pola Real Academia

Española como “Condición orgánica, masculina ou feminina, dos animais e as plantas” (s.f., definición 1). Polo tanto, pódese afirmar que é concibido como aquilo que se asigna en base á xenitalidade; se se nace con pene o sexo será masculino e con vulva será feminino. Subsecuentemente, o masculino será o home e o feminino a muller. Desta forma, o concepto de xénero está concibido como a organización social dos corpos en base á bioloxía en distintas categorías de xente (Butler, 2023). Este enlace marca e delimita directamente as diferenzas entre homes e mulleres; é dicir, roles, expectativas, funcións e valores que os seres humanos aprenden e interiorizan. Lamas (2007) clarifica esta idea alegando que:

“(...) o xénero funciona como una especie de "filtro" cultural (...). Todas as sociedades clasifican que é “o propio” das mulleres e “o propio” dos homes, e desde esas ideas culturais se establecen as obrigacións sociais de cada sexo, cunha serie de prohibicións simbólicas.” (p. 1)

Recuperando novamente a Butler (2023), pódese establecer que o xénero ten unha complexidade que non pode quedar reducida a entendela como un resultado da vinculación co sexo, como ben se pode entrever na cita a Lamas (2007). Seguindo á autora, o xénero é en realidade un compendio de intereses políticos e sociais, sendo entón culturalmente construído a través da lei patriarcal, sen ter en conta os diferentes contextos culturais. Stryker (2017) coincide con esta idea, explicando que a categoría de xénero varía segundo o contexto, e que calquera relación establecida co sexo está provista dunha dimensión política, cultural e histórica que non se pode ignorar, convertendo esta categoría nun acto que nunca foi politicamente neutral.

Consecuentemente establécese que o sexo é bioloxía e o xénero é unha categoría que se adoita establecer en función da bioloxía, pero que realmente está influída por diversas dimensións, principalmente a lei patriarcal que rexe o sistema social global.

“Home” e “Muller” son dúas categorías rixidas e limitadas, é entón cando podemos comezar a falar de persoas cisxénero ou binarias, nas que si existe esa correspondencia de sexo-xénero baseada na

xenitalidade (González, 2019). Pola contra, as persoas trans son aquelas que non adoptan estas categorías ou cuxos sexos non se corresponden co seu xénero asignado ao nacer. Stryker (2013) indica que o concepto transxénero se comezou a utilizar na década dos 90, e se fai uso del para “abarcar todos e cada uns dos tipos de variación das normas e expectativas de xénero” (p.69). É dicir, refírese tanto a aquelas persoas que se identifican cun dos dous xéneros binarios, sendo este diferente ao sexo -home trans ou muller trans-, como a aquelas persoas que non se identifican con ningún dos dous ou que pretenden xerar outras categorías de xénero diferentes -non binaries-.

Arelas (s.f.) recolle esta idea, remarcando que o colectivo trans funciona a modo de “paraugas que engloba a todas aquelas identidades sexuais e/ou de xénero e expresións de xénero non normativas”.

Polo tanto, non podemos falar de dúas identidades de xénero na actualidade ao terse xerado moitas outras formas de identificarse que saen destas categorías ríxidas. Isto leva consigo un risco para estas persoas, dado que se atopan nun sistema cisnormativo entendido como un “réxime de dominación que posiciona ás persoas cis nunha situación de privilexio con relación ás trans” (González, 2019, p. 103). Polo tanto, estamos falando dun colectivo excluído socialmente ao non adaptarse aos requirimentos do sistema, cuxa situación se leva mantendo anos, agravada pola influencia da relixión e o cristianismo (Alises, 2020) dado que aquilo considerado como trans, se considera así mesmo antinatural.

A visibilización deste colectivo e as súas necesidades desatendidas veu curiosamente da man dun espazo de ocio. O punto de inflexión atópase nas revoltas de Stonewall (Alises, 2020), cuxo nacemento xurdiu no ano 1969 nun bar en Estados Unidos, entendendo este espazo como un lugar de resistencia e unión contra a represión policial.

Este feito comeza a visibilizar de forma global as violencias contra este colectivo. Montenegro e Rueda (2019) recollen as principais razóns explícitas de por que este colectivo sofre violencias: non respectar os roles de xénero “naturais”, romper coa tradición e, con ela,

os privilexios que dependen de que os roles de xénero home-muller se manteñan, o medo ao descoñecido por parte da sociedade; en definitiva, o trans concíbese como perigoso ao transgredir as normas sociais vinculadas a sexo-xénero. Isto se traduce en, transfobia, definida como “o rexeitamento que sofren as persoas transexuais ao transgredir o sistema sexo/xénero. Estas persoas son vulnerables e sofren un alto grado de marxinação e violencia” (Alises, 2020, p.14).

En consecuencia, as súas necesidades quedan desatendidas e as súas voces silenciadas en moitos ámbitos. Como xa se vén dicindo, o lecer é un área específica da experiencia humana con notable presenza nos tempos vitais e cun gran potencial transformador, unha ferramenta que pode dar voz a este colectivo e fortalecelo, buscando mellorar finalmente o benestar da comunidade.

Entón, como é a situación deste colectivo nos tempos de ocio? As principais violencias que sofren nestes son protagonizadas por discursos de odio, entendidos como:

“Fomento, promoción o instigación, en calquera das súas formas, do odio, a humillación ou o menosprezo dunha persoa ou grupo de persoas, así como o acoso, descrédito, difusión de estereotipos negativos, estigmatización ou ameaza con respecto a dita persoa ou grupo de persoas...” (Comisión Europea contra el Racismo y la Intolerancia, 2015, p.4)

Baixo esta idea, a nivel estatal no ano 2023, os delitos de odio por razón de identidade de xénero, segundo o Informe sobre a Evolución dos Delitos de Odio (Ministerio de Interior, 2024), no grupo de idade 18 a 25 anos houbo 79 persoas (70 homes, 9 mulleres) investigadas por cometer algún delito deste tipo contra orientación e/ou identidade de xénero.

Este dato cobra máis forza se se vincula co informe de Enquisa sobre Delitos de Odio (Ministerio de Interior, 2024), específica sobre discursos de odio, na que os locais de ocio nocturno se sitúan en segundo lugar -por detrás da vía pública- en canto a niveis de sensación de inseguridade por parte das vítimas. Isto coincide co Informe DDOO

(Federación Estatal de Lesbianas, Gais, Trans, Bisexuais, Intersexuais e máis [FELGTBI+], 2024), no cal se analizou que as localizacións das agresións a persoas Lesbianas, Gais, Trans, Bisexuais, Intersexuais e máis -de agora en adiante, LGTBI+- son, en segundo lugar, os lugares de ocio, cun 11,70%, detrás dun 37,7% sucedidos “na rúa”, a cal tamén se podería considerar un espazo de ocio.

É preciso facer alusión específica ás contornas de relación virtuais, espazos de lecer habitual para a xuventude -como xa se mencionou-, na que as vítimas alegan ter sufrido ameazas e malos tratos -entre outros- máis de 5 veces (Ministerio de Interior, 2024). Como se pode apreciar, o ocio é unha contorna na que proliferan estas violencias, e resulta necesario atender a esta cuestión dado que os delitos deste tipo por razón de identidade de xénero aumentaron dando lugar a un 68,60% de delitos cometidos no ano 2024 con respecto ao 35,47% do ano 2021, é dicir, duplicáronse (Ministerio de Interior, 2024).

A pesares de que isto poida parecer desalentador, España está moi ben situada en canto á protección contra a discriminación, seguindo o Informe Law On Us (ILGA world, 2024), pois, como país, leva dende o ano 2000 acadando logros en canto a lexislación no que respecta á protección dos dereitos LGTBI+, situándose como país líder en Europa. Polo tanto, reenfocar estes dereitos cara o ámbito do ocio sería unha grande aposta polo desenvolvemento da comunidade trans e, por tanto, para a contribución do benestar global.

Neste ámbito lexislativo, a Lei 4/2023, de 28 de febreiro, para a igualdade real e efectiva das persoas trans e para a garantía dos dereitos das persoas LGTBI, agrupa todos os logros anteriores acadados e fai unha análise da situación, facendo alusión directa e explícita ao ámbito do ocio.

Desta maneira, na sección 6ª, de medidas no ámbito da cultura, o ocio e o deporte (p. 30469), expón que as Comunidades Autónomas deben executar medidas correspondentes respecto a: garantir a igualdade de trato e non discriminación das persoas LGTBI no ámbito da cultura e o ocio, visibilizar e procurar un trato respectuoso coa diversidade nestes mesmos dous ámbitos, fomentar o coñecemento

e a correcta aplicación do dereito de admisión para o acceso e permanencia dos establecementos públicos e uso dos servizos destes e impulsar a existencia de fondos documentais de temática LGTBI que divulguen o tratamento non discriminatorio, a igualdade e o fomento de respecto á diversidade.

Alén desta sección específica, o lecer volta aparecer no artigo 12 (p. 30465), que dita que as Administracións Públicas deben impartir formación continuada ao persoal ao seu servizo sobre diversidade en materia de orientación sexual, identidade sexual, expresión de xénero e características sexuais, co fin de non discriminar ao colectivo LGTBI e garantir o seu trato igualitario en diversos ámbitos, entre eles, o ocio, a cultura ou o deporte.

Para rematar, a última mención ao lecer atópase vinculada ao colectivo da terceira idade, aínda que de forma ambigua. Deste xeito, “as Administracións públicas, no ámbito das súas competencias, promoverán nos espazos e recursos comunitarios dirixidos ás persoas maiores de socialización, ocio, tempo libre e educativo, tanto públicos como privados, actividades que contemplan a realidade das persoas maiores LGTBI” (p.30485)

Sen embargo, a lexislación non é a única estratexia para a inclusión de persoas trans no ocio, o propio colectivo adoptou unha estratexia social-comunitaria na cal os espazos propios destes tempos son unha clave para a resistencia e reivindicación dos dereitos, ao igual que o bar que deu paso ás revoltas de Stonewall. Desta maneira, o ocio nocturno converteuse nun espazo de reivindicación de identidade, construíndo espazos unicamente dirixidos ás necesidades do colectivo como bares, pubs, discotecas, etc... En definitiva, lugares de encontro.

Un exemplo de localización nos que se enmarcan estes espazos é Chueca, barrio de Madrid que -ao igual que moitos outros barrios- é un exemplo de espazos de reivindicación e resistencia.

Finalmente, o trans é un colectivo que precisa de atención e solucións efectivas nos ámbitos de ocio. A pesares de que España estea avanzado en comparación a outros países de Europa, os espazos

sociais de lecer seguen estando marcados polas violencias. É preciso facer destes tempos seguros, coa finalidade de provocar cambios tanto no propio colectivo como no resto da comunidade, aproveitando o potencial transformador do lecer e a oportunidade de poder facer uso del como unha ferramenta de inclusión, empoderamento e sensibilización ao resto da comunidade. En definitiva, trátase de promover xustiza social a través dun ocio valioso e, por tanto, inclusivo.

3. Metodoloxía de Investigación

Neste apartado preséntanse os obxectivos que se pretenden abordar co estudo así como o enfoque metodolóxico e a técnica utilizada para o cumprimento dos mesmos. Explicitaranse as razóns da escolla dun método cualitativo, optando pola modalidade de traballo de campo e seleccionando como técnica de recollida de datos o grupo de discusión. Ademais, expóranse os procedementos a seguir para a recollida e análise de información tendo en conta o anterior.

3.1 Obxectivos

Obxectivo Xeral: Coñecer a realidade do ocio das persoas xoves de identidades de xénero non normativas.

Obxectivo específico 1: Analizar as posibles barreiras de acceso e participación nos diferentes tempos de ocio.

Obxectivo específico 2: Formular propostas de mellora que contribúan a garantir o dereito ao lecer das persoas xoves de identidades de xénero non normativa.

3.2 Enfoque metodolóxico e técnica de recollida de información

Para dar inicio a este estudo, resulta fundamental realizar unha análise detallada da situación das persoas xoves con identidades trans nos tempos de ocio co fin de abordar os obxectivos delimitados.

En primeiro lugar, realízase unha extensa revisión bibliográfica apoiada nos repositorios de carácter académico e virtual (Iacobus, Dialnet e Google Académico) así como na pescuda de información na Biblioteca de Ciencias de Educación da Universidade de Santiago de Compostela. Os tópicos fundamentais que guían esta busca -entre outros- son; pedagogía ocio, xuventude e ocio, ocio inclusivo, colectivo trans ocio, barreiras ocio trans.

Esta información pretende asentar unha base para a comprensión da posterior análise, indagándose acerca da pedagogía do lecer e facendo fincapé nas dimensións, direccionalidade, e nas catro pedagogías que así mesmo recolle Trilla (1999) -entre outros- e que serán fundamentais para comprender as solucións dadas ao obxectivo específico número 2. Unido a isto, resulta imprescindible coñecer as bases teóricas do ocio xuvenil, recollendo os beneficios e as principais características que a literatura científica sinala no uso destes tempos co fin de establecer a discusión cos resultados deste traballo. Non se debe esquecer a pescuda de información acerca do colectivo trans e a súa situación actual con respecto ao acceso e participación nos tempos de lecer.

Este estudo considérase cualitativo en tanto que a realidade é abordada de maneira holística e idiográfica, tomando como eixo principal as experiencias vivenciais das persoas participantes e os sentimentos que derivan das mesmas, considerando así a realidade dende varias perspectivas (Castaño Molina et al., 2017). Esta característica, propia da metodoloxía cualitativa, conecta con outro factor clave nesta investigación, o carácter humanista. Carrasco e Caldero Hernández (2000) definen esta idea alegando que "...os métodos cualitativos son humanistas porque pretenden chegar a coñecer ás persoas no persoal e a experimentar o que senten nas súas loitas cotiás na sociedade" (p.96). Por tanto, para aproximarse aos obxectivos do estudo, búscase identificar e analizar os procesos sociais, entendidos como procesos complexos nos cales é necesario afondar de acordo á súa complexidade (Pedraz Marcos et al., 2014). En consecuencia, con esta metodoloxía, preténdese non xeneralizar os resultados dado que se parte da xa mencionada aprendizaxe

experiencial, sendo as vivencias das persoas que conforman a mostra a fonte de información. En base a isto, Bisquerra (1989) clasifica este tipo de método cualitativo de carácter etnográfico en tanto que se pretende identificar as crenzas, valores, perspectivas e motivacións das persoas participantes ao longo do tempo con respecto á súa situación nos tempos de ocio. Esta selección de método facilitará a identificación e análise dende unha perspectiva educativa da situación de inclusión das persoas trans nos tempos de lecer. Ademais, ao tratarse da perspectiva de ocio contemplada como unha experiencia, é fundamental atender á subxectividade das persoas informantes, afondando nas súas vivencias.

Isto nos conduce á elección da técnica do grupo de discusión. Krueger (1991) define esta como “unha conversa coidadosamente planeada, deseñada para obter información dunha área definida de interese nun ambiente permisivo, non-directivo” (p.24). É dicir e seguindo a Cano (2025), as intervencións na conversa son complementarias e están baseadas na propia diferenza das persoas participantes, obtendo esta diversidade de puntos de vista características dos métodos cualitativos etnográficos.

A pesar de que en moitas ocasión a literatura establece que o mínimo de integrantes son 5, Barbour (2013) expón que este número depende do tema ao que estea dedicada a investigación e das habilidades da persoa moderadora. Considerando ambas, optouse por un número máximo de 5 participantes, quedando finalmente reducido a 4 -tendo en conta outros factores externos como a dispoñibilidade das persoas informantes- o cal destaca que é “perfectamente posible” (Barbour, 2013) mentres o número mínimo sexa 3 e o máximo 8.

Con estas directrices, procédese a realizar unha selección da mostra de tipo intencional cara aquelas persoas que cumpren co perfil establecido; xoves de entre 18 e 25 anos con identidades trans. Para a selección das persoas informantes cóntase coa colaboración da asociación “Arelas” e da rede de contactos do estudante. En base a isto, o grupo de discusión celebrouse o 19 de marzo na Facultade de Ciencias da Educación (Campus Sur), seguindo o exposto no

protocolo deseñado ad hoc e que se adxunta no Anexo I. Os tópicos aluden ás características e uso dos tempos de ocio, tomando en consideración aqueles factores que son decisivos á hora de realizar a escolla das actividades a realizar nestes tempos (actividades individuais ou grupais, contorna física ou virtual, etc.). Isto conducirá inevitablemente a versar acerca de como a súa identidade inflúe na participación nas diferentes dimensións do ocio, establecendo un debate acerca das posibles barreiras que poidan existir e buscando solucións para poder garantir a inclusión do colectivo nos espazos e no uso do tempo libre. Cabe destacar que dito protocolo foi validado por 3 xuíces da Facultade de Ciencias da Educación na USC, expertos na temática que se analiza.

Finalmente, transcríbese o grupo de discusión e procédese a anonimizar as persoas informantes para protexer a súa identidade, polo que lle son asignados códigos numéricos (1, 2, 3 e 4). Cabe mencionar que nesta mesma óptase por conservar os trazos dialectais propios das persoas informantes (ver Anexo II).

Para a análise de contido delimítanse catro categorías. Así, na primeira categoría estableceranse as características definitorias do lecer das persoas trans, incluíndo cuestións como as actividades principais e os espazos preferidos, co fin de poder entender como se sitúan estes tempos dentro dos ritmos vivenciais e sociais. Con isto definido, analizaranse as barreiras de ocio que restrinxen ou denegan o acceso ao mesmo. Consecuentemente, outra categoría irá dedicada a indagar sobre as estratexias de afrontamento de ditas barreiras, e a última categoría a aquelas propostas que se fan co fin de dar resposta ao obxectivo específico número dous deste estudo.

Finalmente, cómpre indicar que este estudo foi aprobado polo Comité de ética da Universidade de Santiago de Compostela con data 29 de xaneiro de 2025 (ver Anexo III)

4. Análise empírica

Neste apartado procédese a dar resposta aos dous obxectivos específicos deste estudo, posibilitando un acercamento ao obxectivo xeral e tomando como fonte de información o grupo de discusión e as categorías anteriormente sinaladas.

4.1 Usos e espazos do tempo de ocio

É fundamental dar comezo a esta análise facendo alusión ás características que configuran os tempos de ocio das persoas transco fin de poder entender en que contexto se desenvolven as barreiras que serán sinaladas no seguinte epígrafe. Por tanto, é pertinente describir estes tempos en función da súa dimensión, estruturación ou organización e direccionalidade, co fin de aproximarse a distinguir se se trata dun ocio valioso con potencial transformador e como se configura en función dos espazos de lecer.

Lémbrese así que a literatura establece os tempos de ocio en función de cinco dimensións a utilizar como base desta análise; solidaria, creativa, lúdica, ecolóxica e festiva, podendo mesturarse entre elas. Consecuentemente, atópanse actividades vinculadas a tres dimensións. Aquelas sinaladas de forma reiterada pola totalidade das persoas participantes foron as de tipo lúdico, consideradas como hobbies; ler, ver series, películas, tocar a guitarra ou escoitar música. Unido a isto, sinálanse outras actividades que se inclúen así mesmo con outra dimensión, a creativa, sendo este o caso do debuxo ou a escritura, creando unha sinerxía entre ambas dimensións. Este caso non é o único xa que atopamos tamén de forma reiterada a práctica do deporte (ximnasio ou montar en skate), distinguíndose así mesmo unha dimensión ecolóxica no caso das actividades de sendeirismo.

Débese prestar especial atención entón á tipoloxía de actividades mencionadas, todas elas coincidentes co Informe de Xuventude sobre o ano 2020 (Instituto Nacional de la Juventud [INJUVE], 2021), no cal se expón que escoitar música ou ver televisión se atopa nos primeiros postos de preferencia, seguida do ocio de carácter nocturno

e de carácter deportivo. Nesta análise podemos apreciar como o ocio de carácter nocturno non ten unha presenza equiparable á sinalada por dito estudo, son as persoas informantes números 1 e 3 as que falan explicitamente deste tipo de ocio, alegando telo experimentado nun pasado. Sen embargo, na actualidade non ten unha presenza significativa.

Porén, si é coincidente co estudo o lecer vinculado ao deporte, no cal é necesario deterse dada a relevancia que lle atribúen as persoas informantes. En concreto, a persoa informante número 1 sinala como un grupo de actividades das que desfruta especialmente, o cal as dota dunha predominancia significativa: “En general deportes, gústame un montón, pero o skate moito (...) gústanme en xeral os deportes, pois o ximnasio, o skate, o senderismo, todo deporte que me poñas”.

Sen embargo, non é o único caso dado que a persoa informante número 2 tamén afirma practicar deporte, nomeadamente montar en skate: “me encanta, estoy obsesionadísimo”. Por tanto, pódese afirmar que é un tipo de ocio con prevalencia e alta significatividade coincidindo así co estudo de Valdemoros et al. (2016).

Unido a isto, é importante aclarar que as actividades de carácter lúdico son desfrutadas na súa maioría de forma individual, non sendo o caso da dimensión lúdica ou ecolóxica vinculada ao deporte, na cal a persoa 1 engade que si que lle gusta a práctica en grupo. Polo tanto, e recuperando o estudo de Canales et al. (2024), este tipo de ocio deportivo compartido aporta máis beneficios no plano emocional que o de carácter individual, o cal se traduce nunha aproximación ao concepto e características do ocio valioso, entendendo este como unha experiencia compartida e comunitaria de grande relevancia na vida das persoas, como ben se pode apreciar nas citas anteriores.

Así pois, estas actividades aluden a tres das dimensións e ningunha delas é estruturada, non teñen unha organización, pois son iniciativas de carácter libre e sen profesionais que medien estes tempos. Neste caso estaríase novamente a indicar unha das características claves que Monteagudo et al. (2017) defenden como clarificadoras á hora de

establecer se o ocio é valioso ou non, expondo que as actividades de carácter estruturado comprenden ese potencial transformador que nesta análise non se aprecia.

Por último e en referencia á direccionalidade, aquelas actividades de carácter individual comprenden unha direccionalidade positiva dada a vivencia gratificante, apreciándose que se trata dun ocio maioritariamente autotélico, realizado de forma libre, voluntaria e pola propia satisfacción de realizalo. Estes resultados conectan co lecer que Cuenca (2000) establece como transformador e valioso e, ademais, tamén aportan valor a dúas das D que Dumazeider (1971) explica como funcións dos tempos de lecer; diversión e descanso.

Así mesmo, non podemos esquecer a direccionalidade negativa, que aparece naqueles casos nos que se afirma compartir espazos con outras persoas, pero que nunca se menciona cando a experiencia se cingue ao plano individual. Desta forma, no presente estudo identifícanse actividades de ocio que contan con consecuencias negativas no plano social e, inevitablemente no persoal, precisando de atención. Estas son dadas nuns determinados contextos e, por isto, resulta fundamental definir en que espazos esta direccionalidade positiva pode verse perturbada ou promovida, afectando á última D que propuña Dumazeider (1971), desenvolvemento. Ademais, lémbrese que, seguindo a Monteagudo et al. (2017), a segunda característica que debe cumprir o ocio para valorar se se trata dun ocio valioso son os espazos nos que se desenvolve, sendo necesariamente espazos física e psicolxicamente seguros nos que sexa posible a apropiación e construción colectiva de significados.

Desta forma, esta análise céntrase primeiramente en espazos físicos de ocio compartido, como son o caso dos ximnasiaos ou do parque de skate, ambos recorrentes no ocio das persoas participantes no grupo de discusión. Ademais, a persoa informante número 3 alega ter acudido a espazos específicos de ocio, neste caso un centro xuvenil, cun fin relacional.

Por outra banda, tendo en conta que o ocio dixital é predominante no colectivo da xuventude segundo diversos estudos (Gómez e

Calderón, 2022 e Instituto Nacional de la Juventud, 2021), quíxose indagar acerca deste contexto virtual. A pesares de que non xurdiron explicitamente nun primeiro momento, si se conseguiu identificar que tres das catro persoas participantes manteñen actividade nestas contornas, expondo a persoa restante (informante número 2) que non está interesada -a pesares de que nun pasado si- e inclusive engadindo; “Yo es que odio las redes”. Esta contorna, en comparativa cos espazos físicos, é moito máis ampla e diversa, en palabras desta última persoa informante porque “al final hay más gente y más gente diferente”. O feito de facer uso ou non destas contornas virtuais como espazos de lecer está intimamente ligado coas barreiras e estratexias de afrontamento que se analizarán máis avanzada a análise empírica.

Comprendidas estas características básicas dos espazos, é momento de presentar aqueles factores limitantes que promoven esa direccionalidade negativa e a non consecución dun obxectivo transformador e valioso.

4.2 Barreiras de ocio

Coa finalidade de aproximarse ao obxectivo específico número un deste estudo, e con base na revisión teórica, esta categoría analiza aquelas barreiras de ocio que inciden directa ou indirectamente no nivel de participación e implicación do colectivo trans nos tempos de lecer.

Desta maneira, os autores Crawford, Jackson e Godbey, citados por Ureta (2015), establecen tres categorías de barreiras a partir das cales se poden clasificar os diferentes tipos, estas son; estruturais, interpersoais e intrapersoais. Nesta análise pártese da categoría máis ampla, ligada á estrutura social -facilitadora ou non dun ocio valioso-, cara a máis acoutada, ligada á personalidade e maneira de experimentar o ocio de forma individual (intereses, motivación, etc.). Isto é así en canto a que se considera que as barreiras que preceden ás de carácter intrapersoal resultan clarificadoras e fundamentais para entender o por que destas últimas.

4.2.1 Barreiras estruturais

As barreiras estruturais están vinculadas a variables cuxa modificación esixe de actuacións integrais a longo prazo, dada a súa vinculación coa estrutura que configura o sistema social, complexo e multidimensional (Ureta, 2015).

Este é o caso dos roles e estereotipos de xénero que resultan determinantes na vida das persoas do colectivo trans, dado que xiran en torno a só dúas categorías socialmente aceptadas de forma global: home e muller, excluindo calquera outra. Desta maneira, o feito de ter unha identidade disidente impacta no modo en que as persoas do colectivo constrúen a súa expresión de xénero e a súa personalidade, provocando sensacións de incomodidade e autoesixencia que inciden directamente nos seus niveis de participación en espazos de ocio, centrándose en buscar unha validación máis que en desfrutar do proceso como unha experiencia construtiva. En palabras textuais do informante número 3: “Yo una cosa que hacía muchísimo antes de descubrir que era no binario, era comportarme, vestirme y relacionarme como el rol de género asociado a ese grupo de personas”. Polo cal, adaptan a súa forma de “ser” e “estar” en función dos estereotipos que rexan o contexto, posteriormente, esta mesma persoa afirma que “descubrí que era no binario y pues ahora sí estoy cómodo”, facendo alusión así mesmo a que o sistema binario de por si é excluínte e o feito de non estar acorde ao mesmo xera tensión.

Esta idea rescátase novamente cando a persoa informante 4 fai alusión ao contexto dos bares como espazos de socialización, nos cales “siempre estoy alerta”, realidade que se produce tamén no ocio de consumo relacionado coas prendas de vestir (compoñentes da expresión de xénero): “otro de los espacios de ocio donde afecta ser una persona trans es sobre todo cuando voy a comprar ropa, porque está ese de que la gente te mira en la sección que estás”.

Así mesmo, a persoa número 2 comentaba a súa vivencia, expondo que no parque de skate era a única persoa trans, cun corpo que non corresponde fisicamente aos roles de xénero, xerando unha situación cualificada como “complicada”. Isto restrinxen os niveis de participación

e uso dos espazos de ocio en canto a que o comportamento que se executa nos mesmos é realizado en base ao sistema social e non en base á propia personalidade, non desenvolvéndose esta. Nisto último fai fincapé unha das persoas, “cando utilizaba o binder á hora de sudar e así, no skate, pero si pasas toda a tarde, fai un montón de calor, ves a todos os homes sen camiseta e ti non podes gozar diso”. As consecuencias desta realidade maniféstanse na diminución do desfrute e incluso redución do tempo de lecer; de feito, “convértese noutra barreira que impide realizar a práctica deportiva en boas condicións” (López Cañada et al., 2022, p. 61), inclusive chegando a danar a saúde física a través do uso de roupa axustada para disimular atributos vinculados ao feminino.

Ademais, hai consecuencias directas no tempo adicado a actividades de lecer. É dicir, a persoa informante número 1 explicaba que, cando mantiña un corpo estereotipicamente feminino, previo a operacións estéticas, “á hora de entrar no ximnasio pensaba (...) fas todo o training, entras rápido y sales”. Isto, como ben se pode percibir, limita o tempo das experiencias, limitando así mesmo o seu desfrute e potencial transformador correspondente a dúas das D que Dumazeider (1978) expuña.

Unido a estes sentimentos de busca de validación e incomodidade, atópanse os vinculados ao síndrome do impostor. A Persoa 1 explicita que sente agobio cando non deixa clara a súa identidade de xénero nos espazos sociais, dado que sente que debe adecuarse a ditos estereotipos e, por tanto, finxir estar acorde aos mesmos. Este feito, finalmente, ten unha repercusión pola incongruencia entre a imaxe social que se persegue e o verdadeiro “eu” que se reflexa nas condutas e formas de actuación.

Outras das barreiras que se debateron no grupo e que supoñen unha barreira estrutural forman parte do descoñecemento global e social da identidade trans, o cal pode relacionarse coa creación de estereotipos ou prexuízos, dado que se constrúen en base a desinformación con respecto ao tema. Esta cuestión xorde en canto se lles pregunta que crían que dirixía os comportamentos da xente cara este colectivo.

Así, ademais do xa comentado, xurdiron as seguintes cuestións: por inseguridades, por intolerancia ou por falta de educación. A máis sinalada foi a ignorancia, reiterada explicitamente polas persoas 2 e 3.

En concreto, a persoa informante número 2 expuña que:

Los chicos no saben muy bien qué hacer contigo, cómo tratarte a ti. Pero es que las chicas tampoco, entonces estás como en una especie de hueco entre los dos, ¿sabes? Y yo creo que es porque no saben qué hacer.

Ademais, engade que pode haber comportamentos agresivos referidos á intolerancia, pero que non se deben esquecer estes casos de descoñecemento, nos que engaden que inflúe o desexo de aprender, coincidindo nisto a persoa 4, alegando que hai persoas que non queren aprender. A investigación de García et al. (2021) sobre a participación de persoas trans en educación non regrada -onde cabe o ocio- é coincidente con estes resultados, expondo que a desinformación é a primeira variable que incide directamente na súa participación en espazos de ocio, ademais doutras encadeadas como a transfobia ou o prexuízo. Isto tradúcese en comportamentos violentos que outras persoas procesan cara a persoa trans, condutas que están instauradas de forma sistémica.

Como consecuencia, a sociedade non é coñecedora de como actuar en situacións de discriminación cara unha persoa do colectivo en contextos de ocio -e outros-, como o deportivo ou festivo, nos cales a persoa 1 explica que son os máis agresivos, unido tamén ao ocio relacionado coas compras de roupa, xa mencionado. Por outra banda, e en xeral, a sociedade tampouco sabe enunciarse preguntas sen provocar unha situación violenta, sendo o caso dunha persoa informante que relatou unha experiencia na que experimentou incomodidade, podendo categorizala como unha intromisión na intimidade: “un personaje que le dijo a un chico trans que que si tenía pensado para ser un chico de verdad.” En relación con estes comportamentos consecuentes e recuperando novamente a García et al. (2021), un

52,4% das persoas trans confirman que “sempre” o “case sempre”,

se dirixían polo nome e xénero rexistrados ao nacer, fronte ao 27,1% confirmaban que se dirixían a estes/as/ es polo seu nome e o seu xénero sentido. (p. 13)

Outra das consecuencias ligadas ao descoñecemento afecta directamente á visibilización do colectivo. O feito de visibilizar implica ter en conta as súas necesidades e, debateuse que na sociedade actual estas están sendo cubertas de forma ineficaz xa que existe pouca diferenciación entre identidade de xénero e orientación de xénero. Por isto a violencia de base é diferente e non se debe confundir para non recorrer a medidas ineficaces. Isto, así mesmo, causa división dentro do colectivo, provocando que aqueles espazos de lecer que se pensan para persoas LGTB+ tamén precisen de intervencións educativas, xa que a persoa 1 afirma que “hai como un odio ás persoas trans dentro do colectivo”, engade así mesmo que precisamente estes espazos deseñados supostamente para persoas do colectivo non transmiten unha sensación de seguridade “porque as persoas trans creo recibimos unha violencia que de raíz é diferente ás persoas que sofren unha violencia pola súa orientación sexual”.

Un aspecto clave que se menciona como xustificante da desinformación é a falta de educación sexual, o cal contribúe a manter e fortalecer esta barreira de coñecemento. Concretamente, expoñen que as formacións baseadas en obradoiros ou charlas na educación regrada son fundamentalmente de educación sexual en relación ás relacións sexuais, apreciando unha ausencia de temas adicados á identidade de xénero, orientación sexual, expresión de xénero, etc. Inclusive a persoa 2 alega ter asistido a charlas informativas que transmitían información errada, engadindo con certa indignación que “¿Cómo puede ser que alguien que esté educando sobre un tema específico no tenga ni idea de lo que está diciendo? O sea, es increíble, pero bueno.”

Este estado de desinformación constante vinculado á creación e mantemento de estereotipos vese representado de forma clara no uso e acceso a tempos de ocio. Esta é a razón pola que debe discutirse acerca de como se configuran estes estereotipos dentro dos espazos

de ocio en consideración ao relatado anteriormente.

López-Cañada et al. (2022) establecen no seu estudo acerca de barreiras de ocio en canto á participación de persoas trans no deporte que estas se atopan en constante busca de contextos seguros onde sentirse incluídas, agora ben, resultado desta análise foi a constatación da falta de adaptación destes espazos á diversidade de identidades de xénero. Por tanto, outra das barreiras que determinan se acudir ou non a un espazo de ocio é a segregación sexual en función de dous xéneros, como son os casos a comentar a continuación dende esta vertente experiencial. Aparece novamente nestes casos a incomodidade como eixo vertebrador, sensación que impide o uso de equipamentos de ocio co obxectivo de evitar situacións que provoquen sensacións desagradables.

En relación con esta última barreira, o feito de non ter adaptados os espazos de ocio inflúe inclusive en necesidades fisiolóxicas como ir ao baño ou usar o vestiario. De feito, García et al. (2021) comentan que o uso dos aseos é un dos elementos onde máis se percibe transfobia motivada por preguntas sobre “curiosidades inadecuadas” -como os xenitais-. En base a esta idea xerouse un debate no cal se comentaba o ter que acudir a un baño cuxa identidade non corresponde co indicado polo espazo, recibindo así mesmo comentarios como “pero tú no eres un chico?” -no caso daquelas persoas que seguiron un proceso de hormonación e non se operaron-. Sen embargo, acudir ao outro baño ou vestiario (o correspondente coa identidade) non é viable. Isto é explicado por unha das persoas, que ademais indica que o ocio festivo en contextos nocturnos e en espazos como pubs ou discotecas é o máis agresivo ao respecto. Engade que ir ao baño, neste caso, de mulleres, non é viable dado que entende que poida chegar a incomodar (debido a un aspecto masculino) pero, por outra banda, acudir ao de homes tampouco é viable xa que “nos baños masculinos suele haber meaderos, unha parede e baños con portas (...) E é un momento bastante incómodo, ou cando a xente supón que eres cis”.

Esta mesma información coincide novamente co estudio xa mencionado de López-Cañada et al. (2022), que engade que:

Unha destas estruturas binarias segregadas son os vestiarios, que aparece como un dos espazos que maior ansiedade provoca ás persoas trans e onde máis senten o rexeitamento e a exclusión por parte dos demais. A exposición do corpo e a falta de privacidade nestes espazos son importantes. (p. 53)

Desta maneira, tanto os estereotipos e prexuizos, como o descoñecemento ou a segregación sexual, inciden na utilización ou non dos recursos e equipamentos de ocio, repercutindo en cuestións como o tempo adicado ás diferentes actividades. Todas as barreiras mencionadas fan alusión a configuracións do sistema que resultan de non ter en conta as necesidades ou a existencia do colectivo trans no ocio e acaban sendo condicionantes fundamentais para contextualizar os seguintes dous tipos de barreiras.

4.2.2 Barreiras interpersoais

Estas barreiras están estritamente relacionadas coa contorna social, na medida en que limitan ou promoven un ocio valioso. Xorden, polo tanto, en función do contexto, coincidindo co exposto por Aristegui e Silvestra (2012), no que cada contorna modifica as características dos tempos de ocio segundo o sistema cultural, político e social no cal se sitúen. Neste caso, destácanse tres barreiras concretas; ter unha persoa acompañante, o tipo de perfís que acudan ao espazos e o nivel de tolerancia e seguridade nos mesmos.

A primeira delas foi mencionada de forma reiterada no debate, o feito de non ter unha persoa de compañía á hora de realizar as actividades de ocio é determinante, sendo esta unha forma de aportar seguridade á persoa trans. A relevancia deste feito coincide co mencionado polos autores Shibthorpe et al. (2013) cando afirman que “a importancia das relación sociais é considerada un nutrinte para o desenvolvemento saudable” (p. 516), sendo estas, por tanto, unha base para o desenvolvemento.

A persoa informante 1 argumentaba que acudir a espazos de ocio de forma individual provoca sensacións de alerta, pero cando o fai con outra persoa da súa escolla experimenta unha sensación de

comodidade, o cal promove maiores niveis de participación xa que de non ter esta persoa de referencia “sempre estou nun momento máis cohibido”. Nisto coincide a persoa 3, alegando que “sé que ella no puede defenderme, pero sí que estoy más seguro”. Así mesmo, outra das persoas inclusive afirma que, de non ter esta persoa, fai uso do dispositivo móbil, realizando chamadas ou chateando para evadirse: “Yo miro mucho. Aunque sea un rato. Para no sentirme tan inseguro”, perdendo oportunidades de desenvolverse na contorna presencial. Isto está intimamente ligado a unha estratexia de afrontamento relacionada co illamento, a tratar nos vindeiros epígrafes.

Por tanto, o feito de ter unha persoa acompañante dota de seguridade á experiencia, no caso de non gozar disto, a participación diminúe considerablemente, chegando incluso a extinguirse.

Sen embargo, como xa se mencionou, esta persoa coa que compartir a experiencia de ocio debe ser unha persoa específica, dado que, de ser outra, non tería ese efecto de seguridade; ademais, a totalidade das persoas informantes asegura sentirse con maior comodidade cando se trata dunha persoa do xénero feminino, e non tanto do masculino. É dicir, ten que haber necesariamente un vínculo próximo. Isto era comentado pola persoa informante 1, que destacaba unha barreira relacionada co tempo transcorrido desde que se coñeceu á persoa; é dicir, “unha barreira bastante grande con falar con xente que me coñeceu sendo unha tía cis, i non son capaz”, subsecuentemente, o momento vital é fundamental, restrinxíndose polo feito de ter unha identidade disidente, rompendo inclusive os vínculos; “E esto pásame tamén cas miñas amizades da infancia, e deixei a bastante xente atrás porque tras comezar a transición, non me sinto capaz, aínda que visiblemente si o sepan”.

En consecuencia, se o feito de non ter a unha persoa de referencia que acompaña á experiencia é unha barreira, os perfís de persoas que acoden a un espazo de ocio debe ser outra. A persoa 3 expón esta idea de forma clara: “puede ocurrir que el espacio sea seguro pero las personas que haya dentro no lo hagan ser seguro”. É dicir, cando se lles plantexou se había algún limitante para acudir aos espazos, o feito de

ser un espazo máis heteroxéneo é decisivo:

Si es un espacio así como mucho más social, donde te puedes encontrar a cualquier tipo de persona, pues sí. Pero si es un espacio donde yo sé que va a haber gente más parecida a mí, no me importa ir y tal. Pero sí cuando te invitan a sitios más sociales es como... Bueno, no me apetece mucho.

Finalmente, que o espazo de ocio teña esta característica e sexa inclusivo é un requisito que conecta con outra barreira mencionada, que é o nivel de tolerancia e seguridade do propio espazo. A persoa 1 coincide con isto engadindo que de aí vén a importancia de que se reivindique o espazo como seguro, con protocolos e profesionais con formación específica, cuestión que se recuperará na última categoría de análise referente ás propostas e que supón outra barreira, entendida como a ausencia de protocolos específicos e recursos humanos formados. En conexión con isto, no colectivo trans é común toparse con casos nos cales non se fai nada con respecto ás violencias, alimentando o fenómeno da transfobia (García 2021).

Así mesmo, se hai coñecemento previo de que o espazo se considera seguro, engadido ao feito de que o reflexe explicitamente por medio de cartelería, por exemplo, tamén é definitorio: “Pero que tú vaías a un espazo (...) e que nunha porta poña “isto é un espazo seguro para todo o mundo” (...) a min me da certa seguridade antes de ir a outro espazo.”

Estas cuestións son decisivas á hora de que as persoas trans decidan ou non realizar determinadas actividades de lecer ou participar en espazos, e, como se pode comprobar, non dependen como tal das propias persoas, se non do contexto no que se realicen. Sen embargo, como non pode ser doutra maneira, repercuten na persoa, influíndo significativamente nas barreiras intrapersoais.

4.2.3 Barreiras intrapersoais

Este tipo de barreiras están estreitamente ligadas coa perda do interese por acudir a determinados espazos e actividades de ocio e co medo, ansiedade ou tristeza que supón sentirse vulnerable ante certas

situacións dadas en contornas e equipamentos de lecer. Considérase entón que as barreiras interpersoais son resultantes principalmente das barreiras estruturais e intrapersoais, aínda que tamén inflúen características propias como os estilos de afrontamento inadecuados ou deficiente xestión emocional.

Subsecuentemente, existen un estrés e un condicionamento que provoca sensacións de tristeza: “es muy curioso y es triste porque vivimos en una sociedad que directamente nos obliga a meternos en A o B”. Isto conecta de forma significativa co temor causado polo sentimento de inferioridade que funciona a modo de barreira. Como ben afirma a persoa 3: “aunque tú vayas y digas a mí nadie me va a limitar a ir a un sitio, siempre estás en alerta”. López-Cañada et al. (2022), expoñen que un impedimento importante para a participación deste colectivo é “o medo ao rexeitamento e a non ser aceptadas tal e como son” (p. 53) o cal coincide de forma moi significativa cos resultados expostos nesta investigación así como con García et al. (2021). Ademais, este último estudo é de grande relevancia en canto ás consecuencias emocionais deste rexeitamento, da transfobia:

Un 88,37% de las personas que han sufrido transfobia asocian directamente esta situación con las emociones intensas experimentadas que van desde la tristeza, miedo, etc, hasta el intento de suicidio. En general, la emoción más presente es el aumento del rechazo de su identidad de género (94,4%), la ideación suicida que aparece en un 61,11% y los intentos autolíticos que alcanzan el 16,67% de los casos. (p. 27)

Nesta investigación en concreto, identifícanse unha grande cantidade de emocións ou sentimentos desagradables que actúan a modo de barreira, como pode ser a incomodidade -o cal se traduce en evitar acudir a espazos con tal de non experimentala-, a ansiedade ou estrés -a causa do sentimento de constante vixilancia por non seguir estereotipos de xénero-. Unido a estes, a vergoña tamén se atopa nun dos casos, que explicaba como experimentaba esta sensación ao ter que “saír do armario” coas persoas vinculadas á súa infancia. García et al. (2021) expuñan que esta sensación é a primeira barreira

para non acudir aos espazos.

Isto tradúcese no temor a probar actividades novas que non se axusten a uns criterios específicos, como por exemplo que se designe o espazo como explicitamente seguro.

Mención especial merece a motivación, dado que estas barreiras emocionais repercuten de forma moi significativa nesta. Tendo en conta que autores como Larson (2000) a perciben como inherentes ao proceso de desenvolvemento, sendo motores de transformación persoal nos tempos de ocio, é preocupante concluír que a motivación mingua ou desaparece, opacada polos sentimentos desagradables mencionados anteriormente.

A perda de motivación radica na perda de interese, situación perfectamente recollida na cita da persoa 4, que resulta clarificadora á hora de entender esta barreira: “yo realmente haría deporte si no fuera porque me da cosilla ir al gym y que la gente me vea... más que nada por los pechos... me da un escalofrío y es como... si puedo evitarlo...” Shibthorpe et al. (2013) versaban acerca do desexo de explorar -que podería traducirse no desexo de aprender-, e de crear redes e comunidades como un beneficio do ocio, que neste caso non está a darse por esta barreira de perda de interese.

Esta situación pode chegar a provocar que se abandone por completo a actividade, como é o caso dunha das persoas do grupo de discusión, que recibiu xestos e insultos degradantes mentres practicaba fútbol durante a súa etapa escolar, polo que rematou por abandonar a actividade. Iso coincide novamente con López-Cañada et al. (2022), que engadían que as persoas trans evitan practicar deporte -extrapolable a calquera outra actividade de ocio- e, por tanto, deixan de beneficiarse das potencialidades do ocio valioso.

En consecuencia, estase a percibir unha direccionalidade negativa en canto a que a experiencia de ocio é concibida como un estado de alerta constante con consecuencias graves no proceso de desenvolvemento persoal e crítico, con foco na non participación a causa da perda de motivación ou interese, sendo este o estado da

cuestión.

4.3 Estratexias de afrontamento das barreiras de ocio

Unha vez sinaladas as barreiras de ocio, é pertinente definir as estratexias de afrontamento das que fan uso as persoas trans co fin de evitar as sensacións e sentimentos expostos con anterioridade. Desta forma, foron identificadas un total de catro: illamento ou, pola contra, persoa de compañía; dar a coñecer a identidade propia ou, pola contra, reproducir estereotipos; o uso das redes sociais como forma de socialización e o cispassing.

Dando inicio coa primeira categoría, ante a incomodidade en espazos de lecer, existen dúas estratexias; ter unha persoa de compañía ou illarse. En canto á primeira opción, como xa se mencionou anteriormente, comprende beneficios que potencian a seguridade e participación, posibilitando una experiencia gratificante de ocio. Sen embargo, a segunda delas resulta preocupante dado que leva consigo a inhibición da participación na contorna. Isto exemplifícase cunhas palabras que xurdiron no debate, referidas a contornas situadas nas rúas: “A veces también me pongo a mandar audio, digo, bueno, estoy haciéndolo con el móvil, no me van a hablar”. Ante isto, a persoa informante 1 engade que “eu creo que se plantexa de base que imos a recibir violencia en calquera momento”, asentando así o fundamento das reaccións de illamento e alegando que é por iso que a persoa segura (acompañante) facilita o acceso e desfrute da experiencia.

Por outra banda, tamén se engade como estratexia o feito de dar a coñecer a realidade persoal (comunicar que é unha persoa trans), ou, pola contra, adecuarse a estereotipos co fin de non ter que dar explicacións e experimentar sentimentos de inclusión. Para unha das persoas informantes, dicir que é parte do colectivo, significa non ter que aparentar ou finxir canons sociais que provocan incomodidade, por exemplo, evitando “que os homes pensen que os seus chistes de homes che van a facer gracia, comportamentos machistas”. Avanzado o debate, e analizando o por que desta situación, tamén se menciona: “porque de repente, a sociedade che percibe como home, por ende se che dan uns privilexios que antes no tiñas. É importante para min

porque estou como nese proceso de que non quero como repetir conductas machistas e patriarcais”.

Unha estratexia contraria adoptada por outra persoa do grupo é a adecuación ás condutas da súa identidade de xénero: “por exemplo, con amigas yo hablo súper girly. Y luego, por ejemplo con un amigo mío, que ya soy muy, muy bruto, pues uso mucho el “bro-maricón””, incluso chegando a asegurar que perde os seus valores en favor destas conductas patriarcais, alegando que resulta perigoso que o execute sen sequera darse conta. Unha vez máis, estas condutas prexudican ao desenvolvemento dun ocio valioso, provocando, en vez de desenvolvemento, unha experiencia desagradable e pouco ou nada transformadora.

En terceiro lugar, é fundamental facer mención ao uso das redes sociais como espazo de socialización. En canto xurdiu este tema de debate, houbo unha postura contundente, recollida nesta cita da persoa 4: “A mí en las redes es que se me olvida que la gente te ve, por eso soy yo mismo”. Por tanto, as redes funcionan como unha ferramenta que provoca unha sensación de alivio e contrarresta o sentimento desagradable de alerta constante pola observación e xuízo por parte da sociedade. Este pode ser unha das bases do dato aportado por Lazcano et al. (2024) respecto do aumento do uso das contornas virtuais como espazos de socialización, así como o da priorización das relacións dixitais fronte ás presenciais do estudo de Chiharro et al. (2021).

Para rematar, resulta fundamental mencionar o cispassing como fenómeno eixo destas condutas de adaptación, que modifica a expresión de xénero e incide na participación e goce das experiencias de ocio. É outra forma de adaptarse aos estereotipos de xénero, adecuando a súa personalidade a estes co fin de obter validación social: “Es que el cispassing no deja de ser aprobación. Por eso la queremos tanto”. As persoas participantes achegan que é outra forma de experimentar seguridade dado que canto máis cispassing teña unha persoa trans, máis cómoda estará nas contornas sociais e inclusive privadas. A persoa número 1 contaba a súa experiencia:

Cando ía ao ximnasio (...) non estaba operado dos peitos tampouco, e si que se me vía, por exemplo, o suxeitador deportivo e intentaba cubri-lo continuamente e á hora de entrar no ximnasio (respira) “que a masculinidade se apodere de min”, fas todo o training, entras rápido i sales”.

Como ben se pode apreciar, o feito de ter ou non cispasing impacta directamente nos tempos de ocio, acortándoos en función do nivel de incomodidade polo xuízo social, que remata por mudar a unha autoesixencia por ocultar aqueles atributos non ligados á identidade persoal. Consecuentemente, é sinalada como unha estratexia de supervivencia que impacta nos niveis de participación e que, nalgúns casos, causa malestar ao mesmo tempo: “sinto que estou escondendo esa parte e que en moitas ocasións o fago deliberadamente como forma de supervivencia”. Isto coincide con Arelas (s.f.) que menciona este fenómeno como “encaixe e de supervivencia nunha sociedade que é tráfóbica”.

Estas catro estratexias son adoptadas co fin de que o xuízo social interfira o mínimo posible coas súas experiencias de lecer, buscando o beneficio destas e potenciando a súa direccionalidade positiva.

4.4 Propostas de ocio inclusivo

Esta categoría xorde para dar resposta ao obxectivo específico número dous deste estudo. Tras analizar as barreiras de ocio e as súas consecuencias, así como as posibles estratexias de afrontamento, é momento de abordar as propostas cara uns tempos de ocio valioso, transformadores, accesibles e gozables. Seguindo o indicado no Manifesto por un Ocio Inclusivo (Universidade de Deusto, 2019), atópanse varios elementos clave á hora de falar de ocio inclusivo. Neste caso, irase facendo mención a eles dada a forte vinculación coas cuestións que se expuxeron no grupo de discusión. Enténdese que este enfoque permite dar resposta ás barreiras de ocio, ao posibilitar que todas as persoas participen de forma integrada en servizos e programas, escoitando as súas voces e valorando a súa diversidade (Instituto de Estudios de Ocio y Cátedra ONCE Ocio y Discapacidad, 2003).

Desta maneira, propoñen como eixo vertebrador das propostas o sentido educativo e humanista. A necesidade dunha educación inclusiva e formulada dende a empatía é latente nos diferentes discursos das persoas informantes. Por exemplo, rescátase á persoa 3, que menciona: “pues yo creo que la ignorancia, el amor, la educación y... o sea... Todo va a la educación. Si eres ignorante es porque no te educas en este tema.” Unido a isto, a persoa 1 afondaba en maior medida, falando directamente do termo “humanizar” a través de educar, por unha banda, mediante o traslado das vivencias persoais ao resto da sociedade, e, por outra, considerándoas como parte do sistema social, incluílas e escoitalas:

“Iso, paréceme importante humanizar ás persoas (...) darte conta de que unha persoa trans pode ser o panadeiro do barrio da túa esquina que lle vas a comprar o pan sempre todos os días. Que persoas trans están en calquera persoa, en calquera sitio”.

A través da educación, pois, estaríase dando resposta a unha barreira estrutural fundamentada no descoñecemento e desinformación global, contribuíndo así mesmo á deconstrución de estereotipos. Ademais, esta mesma menciona explicitamente que non se debe confundir educación con adoutrramento, e que esta debe fundamentarse na empatía. Subsecuentemente, non se debe caer en reduccionismos, e por isto mesmo se resalta que se debe “educar en xeral a todo o mundo, me refiro ás institucións públicas, ao funcionariado, ao profesorado, crear espazos seguros tamén dentro dos centros educativos” (informante 1). Con isto, daríase resposta á necesidade de profesionais con especialización en ocio e xénero, con recursos adaptados ás necesidades reais do colectivo, garantindo a promoción de valores e seguridade no espazo. É a partir destas figuras que poderían darse labores de acompañamento, resaltadas como unha proposta, co fin de diminuír ou erradicar a sensación de alerta constante en contornas de lecer colectivo, cubrindo aquela barreira detectada tamén no estudo de García et al. (2021) que di que “para a maioría das persoas trans, a súa visión é que ninguén as apoiou ante unha situación de transfobia” (p. 23). Pero xa non só sería para as situacións de transfobia, se non para converter o

factor identidade de xénero -causa de vergoña-, nun signo identitario do que procesar orgullo, potenciando o valor desta e compensando emocións como a tristeza ou baixa autoestima, o cal finalmente amplía considerablemente as posibilidades de experimentar un ocio valioso.

Por tanto, estaríamos a tratar factores como a posta en valor da diversidade, a formación de profesionais ou a revisión constante do imaxinario social acerca das identidades de xénero (Universidade de Deusto, 2019).

Dirixindo pois a análise cara formas mediante as cales abordar barreiras interpersoais, debateuse sobre a necesidade da xestión propia de espazos. No estudo de García et al. (2021) expúñase que a terceira razón para non participar en actividades non formais era non ter acceso a unha oferta inclusiva. A persoas informantes concluíron que isto ocorre porque se non hai beneficio social perceptible, non se adaptan os espazos, o cal denota a situación de invisibilidade que adopta o colectivo en espazos de lecer; é dicir, se unha persoa concibe a necesidade de seguridade nun espazo, adáptao. Se non a percibe, como no caso do colectivo trans, non se produce a adaptación. O feito de ter un espazo autoxestionado garante a consideración das necesidades propias -sen esquecer outras, claro está-, facendo a oferta accesible e construíndo centros e recursos de apoio e referencia efectivos, cuestións que salienta o Manifesto por un Ocio Inclusivo (Universidade de Deusto, 2019) como fundamentais. En consecuencia, estase a falar da pedagogía do proxecto, dado que as propias persoas serían as implicadas na creación e desenvolvemento das actividades, xestionando os procesos por elas mesmas e volvéndose axentes activos nos seus tempos de ocio.

Tamén se debateron algunhas propostas de carácter específico, como aseos de carácter mixto, facendo alusión á barreira estrutural da segregación sexual. Propúxose, por unha banda, “abolir el baño de género y hacer uno conjunto” (informante 3). Sen embargo, isto trouxo debate pola incomodidade que poderían sentir o xénero feminino ou non binario ante ter que compartir espazos co xénero

masculino. Polo tanto, radicou na proposta de tres baños; un para homes, outro para mulleres e un para persoas trans. Por outra banda, respecto desta mesma barreira, xurdiu outra proposta en canto ao ocio lúdico deportivo e organizado, que garantiría a participación por parte de persoas trans neste tipo de ocio. Falábase de que “se pode levar a todos os deportes, un equipo de fútbol específico de persoas trans”, aínda que aseguraba a persoa 1 que:

O ideal sería a plena inclusión como se entende inclusión, no propio grupo, na propia comunidade, na propia sociedade; pero cando esta se rexeita e hai unha violencia de raíz, pois eu creo que unha das alternativas, a nivel paliativo, é crear un propio seguro.

Habería que avaliar os riscos destas propostas antes de desenvolvelas como intervención na realidade social, abrindo unha liña de investigación referente á transformación de espazos con segregación sexual cara unha inclusión real.

Como última proposta, dirixida sobre todo cara o ocio festivo nocturno, pero aplicable a outras dimensións, sinálase a creación de equipamentos similares aos “Puntos Violeta”, pero en exclusivo vinculado ao colectivo LGTB+, buscando crear eses espazos seguros aos que acudir, sobre todo en momentos de emerxencia como pode ser ter recibido algunha violencia (verbal ou física), en palabras da persoa 1: “Unha persoa trans que se separou das súas amigas e tal, ou dos seus colegas, e mentres non a atopan tamén quere un espazo seguro e tranquilo”. Este recurso, como non pode ser doutra forma, requiría profesionais e recursos especializados en materia.

5. Conclusións

A promoción do ocio inclusivo no colectivo trans co obxectivo de eliminar as barreiras existentes non é unha tarefa doada. Este estudo pon en valor a realidade do ocio, complexa e multidimensional, a partir da cal se configura unha área específica da experiencia humana cun potencial transformador -e invisibilizado- que debe impulsar o desenvolvemento das persoas. Á súa vez, a realidade

das persoas trans no lecer é así mesmo complexa, e nela operan un grande número de barreiras multicausais fundamentadas nunha estrutura social que exclúe calquera identidade fóra do binarismo de xénero. Todas elas son, sen dúbida, relevantes e necesitadas de investigación. Porén, apréciase como o eixo da violencia son os estereotipos e o descoñecemento social. Resultou así mesmo clarificador indagar sobre as estratexias de afrontamento, explorando unha liña de investigación que pode ir adicada a como os valores persoais influencian estas estratexias no campo do lecer. Esta idea veu dada pola identificación de diferencias substanciais en canto a valores que delimitan como afrontalas, provocando a adaptación ou non a estereotipos de xénero.

Tendo en conta os resultados obtidos, considérase esta investigación un primeiro paso para esta visibilización da situación e posterior posta en marcha de medidas ao respecto. Valorouse, así pois, que se acadaron os obxectivos do estudo. Por unha banda, identificáronse as diferentes barreiras que limitan a participación das persoas trans no ocio, entendendo este como valioso e transformador. Escoitáronse diferentes experiencias, seguindo o carácter experiencial do estudo, e debatéronse as cuestións fundamentais delimitadas, pasando dende as características do ocio deste colectivo ata as propostas que poden e deben facer fronte ás barreiras de ocio.

Constatouse que a promoción e práctica dun ocio inclusivo é urxente para o colectivo analizado, sendo unha ferramenta moi potente para promover a inclusión social. Baseándose na investigación xa mencionada de García et al. (2021), para que unha experiencia sexa positiva para unha persoa do colectivo, debe ser segura, condición que é fundamental para a participación e que non se aprecia en moitas ocasións. Ademais, debe recoñecerse o colectivo trans, cuestión que só pode facerse, como ben se percibiu nos resultados, a través dunha educación integral e integrada, reforzando a identidade do grupo como colectivo existente, minimizando esas barreiras interpersoais referidas ao medo a socializar, sobre todo en ambientes sociais. Unido a isto, a creación de espazos de lecer que permitan a libre expresión da personalidade -non segregados por sexo, por exemplo- ou o feito de

contar con profesionais especializados en ocio e tempo libre así como en xénero, son requisitos fundamentais. Finalmente, o obxectivo é xerar espazos e procesos transformadores inclusivos, nos que non teña que estar recollida por exemplo a palabra “transespecífico” para garantir a non violencia cara persoas deste colectivo.

A elaboración deste TFG permitiu cultivar varias das competencias que aparecen recollidas no Libro Blanco de Pedagogía e Educación Social (ANECA, 2004); tanto instrumentais (capacidade de análise, organización e planificación ou xestión da información), como interpersoais (capacidade crítica e autocrítica ou recoñecemento e respecto da diversidade) e sistémicas (autonomía na aprendizaxe ou compromiso coa identidade, desenvolvemento e ética profesional).

En canto ás limitacións do estudo, a primeira delas está referida ao tempo. A pesares de que a investigación aportou resultados de interese, a organización do curso académico dificulta en grande medida unha dedicación constante ao TFG. O feito de ter que elaborar outros documentos amplos como a Memoria de Prácticum II ou realizar exames, dificulta a necesaria continuidade e restrinxe a calidade dos resultados que se poidan acadar. Por outra banda, en canto ao desenvolvemento do grupo de discusión, houbo dificultades para reunir ás persoas participantes. Déronse varias baixas que provocaron un descenso no número de participantes aínda que, afortunadamente, púidose contar co número de membros mínimo para obter información. Outra cuestión a mencionar é a inexperiencia da persoa investigadora na tarefa de mediación do grupo de discusión, o cal puido repercutir na calidade da información obtida.

En todo caso, e a pesares das limitacións indicadas, este traballo permitiu concluír que o ocio inclusivo ten o potencial de lograr cambios a favor daqueles colectivos cuxos dereitos ao lecer son vulnerados diariamente, buscando a súa autonomía e empoderamento. Un desafío no que a Educación Social ten moito que dicir en tanto ten como obxectivo final o benestar das comunidades, cuestión imposible de conseguir se seguen a darse situacións de exclusión.

Tal e como citan Lazcano e Madariaga (2016), o lecer sobre todo “é vivencia, é experiencia, na que a persoa ten a facultade de definila como tal, ao ser actor e protagonista da mesma” (p. 17). É a partir deste protagonismo no que o ocio inclusivo acada o seu fin, visibilizando voces, promovendo espazos diversos e, en definitiva, transformando realidades.

6. Referencias bibliográficas

- Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación [ANECA] (2004). Libro Blanco. Título de Grado en Pedagogía y Educación Social. Volumen 1. ANECA. https://www.aneca.es/documents/20123/63950/libroblanco_pedagogia1_0305.pdf
- Alises Castillo, C. (2020). Guía de Delitos de Odio LGTBI. Boletín Oficial de la Región de Murcia.
- Arelas. (s. f.). Terminoloxía. <https://asociacionarelas.org/terminoloxia/>
- Aristegui Fradua, I. e Silvestre Cabrera, M. (2012). El Ocio como Valor en la Sociedad Actual. ARBOR Ciencia, Pensamiento y Cultura, 188(754), 283-291. <https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1462/1471>
- Asamblea Xeral das Nacións Unidas (1948). Declaración Universal dos Dereitos Humanos. [Arquivo PDF] <https://goo.su/HGcf2>
- Barbour, R. (2013). Los grupos de discusión en investigación cualitativa. Ediciones Morata. <https://elibro-net.ezbusc.usc.gal/es/ereader/busc/51840>
- Bisquerra, R. (1989). Metodología de la Investigación Educativa: Guía Práctica. Ediciones CAC.
- Butler, J. (2023). El género en disputa. Paidós.
- Caballo Villar, M. B., Candía Durán, F. X., Caride Gómez, J. A. e Meira Cartea, P. A. (1997). 131 Cocnceptos Clave en Educación Social. Universidade de Santiago de Compostela.

- Canales, M., García-Castilla, F. J., Castillo, A. H., Martínez, R. M. G. e Hossein-Mohand, H. (2024). Participación en actividades de ocio valioso y su impacto positivo en el bienestar emocional en la juventud. *Cauriensa. Revista anual de Ciencias Eclesiásticas*, 19, 1387-1412. <https://www.cauriensa.es/index.php/cauriensa/article/view/872>
- Canales, M. e Peinado, A. (1994). Grupos de discusión. En J. M. Delgado e J. Gutiérrez (Coords.). *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*. (pp. 288-316). Síntesis. <https://goo.su/9t3jNHa>
- Caride, J. A. (2018). Lo que el tiempo esconde, o cuando lo social necesita de la Pedagogía. *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 32, 17-29. <https://gredos.usal.es/handle/10366/140002>
- Caride, J. A. (2020). Educar y educarnos a tiempo, pedagógica y socialmente. *Revista Española de Pedagogía*, 78(277), 395-413 <https://www.revistadepedagogia.org/rep/vol78/iss277/16/>
- Carrasco, J. B. e Caldero Hernández, J. F. (2000). *Aprendo a Investigar en Educación*. RIALP
- Castaño Molina, M. A., Carrillo García, C., Martínez Roche, M. E, Arnau Sánchez, J., Ríos Rísquez, M. I. e Nicolás Viguera, M. D. (2017). *Guía Práctica de Grupos de Discusión para Principiantes*. Universidad de Murcia. <https://digitum.um.es/digitum/handle/10201/54260>
- Centro Reina Sofía sobre Adolescencia e Xuventude e a Fundación FAD Juventud (2022). *Informe de Juventud 2020*. Madrid: Instituto de la Juventud. <https://goo.su/otK4r>

- Chicharro, M., Gil-Gascón, F. e Gómez-García, S. (2024). Jóvenes, videojuegos y ocio digital. Consumos, usos y significados. *Comunicación y medios*, 33(49), 15-25. https://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0719-15292024000100015&script=sci_arttext
- Claro, P. (2023). Importancia del ocio y el tiempo libre en los deportistas. *Lecturas: Educación Física y Deportes*, 27(298), 247-252. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8895662>
- Colexio de Educadoras e Educadores Sociais de Galicia (2008). Catálogo de Funciones y Competencias de la Educadora y el Educador Social. [Arquivo PDF] <https://acortar.link/7EZIOR>
- Constitución Española [Const]. Art. 43, 50, 148. 29 de decembro de 1978 (España). <https://www.boe.es/buscar/pdf/1978/BOE-A-1978-31229-consolidado.pdf>
- Cuenca Cabeza, M. (2000). Ocio humanista. Documentos de Estudio de Ocio, 16. http://www.deusto-publicaciones.es/ud/openaccess/ocio/pdfs_ocio/ocio16.pdf
- Cuenca Cabeza, M. (2014). Ocio valioso. Universidade de Deusto. <https://goo.su/gqqwT>
- Cuenca Cabeza, M. (2015). Editorial. *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 25, 7-26 <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/38032/21485>
- Cuenca Cabeza, M. (2023). Sentido del ocio a lo largo de la vida. Universidad de Deusto.

- Dattilo, J. (2004). Servicios de Ocio Inclusivo. En M. Cuenca (Ed. Lázaro Fernández, Y.), Ocio, Inclusión y Discapacidad (pp. 65-79). Universidad de Deusto. <https://goo.su/TyQEO>
- 10º Congreso Mundial do Ocio. Declaración de Québec. Artigo 4º. 10 de outubro do 2008.
- Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas (2024). Encuesta sobre alcohol y otras drogas en España (EDADES). Ministerio de Sanidad. <https://goo.su/tvjz34u>
- Espejo Villar, B. (1998). Educación y Ocio: planteamientos pedagógicos para el tiempo de ocio. Pedagogía social: revista interuniversitaria, (1), 221-232. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2713788.pdf>
- Federación Estatal de Lesbianas, Gais, Trans, Bisexuales Intersexuales y más (2024). Estado del odio: Estadío LGTBI+ 2024. FELGTBI+ <https://goo.su/dUCSZa>
- Fraguela, R., Varela, L. e Sanz, E. (2016). Ocio deportivo, imagen corporal y satisfacción vital en jóvenes españoles. Revista de Psicología del Deporte, 25(2), 33-38 <https://www.redalyc.org/pdf/2351/235149102006.pdf>
- García Nieto, I., González San Agustín L. e Rodríguez Manzaneque, M. (2021). Investigación Personas Trans y Educación no Formal. FELGTB e Ministerio de Derechos Sociales y Agenda 2030. <https://goo.su/zIGE>
- Giraldo-Ramírez, M. E. (2025). Del grupo focal al grupo de discusión: una apuesta por la interacción en la investigación social.

Investigación educativa, una fundamentación metódica y metodológica en Ángel-Uribe I. C., Cano Vásquez L. M. e Uribe Zapata A. (Eds.). Investigación educativa: Una fundamentación metódica y metodológica. Énfasis en ambientes de aprendizaje mediados por TIC (1ª ed, pp. 231-243). Editorial Universidad Pontificia Bolivariana. <http://hdl.handle.net/20.500.11912/12373>

González, C. (2019). Estructuras de sexo-género binarias y cisnormadas tensionadas por identidades y cuerpos no binarios: Comunidades educativas en reflexión y transformación. *Revista Punto Género*, 12, 101-125. <https://revistapuntogenero.uchile.cl/index.php/RPG/article/view/56250>

ILGA World (2024). Law on Us: a Global Overview of Legal Progress and Backtracking on Sexual Orientation, Gender Identity, Gender Expression, and Sex Characteristics. Ginebra: ILGA. https://ilga.org/wp-content/uploads/2024/05/Laws_On_Us_2024.pdf

Instituto de Estudios de Ocio y Cátedra ONCE Ocio y Discapacidad (2003). Manifiesto por un Ocio Inclusivo. Bilbao: Universidad de Deusto. https://sid.usal.es/idocs/F8/FD06821/manifiesto_ocio.pdf

Instituto Nacional de la Juventud. (2021). Informe de Juventud 2020. Madrid: Instituto de la Juventud. <https://goo.su/cwBqzrc>

Jackson, E. L. (2000). Will research on leisure constraints still be relevant in the twenty-first century?. *Journal of Leisure Research*, 32(1), 62-68. <https://goo.su/bxpbw>

- Lamas, M. (2007). El género es cultura. Campus Euroamericano de Cooperação Cultural, pp. 1-12. <https://goo.su/VFBlyUL>
- Larson, R. W. (2000). Toward a psychology of positive youth development. *American Psychologist*, 55(1), 170-183. <https://psycnet.apa.org/record/2000-13324-016>
- Lázaro, Y., Madariaga, A., Lazcano, I. e Doistua, J. (14-16 de marzo de 2012). El derecho al ocio: un derecho humano en ocasiones desconocido. [Resumen da presentación da ponencia]. VIII Jornadas Científicas Internacionales de Investigación sobre Discapacidad. Salamanca, España <https://goo.su/Kmpiw>
- Lazcano Quintana, I. e Maradiaga Ortuzar, M. (2016). La marcha nocturna: ¿Un rito exclusivamente español?, (pp. 15-33). Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud. <https://goo.su/siizn>
- Lazcano, I., Doistua, J. e Madariaga, A. (2024). Opiniones y transformaciones de las prácticas de ocio de la juventud en España. *Cauriensa. Revista Anual De Ciencias Eclesiásticas*, 19, 1215-1240. <https://www.cauriensa.es/index.php/cauriensa/article/view/718>
- Ley 4/2023, de 28 de febrero, para a igualdad real y efectiva de las persoas trans y para la garantía de los derechos de las persoas LGTBI. 1 de marzo de 2023. B.O.E No. 51 <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2023-5366>
- López-Cañada, E., Devís, J. D., e Pérez, V. (2022). La participación de las persoas trans en la actividad física y el deporte: barreras y facilitadores. *Arxius de Ciències Socials*, (46), 51-63. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8959122>

- Martínez García, R. e Caballo Villar, M. (2022). Educar el ocio en la sociedad apresurada: El Ocio Valioso como horizonte. *Revista Ciencias Pedagógicas e Innovación*, 10(2), 159-169. <https://doi.org/10.26423/rcpi.v10i2.448>
- Ministerio de Interior. (2024). Informe de la encuesta sobre delitos de odio: víctimas y testigos. Madrid: Gobierno de España. <https://goo.su/RPS3tex>
- Ministerio de Interior. (2024). Informe sobre la evolución de los delitos de odio en España. Madrid: Gobierno de España. https://www.injuve.es/sites/default/files/adjuntos/2021/11/informe_juventud_espana_2020_0_1_wdb_v1.pdf
- Monteagudo, M. J., Ahedo, R. e Ponce de León, A. (2017). Los beneficios del ocio juvenil y su contribución al desarrollo humano. *OBETS. Revista de Ciencias Sociales*. 12(1), 177-202. <http://hdl.handle.net/10045/70929>
- Montenegro, C. e Rueda, A. (2019). Experiencias y testimonios trans. *Sobrelaimportanciaderecuperarsaberesminorizados*. [Archivo PDF] <https://jornadasforodepsicoanalisisygenero2017.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/10/jornadas-2019-montenegro-y-rueda-trabajo.pdf>
- Pedraz Marcos, A., Zarco Colón, M., Ramasco Gutiérrez, M. e Palmar Santos, A. M. (2014). *Investigación Cualitativa*. Elsevier. <https://bibliotecadigital.utn.edu.ec/download/files/original/72230eb7be19cd4d9aef14ac4be5e86ebd149a0.pdf>
- Real Academia Española. (s.f.). Sexo. En *Diccionario de la lengua Española*. <https://dle.rae.es/sexo?m=form>

Real Academia Galega. (s.f.). Ocio. En Diccionario da lingua galega.
<https://dle.rae.es/cultura?m=form>

Recomendación General nº15 relativa a la lucha contra el discurso de odio y memorandum explicativo. Artículo 10 (A). 8 de diciembre de 2015. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-n-15-on-combating-hate-speech-adopt/16808b7904>

Richard Krueger, A. (1954). Designing and Conducting Focus Group Interviews. University of Minnesota. <https://www.eiu.edu/ihec/Krueger-FocusGroupInterviews.pdf>

Richard Krueger, A. (1991). El grupo de discusión: Guía práctica. Pirámide.

Sánchez-Aragón, A. e Pastor-Gosálbez, I. (2025). Motivaciones para el consumo de tabaco y alcohol en adolescentes: un enfoque cualitativo. *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 105, 12-30.
<http://apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/ipastor.pdf>

Sibthorp, J., Bialeschki, M. D., Morgan, C. e Browne, L. (2013). Validating, Norming, and Utility of a Youth Outcomes Battery for Recreation Programs and Camps. *Journal of Leisure Research*, 45(4), 514-536. <https://www.nrpa.org/globalassets/journals/jlr/2013/volume-45/jlr-volume-45-number-4-pp-514-536.pdf>

Stryker, S. (2017). Historia de lo trans. (2ªed). Con Tinta Me Tienes.

Teijeiro, Y., Vila, E. e Gradaílle, R. (2021). El Espejismo de la Conciliación: Dificultades y Estrategias para la Organización de los Tiempos

Cotidianos de las Familias con Hijos/as en Educación Primaria en Galicia. Archivos analíticos de políticas educativas, 29(89), 1-20. <https://doi.org/10.14507/epaa.29.5105>

Tonucci, F. (2016). Ser padres e hijos en un período difícil. Aula de Infantil, (87), 28. <https://goo.su/KC4Se>

Treviño Rodríguez, J. G. (s.f.). Ocio. En Diccionario etimológico de Chile. <https://etimologias.dechile.net/?ocio>

Trilla Bernet, J. (1999). Tres pedagogías del tiempo libre y una más. Monitor Educador. Revista de educación en el tiempo libre y acción social, 72, 8-27.

Urueta Sosa, M. X. (2015). Estilos de vida y prácticas de ocio en estudiantes de la Licenciatura en Educación Física, Recreación y Deporte del IUACJ. Revista universitaria de la Educación Física y el deporte, (8), 49-58. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5826373>

Valdemoros, M. A., Ponce de León, A. y Gradaille, R. (2016). Actividad Física de Ocio Juvenil y Desarrollo Humano. Revista de Psicología del Deporte, 25(2), 45-51. <https://www.redalyc.org/pdf/2351/235149102008.pdf>

World Leisure Recreation Association. (1993). Carta internacional para la educación del ocio. <https://www.asociacionotium.org/wp-content/uploads/2017/01/carta-de-la-educacion-del-ocio.pdf>

Anexos

Anexo I-Protocolo do grupo de discusión

Anexo II-Transcripción do grupo de discusión

Anexo III-Informe Comité de Ética

Poden consultarse os anexos deste traballo descargándoos no seguinte enlace:

